

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DEVLETİ İLE İRAN ARASINDAKİ
DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE GÖREV YAPAN ÂLİM
DİPLOMATLAR (XVII. VE XVIII. YÜZYILLAR)

ADİLE KARAKAYA
2501120369

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ADİL KARAKAYA Numarası : 2501120569
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Danışmanı : PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ
Tez Sayınma Tarihi : 24.07.2019 Saati : 09:00
Tez Başlığı : "OSMANLI DEVLETİ İLE İRAN ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİ ERDEĞÖRÜŞ YAPAN
ÂLİM DİPLOMATLAR (XVII. VE XVIII. YÜZYILLAR)"

TEZ SAYINMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sonuçları soru ve uluları cevapları sonucunda adayın tezinin KABULÜNE ÖYBÜRLÜĞÜ / ONAYI VERİLMİŞTİR.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
2- PROF. DR. REMZİ KILIÇ		KABUL
3- DOC. DR. HÜSEYİN HÜSNÜ KOYUNOĞLU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ BÜNYAMİN AYÇİÇEĞİ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NEVZAT SAĞLAM		

ÖZ

OSMANLI DEVLETİ İLE İRAN ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE GÖREV YAPAN ÂLİM DİPLOMATLAR (XVII. VE XVIII. YÜZYILLAR)

ADİLE KARAKAYA

Bulunduğu bölge açısından Osmanlı-İran ilişkileri, yıllarca iki devlet açısından birçok mücadeleye ve birbirlerine meydan okuyan mezhep çatışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihte İslam'ın Şii yorumunu devlet görüşü haline getiren Safevîler, Sünni bir devlet olan Osmanlı için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Osmanlı Devleti İslam'ın Sünni yorumuna dayalı bir ideolojiye sahip olmuş ve yaşadığı bölgede İslam dininin en yoğun nüfusuna sahip bir halk topluluğunu yönetmiştir. Osmanlı'da din ve siyasetin iç içe olması ve halifeliğin tüm Müslümanlar tarafından dini lider olarak tanımlanması gerekirken Şii bir devlet ile ilişkilerde en önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İslam dininin temsilciliğini yapan bir devletin sınırlarında siyasi meşruiyetine ve dini hâkimiyetine ters olan bir ideolojiye sahip devletle güvenlik sorunları yaşaması kaçınılmaz olmuştur.

İki devlet arasında yaşanan dini ve siyasi birçok mücadelelerin yanı sıra belirli dönemlerde yakınlaşmalar olmuştur. İkili ilişkilerin yumuşadığı dönemlerde karşılıklı elçiler ve diplomatik temsilciler gönderilmiş ve yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Diplomatik ilişkiler kapsamında Osmanlı Devleti tarafından İran'a gönderilen bu devlet adamları arasında iyi eğitim almış ve dini kimliği ile öne çıkan kişilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safevî Devleti, İran, Diplomasi, Âlim.

ABSTRACT

OSMANLI DEVLETİ İLE İRAN ARASINDAKİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE GÖREV YAPAN ÂLİM DİPLOMATLAR (XVII. VE XVIII. YÜZYILLAR)

ADİLE KARAKAYA

From the point of view of the region, the Ottoman-Iranian relations have been in parallel for many struggles and sectarian conflicts that have challenged each other for years. In history, the Safevîd, which has made Islamic Shia interpretation a state view, has become a threat to the Ottoman Empire, a Sunni state. The Ottoman state had an ideology based on the Sunnis interpretation of Islam and ruled a community of people with the most dense population of Islamic religion. The religion and politics in the Ottoman Empire and the fact that the Halifali was defined as a religious leader by all Muslims brought about the most important problems in relation to a Shiite state. For this reason, it is inevitable that a state that represents the Islamic religion will have security problems with the state, which has an ideology that is in opposition to political legitimacy and religious dominance on the borders.

There have been close encounters with certain religious and political struggles between the two states. Mutual ambassadors and diplomatic representatives were sent during periods when bilateral relations were soft, and close relations were tried to be established. Among those statesmen who were sent to Iran by the Ottoman State under diplomatic relations, there are people who have been well educated and distinguished by their religious identity.

Keywords: Ottoman State, Safevîd, Iran, Diplomacy, Scientist.

ÖNSÖZ

Bulunduğu bölge açısından Osmanlı-İran ilişkileri yıllarca iki devlet açısından birçok mücadeleye ve birbirlerine meydan okuyan mezhep çatışmalarının paralelinde yürümüştür. Tarihte İslam'ın Şii yorumunu devlet görüşü haline getiren Safevîler, Sünni bir devlet olan Osmanlı için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Osmanlı Devleti İslam'ın Sünni yorumuna dayalı bir ideolojiye sahip olmuş ve yaşadığı bölgede İslam dininin en yoğun nüfusuna sahip bir halk topluluğunu yönetmiştir. Osmanlı'da din ve siyaset iç içe olması ve Halifeliğin tüm Müslümanlar tarafından dinî lider olarak tanımlanması Şii bir devlet ile ilişkiler, en önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İslam dininin temsilciliğini yapan bir devletin sınırlarında siyasî meşruiyetine ve dinî hâkimiyetine ters olan bir ideolojiye sahip devletle güvenlik sorunları yaşaması kaçınılmaz olmuştur.

İki devlet arasında yaşanan dinî ve siyasî birçok mücadelelerin yanında belirli dönemlerde yakınlaşmalar olmuştur. İkili ilişkilerin yumuşadığı dönemlerde karşılıklı elçiler ve diplomatik temsilciler gönderilmiş, iyi ve yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Diplomatik ilişkiler kapsamında Osmanlı Devleti tarafından İran'a gönderilen bu devlet adamları arasında iyi eğitim almış ve dinî kimliği ile öne çıkan kişiler de bulunmaktadır.

Araştırmamız sırasında imkân dâhilinde konumuzla alakalı Sefaretnâmelerden yararlanmaya çalıştık. Yine konuyla ilgili Akademik Kitaplardan, Ulusal ve Uluslararası Sempozyum Bildirilerinden, Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinden Hakemli Makalelerden, Diyanet İslam Ansiklopedisinin konumuzla ilgili maddelerinden faydalandık.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Osmanlı Devleti'nde diplomasi konusuna değindik ve dinin diplomasideki etkileri ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölümde; bölgesel rekabet ve Osmanlı-İran ilişkilerini ele aldık ve Osmanlı Devletinin bir tehdit olarak tanımladığı İran ile siyasî, idarî, askerî ve kültürel ilişkilerini inceledik. Üçüncü bölümde; dinî yaklaşım açısından Osmanlı-İran diplomatik ilişkilerine ve görev yapan bazı diplomatlara değindik. Dördüncü

yani son bölümde ise diplomatik ilişkilerde görev yapan diplomatlar ve bunların yaptıkları faaliyetler hakkında bilgi verdik.

Yüksek lisans öğrenimim boyunca ve tez sürecinde yardımını hiçbir zaman esirgemeyen ilgili, anlayışlı danışman hocam Prof. Dr. Nurettin Gemici'ye, tez komitesinden Sayın Prof. Dr. Remzi Kılıç Hocama ve Doç. Dr. Sayın Hüsnü Koyunoğlu Hocam'a, Dr. Öğretim Üyesi Selim Argun Hocama, tezimin büyük bir titizlikle tashihini yapan Editör Mehmed Deri'ye, yetişmemde büyük emeği olan annem Hanife Akbayır ve babam Mehmed Akbayır'a, her daim motivasyonumu yükselten ablam Sevinç Akbayır ve abim Serkan Akbayır'a, zamanlarından çaldığım ve çalışmam süresinde bana destek olan eşim Rıza Karakaya ve evladım Emir Tuna Karakaya'ya, İstanbul Millet Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesinin yardımsever yönetici ve çalışanlarına en içten teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Adile Karakaya

İstanbul - 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE DİPLOMASİ

1.1. Diplomasinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	3
1.2. Osmanlı Devleti'nde Tek Yanlı-Ad Hoc (Geçici Diploması) Diploması	4
1.3. Osmanlı Devleti'nde Diploması Mekanizması	6
1.4. Re'isü'l-Küttab (Reis Efendi), Umûr-ı Hâriciyye Nezâreti, Elçilik ve Murahhaslık.....	10
1.5. Dini Yaklaşım Açısından Osmanlı Devleti'nde Diploması	12
1.6. Darü'l Harb ve Darü'l İslam Kapsamında Diplomatik İlişkiler.....	14
1.7. Osmanlı Devleti'nde Ahde Vefâ ve Nakz-i Ahd	17
1.8. Osmanlı Devleti'nin Gerileme Dönemi ve Değişen Diploması.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL REKABET ve OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. Osmanlı Devletinin Doğu Siyaseti Kapsamında İran	23
2.2. Erken Dönem İran Hanedanlıkları ve Osmanlı ile İlişkileri	24
2.3. Kültürel Yakınlık ve Siyasi İlişkiler.....	26
2.4. Tarihî ve Jeopolitik Rekabet	27
2.5. Osmanlı-İran Askeri İlişkiler	27

2.6. Osmanlı-İran Siyasi Hâkimiyet Mücadelesi	30
2.7. Mezhep Etkeni ve Osmanlı-İran Rekabeti	31
2.8. Osmanlı-İran Kültürel İlişkileri.....	32
2.9. Sünni-Şii İttifak Çabası	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ YAKLAŞIM AÇISINDAN OSMANLI-İRAN DİPLOMATİK İLİŞKİLER

3.1. İlk Şii Devletin Kuruluşu ve Osmanlı-Safevî İlişkileri.....	38
3.2. İran Tasavvuf Akımları ve İki Devlet İlişkilerine Etkileri	46
3.3. Osmanlı-Avşar İlişkileri ve Nadir Şah'ın Sünni Mezhebine Dönüş Teşebbüsü.....	48
3.4. Osmanlı-Kaçar İlişkilerinde Dinin Rolü	53
3.5. Osmanlı'da Elçi Kabulü	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE GÖREV YAPAN DİPLOMATLAR

4.1. Dürrî Ahmed Efendi.....	58
4.2. Osman Ağa.....	62
4.3. Ruznâmecî Mustafa Efendi	63
4.5. Ragıb Paşa.....	64
4.6. Genç Ali Paşa.....	67
4.7. Münîf Mustafa Efendi	68
4.8. Mustafa Nazîf Efendi	70
4.9. Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa	71
4.10. Sûmbülzâde Vehbî Efendi	75
4.11. Seyyid Mehmed Refî Efendi	76
4.12. Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi	77
4.14. Esad Efendi	80

4.15. İbrahim Sarim Efendi.....	81
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA	87

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
C:	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s:	: Sayfa
S:	: Sayı
T.D.T.D.	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Görüşme sanatı olarak tarif edebileceğimiz diplomasi en büyük devletlerin bile kaderini değiştirebilecek bir güçtür. Diplomatik görüşmelerin iyi ya da kötü bir biçimde yürütülmesi ve görüşmecilerin nitelikleri devletlerin nelerin kazanacağı ya da kaybedeceğini belirleyen temel bir argümandır.

Osmanlı Devleti, döneminin en güçlü ve en medeni devleti olarak farklı medeniyetlerin ve fethedilen ülkelerdeki kültürlerinin etkisi altında kalmış, ancak binlerce yıllık tarihinden gelen geleneği ve siyasi kabiliyeti kendine has devlet oluşumunda belirleyici unsurlar olmuştur. Köklü devlet yapısı diğer ülkeler ile ilişkilerinde diplomasi geleneğinin de kendine has bir yapıda olmasını beraberinde getirmiştir.

Güçlü bir devlet olmanın öz güveniyle siyasi ilişkilerinde yıllarca kendine has geçici bir diplomasi geleneğine bağlı kalmıştır. Devletin İslam hukukuyla yönetilmesi Darü'l Harb, Darü'l İslam ve Cihad gibi kavramların devletin güçlü olduğu dönemlerdeki siyasetini belirlemesinde en büyük etken olmuştur. Bu argümanlar sadece Müslüman olmayan devletlere değil İslam'ın içerisinden çıkmış sapkın inançlar olarak değerlendirilen Harici ve Batıni grupları da içine alan bir siyasetin temelini oluşturmuştur. Ancak Devletin gücünü kaybetmesi, toprak bütünlüğü ve egemenliğinin tehdit edilmeye başlanmasıyla beraber sürekli diplomasiye geçmek, Osmanlı için kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Bu kapsamda Avrupa'ya birçok diplomatik temsilcilikler açılmış ve elçiler gönderilmiştir. Sadece batı siyaseti değil doğu siyaseti açısından da diplomaside farklı uygulamalara geçmiştir.

Bulunduğu bölge açısından Osmanlı-İran ilişkileri yıllarca iki devlet açısından birçok mücadeleye ve birbirlerine meydan okuyan mezhep çatışmalarının paralelinde yürümüştür. Tarihte İslam'ın Şii yorumunu devlet görüşü haline getiren Safevîler, Sünni bir devlet olan Osmanlı için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Osmanlı Devleti İslam'ın Sünni yorumuna dayalı bir ideolojiye sahip olmuş ve yaşadığı bölgede İslam dininin en yoğun nüfusuna sahip bir halk topluluğunu yönetmiştir. Osmanlı'da din ve siyasetin iç içe olması ve Halifeliğin tüm Müslümanlar tarafından dini lider olarak tanımlanması Şii bir devlet ile ilişkilerde en önemli sorunları beraberinde getirmiştir.

Bu nedenle İslam dininin temsilciliğini yapan bir devletin sınırlarında siyasi meşruiyetine ve dini hâkimiyetine ters olan bir ideolojiye sahip devletle güvenlik sorunları yaşaması kaçınılmaz olmuştur.

İki devlet arasında yaşanan dini ve siyasi birçok mücadelelerin yanında belirli dönemlerde yakınlaşmalar olmuştur. İkili ilişkilerin yumuşadığı dönemlerde karşılıklı elçiler ve diplomatik temsilciler gönderilmiş ve yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Diplomatik ilişkiler kapsamında Osmanlı Devleti tarafından İran'a gönderilen bu devlet adamları arasında iyi eğitim almış ve dini kimliği ile öne çıkan kişilerde bulunmaktadır. Bunlardan en meşhurları Ahmed Dürri Efendi, Koca Ragıp Paşa, Genç Ali Paşa, Münif Mustafa Efendi, Sümbülzâde Vehbi Efendi, Seyyid Mehmed Refi Efendi ve Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa gibi kişilerdir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Osmanlı Devleti'nde diplomasi konusuna değindik ve dinin diplomasideki etkileri ortaya komaya çalıştık. İkinci bölümde; bölgesel rekabet ve Osmanlı-İran ilişkilerini ele aldık ve Osmanlı Devletinin bir tehdit olarak tanımladığı İran ile siyasî, idarî, askerî ve kültürel ilişkilerini inceledik. Üçüncü bölümde; dinî yaklaşım açısından Osmanlı-İran diplomatik ilişkilerine ve görev yapan bazı diplomatlara değindik. Dördüncü yani son bölümde ise diplomatik ilişkilerde görev yapan diplomatlar ve bunların yaptıkları faaliyetler hakkında bilgi verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE DİPLOMASİ

1.1. Diplomasinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

"Diplomasi" kelimesi, köken açısından Eski Yunancadaki "diploma" sözcüğünden doğmuş ve "ikiye katlamak" manasında kullanılmıştır.¹ Belgeler saklanmak üzere katlanırdı bu sebeple diploma adı verilmiştir. Eski Yunan'da ve Roma İmparatorluğu'nda devlete ait olan bütün resmî belgelere söz konusu bu isim verilmiştir. 18. yüzyıla kadar genel olarak bu anlamda kullanılan diploma, bu tarihten sonra devletlerarasında yapılan anlaşma ve sözleşmelerin değerlendirilmesi ve tarihlerinin incelenmesi olarak değişime uğramıştır. 18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise günümüzde kullanılan devletlerarası ilişkiler ve görüşmelerin yürütülmesi anlamına kavuşmuştur.² Her ne kadar sözcük olarak yeni bir kelime olsa da diplomasi uygarlığın başlarından bu yana kullanılagelen bir olgudur.

Diplomasi ilk olarak geçici diplomasi (Ad Hoc/Tek Yanlı) olarak bilinen ve bir hükümdarın oluşturduğu güvenilir devlet adamlarından oluşan bir heyetin ilişki kurulacak devlete gönderilmesi olarak başlamıştır. Bu elçiler grubu hükümdarın talimat ve mektuplarını karşı devlete götürmeleri ve müzakerede bulunduktan sonra oradan ayrılmaları şeklinde uygulanmıştır.

Diğer bir uygulama olan sürekli diplomasi ise 15. yüzyıldan itibaren İtalyan şehir devletlerinin kendi aralarında savaştan bıkip karşılıklı ilişkiler kurmak ve anlaşmazlıklara son vermek amacıyla başlattıkları bir usuldür. Böylece söz konusu devletler kendi aralarında ve erken dönemde Osmanlı içerisinde sürekli temsilciler bulundurarak yabancı ülkelerin kendileri hakkında düşünceleri öğrenebiliyorlar ve etkin bir diplomasi gerçekleştiriyorlardı.³

¹ Hüner Tuncer, **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler**, 2. Baskı, Ümit Yay., Ankara 1998, s.13.

² Tuncer, **a.g.e.**, s.13.

³ Muhammet Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 4, Sayı: 46, s.824-841.

1.2. Osmanlı Devleti’nde Tek Yanlı-Ad Hoc (Geçici Diplomasi) Diplomasi

Diplomasi uygarlığın ve neredeyse insanların var olduğu ilk zamanlardan bu mevcut olan bir kurumdur. Yıllar içerisinde birçok pragmatik değişikliğe uğrayarak günümüzdeki son haline ulaşmıştır.

Tarihi bu süreç içerisinde diplomasinin ilk uygulaması “ad hoc” denilen ve tek yönlü uygulamaları içeren yöntemdir. Ad hoc, etimolojik olarak Latince’den türemiş bir kelimedir. Anlam olarak “amaca özel-niyete mahsus” anlamlarının karşılığıdır.⁴ Ad hoc bir soruna yönelik geçici çözümleri anlatmak için kullanılır. Bu anlamını diplomasi literatürü içerisinde devam ettirmekte ve devletlerarasındaki ilişkilerde ortaya çıkan sorunları bir çözüme kavuşturmak amacıyla uygulanan prosedürleri tanımlamaktadır.

Ad hoc diplomasi, devletlerin kendi aralarında oluşan sorunlar ya da çözümü gerektiren meseleler üzerinde bir heyet oluşturarak çözüme ve isteğe yönelik tezlerini karşı tarafa iletmek üzere gönderilmesidir. Oluşturulan bu heyetin sadece belirlenen mesele üzerinde yetkisi vardır.⁵ Bu çeşit diplomaside belirli bir konu hakkında görüşmeler yürütmek isteyen hükümdar genellikle devlet görevlileri içinde en güvenilir olarak belirlediği kişilerden seçtiği bir heyeti, görüşme yapılacak devlete iletilecek mesajların yer aldığı talimat ve mektuplar ile birlikte gönderilmesi şeklinde bir uygulama mevcuttur. Daha sonra ise ilgili ülkeye giden elçiler görüşme yaparlar ve ülkeden ayrılmalarıyla birlikte diplomatik temaslar sona ererdi.⁶

Avrupa’da özellikle İtalya’da IV. yüzyılda itibaren şehir devletleri arasında meydana gelen sorunların çözümü konusunda etkin bir mekanizma oluşturma amacıyla belli bir düzene bağlanan yeni bir diplomasi türü ortaya çıktı. Sürekli diplomasi olarak nitelendirilen bu diplomasi şeklinin getirdiği avantajlar özellikle zayıf ve güçsüz devletlerin diğer devletler nezdinde sürekli temsilciler bulundurması ve yabancı ülkelerin kendileri hakkındaki düşüncelerini öğrenip önceden tedbir

⁴ Ahmed Yavuzhan Erdem, Osmanlı Diplomasinin Modernleşmesinde Tanzimat Dönemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE., Ankara 2010, s. 7.

⁵ Tuncer, a.g.e., s. 44.

⁶ Muhammet Şahin, “Osmanlı Diplomasinde Değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, Sayı: 46, 2009, s. 824

alması şeklinde etkin bir yöntem olmuştur. Ancak bu yöntem birçok devlet tarafından güçsüzlüğün işareti olarak kabul edilmesi nedeniyle ilk olarak İtalya şehir devletleri içerisinde uzun bir süre etkin olarak kullanılabilmektedir.

1648 yılında Vestfalya Barışı ile başlayan süreç içerisinde sürekli diplomasi uygulaması Batı ve Orta Avrupa'ya ve daha sonra dünyanın geri kalan yerlerine yayılmıştır. Bu diplomasi tarzı ile devletlerin zayıf ve güçlü olmasına önem vermekten çok tüm devletlerin eşitliğini kabul eden bir yöntem benimsenmiş ve günümüze kadar bu yaklaşım temelinde ilişkiler sürdürülmüştür.⁷

Osmanlı Devleti, kuruluşundan neredeyse 19. yüzyılın ortalarına kadar dünya siyasetinde aktif bir güç olarak kendisini hissettirmiş ve yön vermiş bir devlettir. Siyasî alanda bu güç Osmanlı Devletine kendi kurallarına göre ilişkiler kurma ve hareket etme özgürlüğü sağlamıştır. Bunun yanında İslam hukukuna göre Müslüman olmayan devletler ile aynı seviyede ilişki kurmayı kabul etmemişler ve sürekli bir diplomasi uygulamasına ilgi duymamışlardır. 20. Yüzyılın başlarına kadar Avrupa usulü diplomasi uygulamaları yerine kendine özgü bir diplomasi geliştirmiş ve bu uygulamaları uzun süre devam ettirmiştir. Bu uygulamanın devam etmesinde sürekli temsilcilik bulundurma Osmanlı açısından bir fayda sağlamayacağı, bunu gerektiren ticari bir neden olmaması ve muhatap ülkeleri gayr-i Müslüman oldukları için küçük görmeleri olarak açıklayabiliriz. Ayrıca tek yanlı bir diplomasi Osmanlı Devleti açısından büyüklüğün göstergesi olarak tanımlanmıştır.⁸

Osmanlı Devletinin kendine has diplomasinin uygulanması geçici olarak muhatap ülkelere görevli olarak gönderilen elçiler yoluyla olmuştur. Söz konusu bu elçiler genellikle barış anlaşmaları, ticari görüşmeler, arabuluculuk, iyi dostluk ilişkileri kurma ve devletin alacaklarını tahsil etmek gibi görevleri yerine getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti uluslararası ilişkilerin yönetimini tek taraflı diplomasi içerisinde sürdürmüştür. Ancak devletin zayıflamaya başlaması ile bazı değişikliklere

⁷ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yay., 10. Bsk., İstanbul, 2016, s. 129.

⁸ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Yay., Ankara 1992, s. 17.

gitme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zorunluluklar sonucu ancak 1793'te ilk olarak sürekli bir diplomat bulundurma girişimlerinde bulunmuştur. Osmanlı Devletinin kuruluşundan bu yana güçlü ve Hristiyan devletleri İslami referanslar içerisinde tanımlaması bu gecikmedeki en önemli nedenlerdir.⁹

Osmanlıların 18. yüzyılın sonuna kadar diplomatik temaslar için ad hoc diplomasi biçiminde birçok elçiler göndermiştir. Barış görüşmeleri yapmak, ticari ilişkiler geliştirmek, arabuluculuk vb. birçok nedenle bu sistem kullanılmıştır. Elçi olarak gönderilen bu görevliler belirlenen görevleri bitirdikten sonra ülkeye geri dönmüşlerdir.

Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinde sürekli temsilcilikler bulundurmadığından dolayı yıllarca bu ülkelerden bilgileri İstanbul'da bulunan yabancı sürekli elçilikleri ve kendine tabi olan Eflak Voyvodalığı, Kırım Hanlığı, Ragusa Cumhuriyeti ve Erdel Krallığı yoluyla almıştır. Bu nedenle sürekli elçiler gönderme gereği de hissetmemiştir.¹⁰

Osmanlıda tek yanlı yürütülen bu ad hoc diplomasi III. Selim'in tahta çıkmasına kadar sürmüştür. III. Selim'den itibaren Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin takibi önem kazanmaya başlamış ve sürekli diplomasinin değeri Osmanlı devlet adamları tarafından önemli hale gelmiştir. 1793 yılında Yusuf Ağâh Efendi'nin Londra büyükelçisi olarak tayin edilmesi ile ilk defa bir Osmanlı diplomatı sürekli görevle bir ülkeye gönderilmiştir.¹¹ Sonraki üç yıl içerisinde birçok ülkeye diplomatlar gönderilmiş ancak görevin gerektirdiği deneyim ve dil sorunları nedeniyle istenen sonuçlar alınamamıştır.

1.3. Osmanlı Devleti'nde Diplomasi Mekanizması

Osmanlı kuruluşundan yıkılışlarına kadar olan dönem içerisinde genişlemek ve devletlerarası ilişkileri kendi menfaatine kullanmak ve uluslararası dengeyi korumak

⁹ Tuncer, a.g.e., s. 131.

¹⁰ Kemal Girgin, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol), Ankara, **TTK.**, Yay 1994, s. 40.

¹¹ Gül Akyılmaz, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", **Türkler**, C.. XII, Ankara, 2002, s. 663.

amacıyla diplomasiyi etkin bir şekilde kullanmıştır. Yürütülen bu diplomasi bazı mekanizmalar ve görevliler yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tarihi açısından farklı dönemlerde farklı diplomasi uygulamaları ve kurumları bulunmaktadır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerine bakıldığında Osmanlı diplomasisi modern anlamda bir diplomasi uygulamalarına ve araçlarına sahip değildir. Ancak bu veriler Osmanlı Devletinde diplomasi kurumlarının olmadığı ya da önemsenmediği anlamına gelmemektedir.¹²

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren güçlü ve köklü devletler ile çevrili olmuş ve bu devletler ile mücadele içerisinde bulunmuştur. Bu nedenler bile Osmanlı Devletinin güçlü bir diplomasi uygulamalarına ve anlayışına sahip olmasını gerektirmektedir. Bizans İmparatorluğu hem bir medeniyet hem de bir güç olarak yüzyıllardır varlığını sürdürmektedir. Osmanlı Devleti kuruluşu ile birlikte Bizans için bir tehlike ve hasım olarak görülmüştür. Kendisinden güçlü olan bu devlet ile komşu olması Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla beraber diplomatik ilişkileri zorunlu hale getirmiştir.¹³ İlerleyen süreçlerde Avrupa devletleri arasında bir denge oluşturmak ve düşmanlarını kendinden uzak tutmak ya da zayıflatmak amaçlı etkili diplomasi uygulamıştır. Ancak Osmanlı diğer ülkelerden farklı anlayış ve kurumlara sahiptir. Bu anlayış ve mekanizmalar birçok zaman Osmanlı lehine olurken özellikle son dönemler açısından aleyhine sonuçlar doğurmuştur.

İslam hukukunun devlet anlayışında etkin olması ve etkisi modern olarak tarif edilen diplomasiden çok tek yönlü ve güç merkezli ilişkilerin kurulmasına neden olmuştur. Ancak devletin zayıflaması ile birlikte bu uygulamalar yine İslam hukuku içerisinde ancak farklı yorumlamalara tabi tutularak modern diplomasi anlayışına yaklaşılmıştır.

Birçok anlayışın aksine Osmanlı sadece savaşlarda başarısızlıklar yaşanınca, hayatta kalmak ve zararı en aza indirmek için elçiler gönderme yoluyla diplomasiyi kullanmamıştır. En güçlü olduğu dönemlerde Fatih'in Cenevizlilere kapitülasyon

¹² Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, c. II-III, yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999. s. 25.

¹³ Halil İnalcık, "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ed. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 5.

imtiyazının verilmesi, Venediklilere sürekli elçi bulundurma hakkının sağlanması gibi yollarla diplomatik ilişkilerin sağlamlaştırılmasına özel ilgi ve önem vermişlerdir.¹⁴

Birçok araştırmacı Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethinden yıkıldığı dönem olan 1923'e kadar olan tarihi Osmanlı diplomasisi adına 4 bölüme ayırmaktadır. Bunlar:

- 1453'ten 1699'a kadar olan süreci kapsayan zaman diliminde yapılan diplomatik uygulamalar
- 1699'dan 1793'e kadar olan ve ilk sürekli elçilik uygulamasının başladığı tarihe kadar olan diplomatik gelişmeler
- 1793'den 1821'e sürekli ikamet elçiliklerinin başarısız sonuçlar almaları nedeniyle bir süre ara verilmesini kapsayan süre
- İkamet elçiliklerinin yeniden açıldığı 19. yüzyıl ortalarından yıkılış döneminde kapsayan ve son olarak 1923 yılına kadar olan süre.¹⁵

İlk dönem olan Osmanlı Devleti'nin kurulduğu 1299'dan, İstanbul'un fethine kadar olan sürede Osmanlı Devleti'nin ana temelleri atılmış ve bürokrasi bu dönem içerisinde büyümüştür.

1453-1699 Dönemi ise Devletin artık genişlediği ve birçok yeni devletle komşu ve diplomatik ilişkiler kurduğu dönemdir. Devletin zirve yaptığı bu dönemde diplomasi de aynı şekilde büyümüş ve kurumsal bir kimliğe bürünmüştür. Çok geniş coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti aynı zamanda birçok farklı nüfusu içerisinde barındırmıştır. Bu çok yönlü büyüme kapsamlı bir gelişmeyi ve diplomatik bürokrasisinde gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde diplomasinin en ağırlıklı kurumu Divan-ı Hümayun olmuştur.

¹⁴ Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul Yeditepe Yayınevi, 2007. s. 15.

¹⁵ J. C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century", **Belleten**, C. 25, S. 99., (1961), s. 460-461.

Bu kurum ülkenin dış politikasının belirlendiği ana kurum olarak özellikle 16. yüzyılın sonuna kadar etkinliğini sürdürmüştür.¹⁶ Herhangi bir devletle siyasi anlamda ilişki kurulması, ülkeye gelen yabancı elçilerin güvenliğinin temin edilmesi ve protokol ile ilgili ayrıntılar söz konusu bu Divan'da belirlenmiştir. Özellikle Sultan II. Mehmed döneminde bu kurum daha da güçlendirilmiştir.

Üçüncü dönem olan Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla açılan 1793'den 1821'e kadar olan dönem ise Osmanlı devlet sisteminin bozulmaya başladığı ve devletin gücünü yitirmeye başladığı dönemdir. Bu dönemin diplomasi açısından en belirgin özelliği ise Sadrazamlık makamının güçlenmesi ve buna bağlı olarak bürokrasinin genişlemesi ve etkinliğinin artması olmuştur. Bu gelişmeler aynı zamanda "Kalemiye" olarak adlandırılan sivil devlet memurlarının, askeri bürokrasi karşısında güçlenmesine neden olmuştur.

Bu durum, iç siyaseti etkilediği kadar dış siyaset açısından artık sivil bürokrasinin daha fazla etkinliğe sahip olmasını ve bununla paralel olarak diplomasi teşkilatının ve mekanizmalarının gelişmesini sağlamıştır.¹⁷ Ayrıca Re'isü'l-Küttab makamı bu dönem içerisinde önemini artırmış ve diplomasinin neredeyse tek yetkilisi haline gelmiştir.¹⁸

Son dönem olan İkamet elçiliklerinin açılmaya başlandığı 19. yüzyıl ortalarından 1923 yılına kadar olan süre içerisinde Osmanlı diplomasisi sürekli diplomasi denemelerinde bulunmuş ve bazı başarısız girişimlerden sonra sürekli diplomasiye geçmiştir. Sürekli diplomasiye geçilmesi ile birlikte diplomasi kurumlarında da birçok değişikliğe gidilmiştir.

Osmanlı tarihi içerisinde diplomaside birçok farklı kurum meydana gelmiştir. Bu makam ve kurumlar bundan sonraki bölümde detaylı olarak incelenecektir.

¹⁶ Recep Ahıskalı, "Divan-ı Hümayun Teskilatı", **Osmanlı**, (ed. Güler Eren), C. VI., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 24.

¹⁷ Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922)**, Çev. L. Boyacı-İ. Akyol, İz Yay., İstanbul 1994, s. 49.

¹⁸ Muhammet Şahin, 2009 "**Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi**", Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 4, Sayı: 46, s.824-834.

1.4. Re'isü'l-Küttab (Reis Efendi), Umûr-ı Hâriciyye Nezâreti, Elçilik ve Murahhaslık

Osmanlı diplomasisinde önemli bir yere sahip olan kurumlardan biri Re'isü'l-küttab denilen makamdır. Dîvân-ı Hümâyûn'da devletin resmi yazıları ile uğraşan kalemlerinin ve tüm katiplerin başı olan Re'isü'l-küttab, diplomasi alanında en yetkin kişidir.¹⁹ Re'isü'l-küttab, yabancı devletlerle olan ilişkilerden, yazışmalardan ve belgelerin tercümesinden sorumlu olan Nişâncı'nın maiyetinde bulunmakta ve ayrıca Dîvân-ı Hümâyûn'un bir üyesi olarak görev yapmaktaydı.

Re'isü'l-küttab atamaların yapılması, timarların dağıtılması, dilekçe ve şikâyetlere cevap verilmesi ve devletin yayınladığı kanunların kaydedilmesi gibi kâtiplik görevlerini yerine getiriyordu.²⁰ Re'isü'l-küttab önceleri Nişâncı'nın örfî hukukla ilgili görevlerine yardımcı olarak görevlendirilmesine rağmen kısa bir süre sonra ve konumunun öneminin artmasıyla beraber Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarının yürütücüsü ve bürokrasinin başı haline gelmiştir. Osmanlı devlet yapısında Nişancılık, Divan-ı Hümayun içinde diplomatik faaliyetlerden sorumlu makam olmasına karşın, devlet içerisinde hukuki düzenlemelerden arazi işlerine kadar birçok alandaki görevleri nedeniyle bu alandaki söz sahibi Re'isü'l-küttab haline gelmiştir.

Açıkçası Re'isü'l-küttab'ın etkinliğinin ve öneminin artmasında sadrazamlığın padişahlık karşısında güç kazanması önemli bir nedendir. Özellikle 16. Yüzyıldan itibaren sadrazamlığın kurumsal olarak Saray'dan ayrılması Re'isü'l-küttab'ın da görünürde ve sadece hukuki anlamda Nişancıya bağlı olmasına neden olmuştur.

Re'isü'l-küttab Sadrazama bağlı ve onun yanında çalışmaktadır. Ancak sarayda ve sadrazamdan uzakta çalışmaya devam eden Nişâncı, sadrazamın artan gücü nedeniyle önemini ve etkinliğini yitirmiştir. Klasik dönem Osmanlı büroksisinde ayrı ve bağımsız bir dışişleri kurumu mevcut değildir. Katiplik işlerinin yanında dışişleri ile ilgili resmi yazışmaları da Re'isü'l-küttab yapmaktadır. Sadrazam'ın divanı olan Bâb-ı Âlî' de, Re'isü'l-küttap'ın yönetiminde dört adet kalem bulunmaktadır.

¹⁹ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yay., İstanbul 1993, s. 36 vd.

²⁰ Findley, **a.g.e.**, s. 48.

Dışışleri ve kâtiplik görevleri yürüten bu kurumlar Re'isü'l-küttab'ın emriyle hareket etmektedirler.²¹ Bu kalemlerden üçü Dîvân-ı Hümâyun Kalemleri olarak bilinmektedir ve başkanı Re'isü'l-küttab'dır. Diğer kalem ise Re'isü'l-küttab'ın özel kalem müdürü olarak görev yapan “Amedî Kalemi” dir.²²

II. Mahmut ile beraber birçok gelişme birlikte yaşanmıştır. Sürekli elçilerin Paris, Viyana ve Londra'ya yeniden gönderilmesi ve iç ve dış tehditlerin artmasıyla beraber diplomaside de bazı değişiklikler olmuştur. Re'isü'l-küttab makamı bu değişikliklerle beraber Hâriciyye Nezâreti'ne çevrilmiştir. Re'isü'l-küttab ünvanı Hâriciyye Nazırı olarak değiştirilmiş ve makamı yükseltilerek vezaret rütbesiyle müşirlik verilmiştir.

Bu gelişmelerin yaşandığı 12 Mart 1836 tarihinde bürokraside sadece bu değişiklikler olmamıştır. Ayrıca Sadaret Kethüdalığı da yayınlanan Hatt-ı Hümâyun ile Umûr-ı Mülkiyye Nezâreti'ne çevrilmiştir. Re'isü'l-küttab'ın dönüşümü sonrasında II. Mahmut Hâriciyye Nezâreti'nin güçlendirilmesi ve etkisinin artırılması için Hâriciyye Müstesarlığı'nı tesisi etmiştir.²³

Osmanlı diplomatik kurumlarında ve iç bürokrasisinin teşkilinde kesin çizgilerle bir ayırım bulunmuyordu. Ancak ilerleyen dönemlerde ihtisas alanlarına göre bir iş bölümü oluşturuldu. Bu alanda en çok etkisi bulunan kişi Mustafa Reşit Paşa olmuştur. 1838'de bazı önerilerde bulunmuş ve Amedî Kalemi'nin Ma'rûzât-ı Dâhiliyye ve Ma'rûzât-ı Hâriciyye Kâtiplikleri ayrılması ve Sadaret Mektupçuluğu'nun Dâhiliyye ve Hâriciyye Mektupları olmak üzere ikiye ayrılması bu öneriler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca yine Mustafa Reşit Paşa'nın önerileri doğrultusunda Beylikçi Kalemi kaldırılmıştır.²⁴

1847 yılında yine Hâriciyye Nezâreti kapsamında bazı değişikliklere gidildi. Hâriciyye Tefrisatçısı kuruldu. Bu kurum günümüzün protokol işlerine benzer

²¹ Recep Ahıskalı, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay.,2001, s. 9.; Mumcu, Divan- ı Hümayun, s. 40.

²² Joseph von Hammer-Purgstall, “XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilatı ve Bab-ı Ali”, Çev: Halit İlteber, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1941, s. 571-573.

²³ Findley, **a.g.e.**, s. 119

²⁴ Akyıldız, **a.g.e.**,s. 83.

görevler üslenerek İstanbul'a atanan yabancı elçiler ve diplomatik görevlilere yapılan törenleri yönetme işini yapardı.

Osmanlı diplomatik görevlileri arasında elçiler de önemli bir yer tutmaktadır. Kuruluş döneminden itibaren Osmanlı Devletinin diğer devletler ile ilişkilerinde önemli görevler almışlardır. Elçiler birçok görevin yanında sefaretname olarak isimlendirilen ve gittikleri ülkeler hakkında bilgileri rapor şeklinde kaleme aldıkları yazılar hazırlama görevleri vardı. Elçilerin görevleri kapsamında barış antlaşmaları yapmak, barış önerisinde bulunmak, arabuluculuk yapmak, Osmanlı sultanın cülûsunu bildirmek, Osmanlı sultanın nâmesini ve hediyelerini götürmek gibi temel görevleri bulunmaktadır.²⁵ Osmanlı da elçiler özellikle 16. Yüzyıldan itibaren üç sınıfa ayrılmışlardır. Bunlar Büyük Elçi, Orta Elçi, Murahhas Elçi olarak isimlendirilmektedir.²⁶

Murahhas elçiler devletlerarası antlaşmaların yapılması için devlet tarafından tam yetki ile donatılmış ve temsil görevi bulunan diplomatlardır. Bu göreve atanan memurların bazı özelliklerinin olması gereklidir ve yurtdışına çıktıkları zamanlarda bazı memuriyet görevlerini de yerine getirebilmeleri için yetki ile donatılmışlardır. Bunlar Defterdarlık, Nişancılık, Beylerbeyi ya da Kazaskerlik gibi yüksek memuriyetlerdir.²⁷ Murahhaslara görevlerinde devlet adına yapacağı diplomatik işler için sınırlarını belirleyen ve imza yetkisine sahip olduğunu bildiren bir ruhsatname verilirdi.²⁸

1.5. Dini Yaklaşım Açısından Osmanlı Devleti'nde Diplomasi

İslam açısından diplomasi, Kurân-ı Kerim'de bulunan ayetlerin yorumlanması ve Hz. Muhammed (s.a.v.) davranışları bakış açısı içinde gelişmiştir. Özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in uygulamaları İslam'da diplomasinin ilk örneklerini oluşturmuştur. Yine ilk diplomatik faaliyet olarak niteleyebileceğimiz 622 yılında Medineli Müşrikler, Yahudiler ve Müslümanlar arasında yapılan antlaşmalar bu

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK, 2003, s.274.

²⁶ Mecdud Mansuroğlu, "Elçi", **İ.A.**, C. IV, MEB Yay., Eskişehir 1977, s. 231.

²⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s. 45.

²⁸ Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, Cilt I, 4. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980, s. 135.

kapsamda değerlendirilmektedir. Medine Vesikası olarak bilinen bu antlaşma vesikasıyla farklı toplumlar ve inançlar arasında diplomatik bir bağ kurulmuştur.²⁹

Osmanlı Devletinde dinin, yönetimin meşrulaştırıcı bir aracı olduğu kadar kontrol mekanizması olması açısından da bir rolü bulunmaktadır. Bu kapsamda hem toplum hem de devlet açısından dini yorumlar ve inançlar önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı Devletin de önceleri özerk bir kurum olan Şeyhülislamlık makamı hangi uygulamaların ve kurumların dini olması gerektiğine karar vermiştir. Ayrıca hem siyasi iktidar hem de toplum açısından verdiği kararların önemli boyutları olmuştur.

Osmanlı diplomasisin uygulanmasında ve ilişkilerin yorumlanmasında İslam hukukunun ve İslami temel ilkelerin önemli bir yeri olmuştur.³⁰ Ayrıca İslam hukukunun ve yorumun bazı temel ilkeleri diplomasinin ve devlet politikalarının en önemli anlayışları haline gelmiştir. Bunlardan ilki olan Darü'l-islam, şeriatın yani İslam hukukunun ve yönetiminin geçerli olduğu toprakları ifade etmesi açısından önemli bir ilke olmuştur. Bunun tersi olan Darü'l-harb anlayışı ise Müslüman olmayan yönetim altındaki ülkeleri ifade etmektedir. Ayrıca diğer bir tanımlama ise Darü's-sulh'tür ve İslam hukukuna göre haraç veren ülkeleri ve tabi olan ülkeleri ifade etmektedir. Bu üç olgu Osmanlı devlet politikası ve diplomasisi üzerinde etkili birer anlayış olarak devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde temel prensipler haline gelmiştir.³¹

İslam hukuku içerisinde önemli bir yere sahip olan ve Osmanlı Devleti açısından titizlikle uygulanan diğer bir anlayış ise adalet ve ahde vefa ilkesidir. Adalet ilkesi çerçevesinde “nasıl davranılıyorsa aynı şekilde karşılık verme” anlayışı Osmanlı yönetiminin devletlerarası ilişkilerinde, “mukabele bi'l-misl” (aynıyla karşılık verme) ilkesi olarak yorumlanmıştır.³²

²⁹ Mustafa Kelebek, İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 4, sayı 1, 2000, syf. 14.

³⁰ Aydın Mehmed Akif, 1999 “Osmanlı'da Hukuk”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi** (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. 1, İstanbul. s. 46.

³¹ Yılmaz Yurtseven, “Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11. Sayı: 1-2, 2007, ss. 1256-1283

³² Yurtseven, **a.g.e.**, ss. 1256-1283.

Savaşın zorunlu olduğu hallerde Osmanlı Devleti, geçmişinden gelen savaşma algısını İslam'daki gaza ve cihat algısıyla birleştirmiştir. İslam'ın kendisine saldırılması durumunda yapılacak mücadeleyi ve savaşı cihat olarak tanımlaması, düşman üzerine yapılacak seferleri ise gaza olarak nitelendirilmesi diplomasinin bir aracı olan savaş üzerinde dini anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti diplomasinin bir aracı olan savaş ve mücadele aracını kullanırken İslami referanslar içerisinde bu ilkelere atıfla hareket etmiştir.

Ayrıca Osmanlı Devleti gayrimüslim topluluklar ile ilişkilerinde ve diplomasisinde İslami anlayış içerisinde istimâlet olarak nitelendirilen ilkeyi başarıyla kullanmıştır. İstimâlet denilen bu ilke özellikle Müslüman olmayan halkların gönüllerini Müslümanlığa ısıtmak ve gönüllerini ısıtmak ve bu kapsamda hâkimiyetini kurmak anlamına gelmektedir.³³

1.6. Darü'l Harb ve Darü'l İslam Kapsamında Diplomatik İlişkiler

Osmanlı Devleti İslam hukuku üzerine kurulu bir devlettir. Dini referanslar Osmanlı siyasi iktidarı için meşruluk aracı olmasının yanında toplum üzerindeki gücün temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı yönetiminin örfi hukuku da benimsemiş olduğu açıktır ancak şer'î hukuka aykırı bir uygulama içerisinde olması pek düşünülmemektedir.

İslami anlayış Osmanlı siyasi iktidarının ve diplomasisinin dayandığı temel ilkeleri oluşturmaktadır. Bu anlayışlar içerisinde Darü'l Harb ve Darü'l İslam kavramları dış politikanın ve devlet yönetimi açısından önemli ilkelere sahiptir.

İslami hukuk açısından bir ülkenin "İslam Ülkesi" olabilmesi için Müslümanlar tarafından yönetilmesi, İslam hükümlerinin uygulanması gerekmektedir.³⁴ Ayrıca bir ülkenin İslam ülkesi haline gelebilmesi için bu yerde İslami hükümlerin uygulanması gereklidir. Dârü-l İslâm olarak nitelendirilen bu kavram içerisinde ülkenin Müslüman idarecilerin altında olması ve İslam hukukunun hükümlerinin uygulanması şarttır.

³³ Yurtseven, **a.g.e.**, s. 1283.

³⁴ Hasan Akay, **İslâmi Terimler Sözlüğü**, İşaret Yay., İstanbul, 2005, s. 93.

Müslüman olmayanlar zimmi olarak nitelendirilir ve vergilerini ödedikleri ve İslam'a karşı bir girişimde olmadıkları sürece koruma altında olurlar.³⁵

Dârü-l İslâm ilkesinin geçerli olduğu ülkelerde ve topraklarda hüküm süren devletlerin birbirleriyle dostça geçinmeleri gereklidir. Ancak bu anlayış içerisinde birçok farklı algı oluşmuştur. Özellikle Şîî İran, Sünnî yönetimler arasında meydana gelen savaşlar ve çatışmalar farklı sebeplere bağlanmıştır. Şîîlerin Sünniler tarafından haricî olarak tanımlanması, aralarında çıkan savaşların Dârü-l İslâm hükmünün algılanmasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Ayrıca Sünnîler arasında meydana gelen ve özellikle Osmanlı ve diğer Müslüman ülkeler arasındaki savaşların en büyük sebebi, Osmanlı Devleti'nin kutsal yerlerin koruyuculuğunu yapma iddiası ve bu koruyuculuk görevinin yapılmasında halifelik makamına zorluk çıkarmaları olmuştur.³⁶

Dârü'l-harb Arapça'da ev, "mahalle, bir kavmin konakladığı veya yerleştiği yer" manasına gelen dar kelimesini ve mecazi anlamda da "kabile" manasını da ifade etmektedir. İslam hukukunda ise "İslami veya İslam dışı bir yönetimin hâkimiyeti altındaki ülke" manasında kullanılmaktadır.³⁷ İslam hukukunun hâkim olmadığı ülkeler ve topraklar için tanımlanan bir kavramdır. Müslüman yöneticiler tarafından yönetilmeyen ve İslam hukukunun geçerli olmadığı topraklar Dârü'l-harb olarak nitelendirilmiştir. Bazı İslam hukukçuları açısından bu tür topraklar ya antlaşmalar ya da cihat yoluyla alınması gereklidir. Yine aynı İslam hukukçularına göre Dârü'l-harb olan ülkeler ile yapılacak savaşlar Kur'an'ın emrettiği gaza olarak nitelendirmişlerdir.³⁸ Ancak İslam hukukundaki farklı görüşlerde mevcuttur. Bu görüşlere önceki düşünceler ile bağdaşmamaktadır. Ayrıca gayrimüslim milletlerle savaşma sebebi olarak onların Müslümanlara savaş açmaları gerekmektedir. Yabancı

³⁵ J. Gordon Melton, "Dar al-Islam and Dar al-Harb", Juan E. Campo (Ed.), **Encyclopedia of Islam**, Facts on File Inc., New York, 2009, p. 182.

³⁶ Arif Behiç Özcan, **Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti Nin Doğu Politikaları**, Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2011, s. 49.

³⁷ Ahmed Özel, **İslam Hukukunda Ülke Kavramı (Darul-İslam Darul-Harp)**, Marifet Yay., İstanbul, 1981, s. 10.

³⁸ J. G. Melton "Dar al-Islam and Dar al-Harb (Arabic, House of Islam and House of War)", Juan E. Campo (Ed.), **Encyclopedia of Islam**, Facts on File Inc., New York, 2009, pp. 182-186.

Ülkelerin Dr'l-harb Şeklinde nitelendirilmesinde Ortaaĝ boyunca milletlerarası münasebetlere hkim olan farklı siyasi Şartlar olmuştur.³⁹

Osmanlı siyasi iktidarının geleneksel fetih ülküsüne uygun olan Dr-l İŐlm ve Dr'l-harb kavramları bu ilkeye dini bir kimlik kazandırmıştır. Dr'l-harb gaza ilkesinin eyleme dönüŐmesinde kolay bir araç olmuştur. Ayrıca devletlerarası ilişkilerde ülkelerin tanımlanmasını ve diplomatik alandaki politikaların bu esaslar çerçevesinde yürütülmesini saĝlamıŐtır. Osmanlı Devletinin özellikle güçlü olduĝu dönemlerde tek taraflı dış politikasının belirlenmesi bu ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu ilkeler sayesinde yürütülen politikalara meşru zemin oluŐturulmuŐtur.

Ancak Osmanlı Devleti'nin g kaybetmesi ve yoĝun toprak kayıpları sonucunda dış politikasında kırılmalar meydana gelmiştir. Artık Avrupa karşısında zayıflayan Osmanlı Darü'l harb olarak tanımlanan ülkeler ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Dini bir argüman olan bu ilkelerin göz ardı edilmesi ile Osmanlı bürokrasisi hem içerideki Müslüman ulemeden hem de Müslüman olan diĝer ülkelerden tepkiler almaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde Osmanlı yine dini argümanlara baŐvurarak yaptıĝı birçok antlaşma metninde Őeriata uygun olduĝunu belirtmek adına birçok ayet ve hadis kullanmıştır.⁴⁰

Osmanlı dış politikası ve diplomasisi devletlerarası ilişkilerde Dr-l İŐlm ve Dr'l-harb kavramları çerçevesinde gelişmiştir. Fetih ve gaza ülküsü bu kavramlar ile dini referanslara sahip olmuş ve Osmanlı Devleti'nin cihan hkimiyeti lksnde "Kfre karşı cihat" algısı oluŐturmasında temel ilkeler haline gelmiştir. Dini referanslar Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarında etkisini gsterdiĝi gibi devletlerarası ilişkilerinde ve diplomasisinde de politikalara yardımcı araçlar olarak kullanılmıştır.

³⁹ Ahmed zel, "Drlharp", **DİA**, VIII, s. 536

⁴⁰ Yılmaz Yurtseven, "Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet zerine Kısa Bir Deĝerlendirme", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XI, Sayı: 1-21, Yıl: 2007, ss. 1255-1283.

1.7. Osmanlı Devleti'nde Ahde Vefâ ve Nakz-i Ahd

Ahd'ın sözlük anlamı olarak bir şeyi korumak, muhafaza etmek, söz vermek ve tavsiye etmek manalarına gelmektedir. Ayrıca isim olarak kullanıldığında ise yemin, misak gibi anlamlara gelmektedir. Ahde vefa genel anlamda yapılan anlaşmaya sadık kalmak anlamında birçok alanda kullanılmaktadır. İslam açısından önem verilen bir ilke olan ahde vefa, insanlar arasındaki güvenin tesis edilmesinde önemli bir yere sahiptir. Kur'ân, Müslüman topluluklarla başka toplumların siyasi ilişkilerinin düzenlenmesi konularında antlaşmaları temel ve geçerli bir esas olarak belirlemiştir. İslam açısından uluslararası ilişkilerin düzenlenmesindeki en önemli ilke ahde vefâ ilkesi olmuştur. Ahde vefa ilkesi kapsamında İslam anlayışı muhataplarını üç bölüme ayırmıştır. Bunlardan ilki Müslümanlardır ve bu toplum tek bir grup olarak nitelendirilir. Renk, ırk ya da herhangi başka bir ayırım yapılmaz. İkinci grubu oluşturanlar ise sözleşmelilerdir ve bunlarla ilişkiler yapılan antlaşmalar çerçevesinde sürdürülmelidir.⁴¹

Son bölümde yer alan anlaşma yapılmayacak olan grup ile ilişkiler ise bazı esaslar üzerinde belirlenmiştir. Bu gruba yönelik tutum genel olarak herhangi bir sebep olmadan saldırıda bulunmamak ve dostluk çerçevesinde hareket etmektir. İslam, Müslümanların sözlerine sadık olmalarını ve bunun görevleri olduğunu bir şart olarak ortaya koymaktadır. Bu esaslar aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de sözleşmelere riayet etmek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²

Kur'ân-ı Kerîm “Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Şüphesiz Allah, korunanları sever” ayeti ile gayrimüslimlerin kendileriyle yapılmış olan anlaşmaların hükümlerine riayet ettikleri sürece, Müslümanların, verdikleri söz doğrultusunda hareket etmeleri emretmektedir.⁴³

⁴¹ A. Reşid Turnagil, **İslâmiyet ve Milletler Hukuku**, İstanbul 1993, s. 18, 95.

⁴² Ahmed Yaman, **İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler**, Ankara 1998, s. 151-156.

⁴³ Zülfikar Durmuş, “Kur'an'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefa”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı: 3, 2002, s. 84.

Osmanlı Devleti'nin devletlerarası ilişkilerinde ve diplomasisinde ahde vefa ilkesi önemli bir yere sahiptir. Bunun temelinde İslam hukukuna bağlılığı ve İslami referansların devlet yönetimindeki ağırlığı bulunmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm ahde vefa ilkesini sadece ahlaki bir unsur olarak değil aynı zamanda dini bir yükümlülük olduğunu vurgular. Bu temelde Osmanlı Devleti diplomatik ilişkilerinde bu ilkeye hassasiyet göstermiştir. Dini bir emir olması sebebiyle Osmanlı devletlerarası ilişkilerine bu emir doğrultusunda şekil vermiş ve ahde vefa ilkesinin zıttı olan nakz-i ahdi yapanları da kınamıştır.⁴⁴

Osmanlı Devleti nakz-i ahd konusunda oldukça dikkatli davranmıştır. Hatta düşmanların kendilerine saldırımlarına nakz-i ahd olabilecek hususlara dikkat edilmemesine bağlamıştır. Devlet görevlilerinin görevlerini tam olarak yapmamaları nakz-i ahd kapsamında değerlendirilmekte ve bununda devletin cezalandırılmasına yol açtığına inanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren ahde vefâ ve nakz-i ahdi ilkeleri devletlerarası ilişkilerde bir düstur olarak kabul edilmiştir. Konumuz kapsamında incelediğimiz İran ile ilişkilerimiz çerçevesinde Osmanlı Devleti, Safevîlere gönderilen nâme-i hümayûnların birçok yerinde ahde vefa ve nakz-i ahdi vurgulamıştır.

Birçok kere Safevîlerin, Osmanlı Devleti'nin zor durumundan ya da başka ülkeler ile mücadelelerinden faydalanarak yaptıkları anlaşmalardan nakz-i ahdi etmeleri Osmanlı diplomasisi tarafından kınanmış ve uyarılmıştır.⁴⁵ Ancak Osmanlı Devleti Safevîler'in bu tutumu karşısında nakz-i ahde bulunmaya yönelmemiştir.

Osmanlı Devleti, anlaşma yapılan tarafları ayırt etmemiş hepsine karşı sadık bir tavır göstermiştir. Diğer devletlerle olan ilişkilerinde ahde vefa bir diplomasi geleneği olarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti ahde vefâ hasasiyeti çerçevesinde karşı tarafın Müslüman ya da gayrimüslim olmasına bakmaksızın anlaşmaların geçerliliğini nakz-i ahd ilkesi çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu ilke kapsamında

⁴⁴ Hilal Çiftçi, "Siyaset Kültürümüzde Ahde Vefâ ve Nakz-İ Ahd", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6(1): 073-084.

⁴⁵ Sander, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000 s.45.

anlaşmanın geçerliliği nakz-i ahde bulunup bulunulmamasına bağlı olarak belirlenmiştir.⁴⁶

Osmanlı Devleti ahde vefa konusunda hassas olduğu kadar nakz-i ahd karşısında da o kadar sert tepkiler vermiştir. Bu tepkiler birçok zaman savaş sebebi sayılmıştır. Özellikle Safevîler üzerine yapılan birçok seferin ana nedeni nakz-i ahd'den kaynaklanmıştır. Ayrıca sadece kendine yapılan tecavüzleri değil aynı zamanda himayesi altında bulunanlara saldırıyı da nakz-i ahd sebebi saymıştır. Osmanlı Devleti ahde vefâ ve nakz-i ahd ilkelerini devletlerarası ilişkilerde adeta kırmızı çizgisi olarak belirlemiş ve bu ilkeler çerçevesinde diplomasisini yönlendirmiştir.

1.8. Osmanlı Devleti'nin Gerileme Dönemi ve Değişen Diplomasi

Osmanlı diplomasi anlayışında, toprak kaybı ve zayıflamanın etkisinin görülmeye başlanması ile birlikte bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerden ilki Avusturya ile imzalanan Zitvatoruk Antlaşması olmuştur. Avusturya İmparatoru'nun "Kayser"lik şanı Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. Önceki devirlere bakıldığında Osmanlı açısından barış rakiplere verilen bir "ihسان", "lütuf" anlayışı içerisinde değerlendirilmiştir.⁴⁷

Savaş meydanlarında kesin galibiyetlerin alınamaması ve bazı başarısızlıklar diplomasi açısından değişimlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Zitvatoruk Antlaşması ile Osmanlı Devleti Batı karşısında üstünlüğünü yitirmeye başlamış ve tarafsız bölgede yapılan bu antlaşma ile birlikte diplomaside bir prestij kaybına neden olmuştur. Bu sürecin devamı olan diğer bir antlaşma ise Karlofça Antlaşması olmuştur. Osmanlı diplomasisi, bu antlaşma ile önceleri "Moskof Prensi" olarak

⁴⁶ Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Diplomatiğine Ait Name-i Hümayun, Ahidname-i Hümayun ve Mektup Tahlilleri", **OTAM**, sayı:7, Ankara, 1996,s. 221.

⁴⁷ Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.35, sayı: 60, 2016, s. 97-139.

saydığı Rus Çar'ının "Çarlık" unvanını tanımış ve ilk defa müzakere ederek bir antlaşmaya imza atmıştır.⁴⁸

Karlofça Antlaşması sonrasında Osmanlı dış politikası ve diplomasisinde önemli değişimleri meydana gelmiştir. Saldırgan savaş politikalarının yerini savunma ağırlıklı diplomasi almıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen Osmanlı diplomasisi ad hoc diplomasiden vazgeçmemiş ve 1718 yılına kadar bu uygulamadan taviz vermemiştir.

İlk defa Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk kez bir batı ülkesine geçici bir elçi göndermeye başlamıştır. Bu süreç karşılıklı diplomasi anlayışını başlatmıştır. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batı'nın üstünlüğünü kabul etmesi ve artık Batı hakkında bilgi edinme ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

1718 yılında Pasarofça ile başlayan diplomasideki değişim 1793 yılında III. Selim dönemi ile ilk daimî elçiliklerin açılması ve sürekli diplomasi anlayışına geçilmesiyle büyük bir kırılma yaşamıştır. Bu diplomasi denemesi 1821'de bütün ikamet elçiliklerinin kapatılmasıyla son buldu. Ancak 1834'de yeniden açılana kadar geçen süreç içerisinde Osmanlı diplomasisi ad hoc uygulamalarına devam etmiştir. Bu uygulamanın devam etmesi artık Osmanlı Devletinin Batı karşısındaki öz güveninden çok nitelikli ve güvenilir diplomatlar bulamamasından kaynaklanmaktadır. Yunan isyanı sonrası artık tercüme odalarında çalışan Rumlara güvenilmemekte ve bunların yerini alacak dil bilen ve diplomasiye hâkim Müslüman devlet adamlarının olmamasıydı.

II. Mahmut dönemi ile sürekli diplomasiye tekrar dönülmesi çalışmaları başladı. Bu süreci etkilen en önemli olaylar ise Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ve Yunan isyanı sorunları olmuştur. Uluslararası sorunlar haline gelen bu meseleler Osmanlı Devleti'nin diplomasideki zayıflığını ortaya çıkarmıştır.

II. Mahmud, 23 Nisan 1821 tarihinde devletin ihtiyacı olan tercümanların yetiştirilmesi ve Babiâli memurlarından yabancı dil öğrenmek isteyenlere hizmet

⁴⁸ Arif Behiç Özcan, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devletinin Doğu Politikaları", **Tarihin Peşinde**, sayı: 8, 2012, ss. 44-72.

vermek amacıyla Tercüme Odası'nı kurdurmuş ve başına Yahya Efendi getirilmiştir. Batı ile ilişkilerin artmasıyla beraber 1834'den itibaren yeniden açılan ikamet elçilikleri için dil bilen memurlara ihtiyaç daha da artmıştır. 1871 tarihinde Hariciye Nezareti kapsamında yapılan değişiklikler ile Tercüme Odası Hariciye Nezareti ile paralel olarak çalışmaya başlamıştır.

II. Mahmud, 11 Mart 1836'da yayınladığı hatt-ı hümayunla Sadaret Kethüdalığı'nı Umur-u Mülkiyye Nezareti'ne dönüştürmüştür. Ayrıca Reisülküttaplık makamını Hariciye Nezareti makamı olarak yeniden tesis etmiştir. Hariciye Nezareti'nin tesis edilmesi sonrası diplomasi kurumsal bir kimliğe kavuşmuş ve sadece dış işleri alanında uzmanlaşmaya başlamıştır. Tercüme Odası'yla başlayan gelişme ile birlikte Hariciye Nezareti'nin de kurulması Osmanlı diplomasi teşkilatında tutarlı dış politika izlenmesine ve sağlam temellere dayalı bir yönetime geçilmesinde büyük faydalar sağlamıştır. Ayrıca Hariciye Nezareti'nin kurulması ve diplomasinin kurumsallaşması ile birlikte Batı tarzı diplomasisi Osmanlı Devleti tarafından benimsenmiş ve modernleşme yolunda büyük etkiler yapmıştır.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin sürekli diplomasiye geçmesinde ve diplomasisindeki modernleşmede dış etkenlerin önemi büyüktür. Çevresinde her geçen gün güçlenen devletlerin varlığı, Rusya gibi emperyalist ve yayılmacı bir devletin sürekli tehdit unsuru olması, Osmanlı Devleti'nin bir valisi konumundayken devlet için bir tehdit konumuna gelen Mehmed Ali Paşa ve Osmanlı topraklarında çıkan ayaklanmalar, Osmanlı diplomasisini dış devletlerden yardım almaya itmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin jeostratejik konumu dolayısıyla topraklarının sürekli tehdit altında olması, onun büyük devletlerarasında denge politikası sürdürmesine neden olmuştur. Ancak bu denge politikası, ad hoc/tek taraflı tarzı klasik dönem uygulamaları ile sürdürmek pek mümkün olmamıştır. Etkili ve sürekli diplomasinin eksikliğini duyan Osmanlı sultanları ve özellikle II. Mahmud, diplomasi alanında birçok değişikliğe imza atmıştır. Bu değişikliklerin Osmanlı açısından sadece dışişleri alanında değil tüm devlet kurumlarının modernleşmesi anlamında büyük sonuçları olmuştur. Önceleri başarısızlıklarla tereddüt yaşayan Osmanlı bürokrasisi daha sonra kurulan

⁴⁹ Akyılmaz, **Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı**, s. 167.

Tercüme Odası ve Hariciye Nezareti gibi kurumların sayesinde kurumsal bir yapıya kavuşmuş ve etkinliklerini artırmışlardır. Osmanlının özellikle son dönemi açısından önemli bir politika olan denge politikasının uygulanmasını ve Osmanlı'nın belki de bir yüzyıl daha ömrünün uzamasını bu kurumlar sayesinde sağlamışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL REKABET ve OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. Osmanlı Devletinin Doğu Siyaseti Kapsamında İran

Osmanlı Devletinin doğu siyaseti İran'a dayanmaktadır. Türk-İran ilişkilerine bakıldığında yüzyıllara dayanan bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. İslam öncesi dönemden günümüze kadar gelen birçok dönemde farklı politikalara sahne olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde doğu politikaları açısından özel bir öneme sahip olan ilişkiler İslam tarihi açısından da dikkate değer bir yere sahiptir.⁵⁰

Osmanlı ve İran öncelikli olarak sınırdaş birer ülkedir. Kültürel ve devlet ilişkileri açısından birçok benzerlikler ve etkileşimler bulunmaktadır. Genel olarak, İran ve Osmanlı arasındaki ilk temasların her iki ülkenin İslam'a geçmesinden önce gerçekleşmiştir. Ayrıca, Orta Asya'da göçebe ya da yarı göçebe kabileler yaşarken Türkler hakkında birçok ilk bilimsel verinin İran kaynaklarında bulunabileceği inkâr edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte, İran ile Türkler arasındaki etkileşim, bölgedeki İslam genişlendikten sonra daha gergin bir karaktere kavuşmuştur. Türkler, İran'daki devlet inşaat sürecinde ve askeri teşkilatta çok önemli roller üstlenirken, Türk dili ve kültürü Farsça dil ve geleneklerden derinden etkilenmiştir. Tarih boyunca hem İranlıların hem de Osmanlılar mezhep ayrımlarının doğal bir sonucu olarak bazı çatışmalar yaşamışlardır.⁵¹

Dolayısıyla, Osmanlı ile İran arasındaki mevcut ilişki, hem her iki devletin elitleri hem de halk arasında karşılıklı algı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan tarihi mirasa sahiptir. Bu tarihsel miras, Osmanlı ve İran imparatorlukları döneminde köken alan iki ülke arasındaki asırlık rekabete dayanmaktadır. Ortadoğu'da Osmanlı-İran rekabeti Sünni-Şii kampanyası olarak yorumlanabilir. Bu iki varlık arasındaki ilişkilerin dinamikleri, toprak iddiaları, siyaset, kültür ve din açısından sürekli bir

⁵⁰ Behiç Özcan, **Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları**, Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 52.

⁵¹ Mehmed Çelenk, "Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 4 (2014), ss. 7-35.

rekabet ile karakterize edilir. Ortadoğu'daki iki Arap olmayan devlet olan Osmanlı ve İran, bölgedeki kilit ülkelerdir. 1639'dan bu yana, Osmanlılar ve Safevîler arasındaki 150 yıllık süren aralıklı savaşın sona erdiği ve kalan iki imparatorluk arasında bir sınır oluşturan Kasr-i Şirin antlaşmasının imzalanmasına bir süreliğine durmuştur.

Osmanlı ve İran devletlerini birbirinden ayıran sınır, belirsiz bir bölge şeridinde, Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar sürekli değişen sınırlarla çatışmalarla şekillenmiştir. 11-16. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı iktidarının pekiştirilmesi ve İran'da Safevîlerin kurulması, iki güçlerin sürekli olarak bu şerit boyunca ilerlediği ve geri çekildiği bir safhayı açmıştır. Osmanlılar sonunda Şah İsmail'i, 920/1514'te büyük bir yenilgiye uğradıktan sonra, başlıca şehir Tebriz'i de içeren batı Azerbaycan'ın çoğunu ele geçirmiştir. 962/1555'te imzalanan Amasya Antlaşması sınırların biraz istikrara kavuşmasını sağlamasına rağmen, 1524-76 döneminde itibaren, daha büyük jeopolitik alanda tekrarlanan çatışmalar ve gelişmeler, sınırın daha hassas bir şekilde çizilmesi için birlikte çabalara yol açmıştır.⁵²

2.2. Erken Dönem İran Hanedanlıkları ve Osmanlı ile İlişkileri

Osmanlı ve İran ilişkileri kutsal emanetlerin Osmanlı topraklarına getirilmesiyle birlikte önemli bir döneme girmiştir. Yavuz Sultan Selim İran Şahına bir mektup yazarak artık İslam'ın Halifesi olduğunu ve camilerde kendi isminin okunmasını istemiştir. Bu gelişmeler sonrasında İran ilişkileri Osmanlı tarihi açısından birçok çatışmanın yaşandığı dönemi aralamıştır.

Osmanlı-Safevî Devleti ilişkilerinin tarihi, 16. yüzyılın başında İran'da Safevî hanedanının kurulması ile başlamıştır. İlk Osmanlı-Safevî çatışması, 1514'te Çaldıran Savaşı'nda sona ermiş ve yüzyıl boyunca sınır çatışması devam etmiştir. 1639'da İran ve Osmanlı devletleri, Irak'ta Osmanlı kontrolünü tanıyan Zuhab Antlaşması'nı imzaladı ve iki devlet arasında kesin olarak Kafkasya'yı ikiye ayırdı. Çoğu için

⁵² Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi:" Kızılbaşlık", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı: 27, 2003, ss. 579-622.

Kasr-ı Şirin (Zuhab) Antlaşması, yaklaşık yüzyıl önceki Amasya Barışının birleşmesiydi.⁵³

18. yüzyıla kadar, Şii İslam'ın Safevî Farisî versiyonu ve Sünni İslam'ın Osmanlı Türk versiyonu arasındaki mücadele, iki büyük devlet arasındaki ilişkilerin önemli bir boyutu olmaya devam etti. 18. yüzyılın başlarında, İran-Osmanlı barış görüşmeleri egemen devletlerin İslam dünyası toplumunun özerk parçaları olarak birlikte bulunabileceği yeni bir Müslüman-karşıtı kavramlar ortaya koydu. Karşılıklı güçsüzlük korkusu ve güvensizlik korkusu ile daha ileri ilişkiler yönlendirmesine rağmen, 1847'de Kadir Paşa ve Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllarca süren rekabete rağmen barışın başlangıcı olan Erzurum'da önemli bir barış antlaşmasına ulaştı.

18. yüzyılın başında Afgan Hanı Mir Mahmud tarafından yıkılan Safevîler sonrasında İran'da başka bir dönem başlamıştır. Afşar Hanedanına mensup bir Safevî komutanı olan Nadir Şah İran'ı ele geçiren Afganları yenerek kontrolü ele geçirmiştir. Böylece İran, Afşar Hanedanının kontrolü altına girmiştir. Bu dönemde Şiilikten Sünniliğe bir geçiş yaşanmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı ile ilişkilerde olumlu etkiler sağlamıştır.⁵⁴

1747 yılında bir suikast sonucu ölen Nadir Şah sonrasında bu hâkimiyet sonlanmış ve 1749 yılında Zend Hanedanına mensup Kerim Han İran'ın yönetimini ele geçirmiştir. Yaklaşık 50 yıl hüküm süren bu hanedanlık sırasında ve 1774 yılında Irak'ı işgal etmesi istemesi nedeniyle Osmanlı Devleti ile tekrar çatışmalar yaşanmıştır. Rusya ile savaştan yeni çıkan zayıf bir Osmanlı ile mücadeleyi kazanacağını umut eden Kerim Han'ın savaşı göze almasına rağmen ansızın ölümüyle İran'da karışıklıkların ortaya çıkmıştır. Bu karışıklıklar Osmanlı Devleti'nin mücadeleyi kazanmasını ve Irak'taki hâkimiyetinin devam etmesini

⁵³ Mehmed Saray, **Türk-İran İlişkileri**, TTK Yay., Ankara 1999, s. 25.

⁵⁴ Abdurrahman Ateş, "Nadir Şah'ın Şahsiyeti ve Fikirleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 94, 1995, s. 93-110.

kolaylaştırmıştır. 1794 yılında Kaçar Hanedanlığının hâkimiyetine giren İran, Osmanlı ile ilişkilerinde özellikle Rusya ve İngiltere'den etkilenmiştir.⁵⁵

2.3. Kültürel Yakınlık ve Siyasi İlişkiler

Tarihsel açıdan bakıldığında, Osmanlı ve İran birbirlerini yansıtan bir ilişki izlemiş ve coğrafi ve tarihsel yakınlık nedeniyle sürekli etkileşim ve yakınlaşma içerisinde olmuşlardır. Türkler, batıya doğru hareket ederek İran kültürüne maruz kalmışlar ve silinmez siyasi ve dini miras olarak aldıkları birçok anlayıştan etkilenmişlerdir. İran büyük bir Türk azınlığa ev sahipliği yapmaktadır ve tarihsel olarak İran, Şiilik öğretisi kabul ettiği dönemden yaklaşık 20. yüzyılın başına kadar Safevî ve Kaçarlar gibi Türk kraliyet aileleri tarafından yönetilmiştir.

Osmanlı-Safevî bölünmesi esasen Ortodoks Sünni İslam ve Şii Tasavvuf anlayışı taşıyan iki Türk hanedanının rekabeti olmuştur. İran ve Osmanlı İmparatorluğu birbirine yakınlığından ve ayrıca kültürel iletişim, ticaret ve siyasi ilişkilerden dolayı daima birbirlerini etkilemişlerdir. Tacirler, Necef din adamları, İstanbul'daki İranlı öğrenciler, entelektüeller ve gazeteciler her biri sırayla İran ve Osmanlı arasındaki ilişkiye önemli bir katkı yapmıştır.⁵⁶

Siyasi ilişkiler açısından Osmanlı ve İran arasındaki ilişkiler genellikle bölgesel rekabet ve dini hâkimiyet üzerinde gelişmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti Sünni mezhebin temsilcisidir ve İslam'ı temsil eden Halifelik makamını elinde bulundurmaktadır. Mezhepsel ayrımların özellikle Safevîler döneminde yoğunlaşmasına rağmen Nadir Şah döneminde Şii ve Sünni anlayışın ittifakı görülmüştür.

Kaçarlar dönemi ilişkileri ise, daha çok, asrın hâkim yabancı güçleri tarafından belirlenmiş ve yönlendirilmiştir.

⁵⁵ Abdüllatif Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler." **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 5, 2011, s. 9.

⁵⁶ İlhan Ozan Hamurcu, Türkiye-İran İlişkilerinin Uluslararası Siyasal Sistem Bağlamında Değerlendirilmesi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2010, s. 65.

2.4. Tarihî ve Jeopolitik Rekabet

Osmanlı-İran ilişkileri özellikle Şah İsmail'in Ak-Koyunlu Devletini mağlup ederek hâkimiyeti ele geçirmesi ile birlikte önemli hale gelmiştir. İran üzerinde kurulan birçok devletin yönetici kadrosunu Türklerin oluşturmalarına rağmen iki devlet arasında sürekli rekabet ve çatışma görülmüştür.

İran bölgesinin ağırlıklı olarak Şii nüfusu barındırması ve Osmanlı Devleti'nin Sünni mezhebin en önde gelen temsilcisi olması bu çatışmalarda önemli bir unsur olmuştur. Osmanlı Devleti'nin doğu politikasının temelini oluşturan İran, Osmanlı Devleti'nin zayıf zamanlarında bunu kullanmak istemiştir. Özellikle Safevîlerden itibaren Şii mezhebinin Osmanlı içerisindeki uçlarına yönelik politikalar uygulaması Osmanlı açısından rahatsız eden bir tehdit unsuru olarak görülmesine neden olmuştur. İran ayrıca bulunduğu bölge itibarıyla stratejik bir konumdadır. Orta Asya bölgesi ve burada bulunan Müslüman nüfusa etkisi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca Irak bölgesi ve diğer Arap bölgelerine yakınlığı ve mezhepsel etkinliği sayesinde sürekli tehdit unsuru olarak kabul edilmiştir.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ilgili çatışmalarında bölgedeki Müslüman nüfusunu etkileme açısından da bir öneme sahiptir. Tüm bunların yanında Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yönelmesinde her zaman bir engel teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti Batıya doğru genişlemek için yaptığı seferler esnasında sürekli doğuda düşünülmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar politikasını da etkileyen İran, dış politika açısından her zaman bir sorun haline gelmiştir.⁵⁸

2.5. Osmanlı-İran Askeri İlişkiler

Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan çatışmaların temelinde İslam'ın yorumlanması ve mezhep sorunları vardır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ile

⁵⁷ Said Amir Arjomand, **The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the beginning to 1890**, Chicago, Chicago University Press, 1984.

⁵⁸ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi**, (çev. Ahmed Emin Dağ), İstanbul, Anka Yay., 2001.

başlayan bu siyasî ve askerî mücadeleler Kanuni Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) de devam etmiştir.⁵⁹

II. Murad döneminde İran Şahının Amasya antlaşmasını bozması sonucu ve ayrıca Osmanlı içerisindeki unsurları kışkırtması ile birlikte iki ülke arasında savaşlar meydana geldi. III. Murad İran üzerine bir sefer yaparak Aşağı Kafkasya'dan büyük topraklar elde ederek Hazar denizine kadar ilerledi. Bu arada İran'da çıkan taht kavgaları ile barış istemek zorunda kalan İranlılar 1590 tarihinde Ferhat Paşa ya da İstanbul Antlaşmasını imzaladı.

Ancak ilerleyen dönemlerde bu barış ortamı tekrar bozuldu. Birinci Ahmed döneminde Osmanlı Devleti batıda Avusturya ile savaş halindeydi ve bundan faydalanmak isteyen Şah Abbas Diyarbakır ve Musul çevresine kadar ilerledi. İran'ın üstünlüğü ile biten bu karşılaşmadan sonra Nasuh Paşa Antlaşması imzalandı.⁶⁰

İran ile yapılan en uzun ve önemli çatışma ise 17. yüzyılda meydana geldi. Şah Abbas, Azerbaycan, Gürcistan'dan sonra güneyi; Bağdat, Musul, Basra gibi büyük vilayetleri de kendi topraklarına katmak amacıyla harekete geçmişti. Osmanlı hükümdarı IV. Murad çocuk yaşta tahta çıkınca Şah Abbas bunu kendi lehine kullanmaya başladı. Genç Osman'ın katledilmiş olması İstanbul'da ayaklanmaların sıklaşmasına neden olduğundan, devletin uzak vilayetlerinde de karışıklıkların zuhur etmesine sebep açtı. Erzurum'da yaşanan Abaza Mehmed Paşa'nın isyan hareketi, Bağdat'ta ise mülki ve askeri zümrelerin aralarındaki anlaşmazlıklar günbegün artmaktaydı. O esnada Bağdat ilinde vezir olan Yusuf Paşa valilik görevine tayin edilmişti.⁶¹

On iki bin kadar olan yerli kullar ve kale azaplarının da yer aldığı bir askeri gruba da Bekir Subaşı kumandan olarak tayin edilmişti. Yusuf Paşa kendisini iç kaleye çekmiş, hiçbir şeye ilşmiyordu. Bütün otoriteyi Bekir Subaşı'na bırakmıştı. Bekir Subaşı' da askeri işlere el atarak adamlarını görevlerinin başına getirtmişti. Bu durum Yusuf Paşa ile aralarının bozulmasına neden olmuştu. Bir iç karışıklık da bu şekilde zuhur etmişti. Bağdat'a Diyarbakır eski valisi Süleyman Paşa tayin edilince, askerler şehre girişinde sıkıntı oluşturdular. Diyarbakır valisi Hafız Ahmed Paşa

⁵⁹ Daha geniş için bkn: Remzi Kılıç, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 123 vd.

⁶⁰ Ateş, **a.g.m.**, s. 94.

⁶¹ Ateş, **a.g.m.**, s. 96.

kuvvet birliklerini toplayarak orduya seraskerlik yaptı. Bağdat'ı kuşattı. Bekir Subaşı valiliğin elden gideceğini anlayınca Şah Abbas'a "Safevîlere katılıp, şehri size bırakacağım" diye haber yolladı. Şah Abbas'ın oldukça hoşuna giden bu durum üzerine otuz bin kadar ordusunu topladı ve Bağdat'a doğru yola çıktılar. Kendisinden önce Hemedan valisi Safi Kulu Han'ı üç yüz kişilik bir heyetle Bekir Subaşı'na on iki dilimli bir Şii tacı ve bir valilik menşuru vermek üzere Bağdat'ın anahtarlarının da teslimini sağlamak için hazırladı ve yola çıkardı. Osmanlı seraskeri Hafız Ahmed Paşa Safi Kulu Han'ın Bağdat'a girdiğini görünce Bekir Subaşı'na Rakka'nın beylerbeyliğini önerdi. Fakat Bekir Subaşı bu teklifi reddetti. Gelen İran elçilerini huzura kabul etti, Bağdat artık Safevîlere katılmıştır deyince Hafız Ahmed Paşa Bağdat Beylerbeyliğinin menşurunu ona yolladı. Bekir Paşa bu durum üzerine gelen elçilere şükranlarını sunarak "Padişah günahımı afv etti, Bağdat ilini ise bize verdi. Şahınıza gidip söyleyin, Bağdat'ı veremem, askerini geri çeksün yoksa pişman olur." diyerek getirilen tacı da tekmeledi. Bu duruma bozulan ve karşı durmak isteyen İran elçilerini de öldürterek kale bendine astırtarak ibret-i alem etti.

Bu olaydan sonra Karçakay Han ve Safevî ümerasından bir kısmı Bağdat'ı kuşatmaya aldılar. Şah Abbas otuz bin kişilik ordusuyla Bağdat'a girerek Bekir Subaşı'nı güçlük içerisinde bırakmış, Subaşı ise bu duruma rağmen savunmasını devam ettirmişti.

Bekir Paşa bu halde iken askerleri de artık pes edip Bağdat'tan kaçmaya başladılar. Şah Abbas bu durumun fırsatçılığından yararlanarak kaçan askerleri tarafına çekmiş, Bekir Subaşı'nın oğlu Derviş Mehmed'e haber göndermiştir. Şehrin kapısını eğer Safevî Devletine açarsa Bağdat valiliğini de kendisine vereceğini vaat ettirdi. İç kumandan olarak görev yapan Derviş Mehmed hiç düşünmeden teklifi kabul ederek, Şah Abbas'ın askerlerine bir gece kapıyı açtırdı. Askerler başta Bekir Subaşı ve halkına türlü zulümler yaparak katlettiler. Şah Abbas babasına ihanet eden kimseden bize ne hayır gelir diyerek Derviş Mehmed'i de Horasan'a sürdü. Sonra da emir verip öldürttü. İhanet edenin cezası ancak ölümdür diyerek Derviş Mehmed'e böyle bir sonu layık gördü.

İlerleyen dönemlerde ise IV. Murad İran üzerine bir sefer düzenledi. İlk olarak düzenlenen Revan seferi ile IV. Murad Doğu Anadolu ve Revan'ı İran'dan geri aldı.⁶²

İkinci olarak ise 1638'de yapılan Bağdat seferini düzenledi. Bu sefer sonucunda Bağdat'ı geri aldı. İran'da Şah Abbas'ın ölmesi ile birlikte çıkan karışıklıklar nedeniyle yerine geçen yeni Şah barış istemek zorunda kaldı ve 1639 tarihinde Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile günümüze kadar geçerli olan sınırlar çizildi ve Osmanlı-İran arasında uzun bir zaman sürecek barış dönemi başladı.⁶³

2.6. Osmanlı-İran Siyasi Hâkimiyet Mücadelesi

On altıncı yüzyılın ilk yarısında, İran'ın tarihi, bir taraftan Safevî hükümdarlar ile Osmanlılar arasındaki çatışma ve bir taraftan da Özbekler ile olan mücadele ile şekillendi. Osmanlılarla olan çatışma, Safevîler'in sınırlarını aşan büyük oranda manipüle edebilme yeteneğinden ve Anadolu'da Osmanlı imparatorluğunun temelleri için tehdit oluşturmamasından kaynaklanıyordu.

Dolayısıyla Osmanlılar çabalarını Avrupa'dan Asya'nın hinterlandına aktarmak ve hareketli Anadolu isyanları ile uğraşmak zorunda kaldılar. Safevî-Osmanlı çatışması, her iki taraf ile ortak sınırlar paylaşan üçüncü bir Müslüman gücün üzerinde etki uyandırdı. Mısır ve Suriye Memlûkleri, gelecekteki Osmanlı yayılımını ve doğu sınırları boyunca Safevî tehditlerinden dolayı endişe duymaktaydılar.⁶⁴

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-66) İran'a yönelik politikası coğrafi olarak Safevîleri içeriyordu. Bu politika, Osmanlı padişahının imparatorluğunun Avrupa sınırları boyunca karşılaşmaya zorlanan diğer güçlüklerle belirlendi. Aynı dönemde Safevî tahtından değişiklikler meydana geldi ve Osmanlılara karşı daha az kavgacı bir duruş benimsedi. Dahası, bu Safevî hükümdarı, aşiret taraftarları arasında ve ailenin üyeleri arasında çıkan kavgalar nedeniyle iç huzursuzluklarla karşı karşıya

⁶² Esko Naskalı, 2000 "İran (Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar)", **D.İ.A.**, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 394-395.

⁶³ Beşir Mustafayev, "Ermenilerin İran ve Kafkasya Coğrafyasında Dış Güçlerle İlişkileri (1915-1920)", **Journal of Academic Studies**, sayı: 51, 2011, s. 13 vd.

⁶⁴ Özer Küpeli, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevî Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)." **History Studies** 2010, ss. 227-244.

kaldı. Bu koşullar, toprak kazanımıyla sonuçlanan bir dizi kampanya başlatan Osmanlılar tarafından kullanıldı.⁶⁵

Aslında, Osmanlı-Safevî çatışması, Sultan Süleyman döneminde iki tarafında 1555'te Amasya antlaşması imzalayarak çözmeye istekli olduğu bir sınır soruna dönüştü. Osmanlı-Safevî çatışmasının, iki farklı İslam biçimini benimsemiş iki ülke arasındaki çatışmaya indirgenmesi, sorunun basitleştirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak, her birinin diğerine karşı kapsamlı bir dini propaganda uyguladığı bir gerçektir.⁶⁶

Bununla birlikte, bu çatışmanın sonuçlarından biri, Sünni mezhebinin Osmanlıların eline geçmesi, Şiiğin ise Safevîler egemenliklerini sürdürmeleri için bir araç haline gelmesidir.⁶⁷

2.7. Mezhep Etkeni ve Osmanlı-İran Rekabeti

En başından beri İran politikası ve özellikle ilk dönem lideri Şah İsmail, Osmanlı karşıtı tutumu benimsemiştir. Hâkimiyetini tasdik etmesini bildirmek için Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndermekten kaçınmakla kalmadı, aynı zamanda Bayezid'in gönderdiği Osmanlı elçisine de kötü muamele etti. Osmanlı büyükelçisi 1504-5 kışında Şah İsmail'in İsfahan'daki kampına ulaştı.⁶⁸

Osmanlı Padişahı İsmail'in Sünnilere karşı yaptıkları muameleyi şiddetle kınadığı bir mesaj gönderdi ve kendisini Cengiz Han ve Timur ile aynı rolde olduğunu bildirdi. Mektubun büyük bir kısmı, çoğunlukla iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için ilk şart olarak Müslüman kardeşlerine karşı tutumunu değiştirme gerekliliğine odaklanan Şah İsmail'e bazı tavsiyeler içeriyordu.⁶⁹

⁶⁵ Remzi Kılıç, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, IQ Kültür Sanat yay., İstanbul 2006, s. 123 vd.

⁶⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s. 345.

⁶⁷ Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri (1731-1747)", **History Studies Dergisi**, C. 3, sayı: 3, 2011, 178 vd.

⁶⁸ Firdevs Çetin, "Osmanlı-Safevî Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi**, C.2, sayı: 1, 2011, 12-28.

⁶⁹ Hüseyin Baykara, **İran İnkılâbı ve Azatlık Hareketleri**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1978, s. 78.

Sultan II. Bayezid, Safevî hükümdarına, din kardeşlerine zulmetmeye devam ederse, eylemlerinden sorumlu tutulacağını hatırlatan örtülü bir ultiatom gönderdi. Görüldüğü gibi ilk günlerden itibaren Osmanlı-İran arasında meydana gelen çatışmaların temelinde İslam'ın farklı yorumlanmasının bir sebep olarak ortaya çıktığı görülmektedir.⁷⁰ Her ne kadar mezhep etkisi tek temel neden olmasa da güç çatışması içerisinde taraftar toplamak ve destek bulmak amacıyla mezhepsel politikalara başvurulmuştur. Bu politikalar çerçevesinde İran idarecileri her zaman Osmanlı içerisindeki Şii unsurları harekete geçirmeye ve isyan çıkarmaya meyilli olmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti Sünni mezhebin temsilcisi ve halifelik makamının gücünü kullanmış birçok alanda İran ile mücadelede etkin bir araç olarak yerini almıştır.⁷¹

2.8. Osmanlı-İran Kültürel İlişkileri

Osmanlı ve İran ilişkileri açısından en önemli etkiler edebiyat ve dilin gelişmesinde yaşanmıştır. Yıllarca içi içe yaşayan ve komşu olan bu iki devlet arasında kültürel ilişkilerde birbirlerini etkileyen bir süreç içerisinde gelişmiştir.

Fars edebi eserleri ve dili, özellikle hanedanın ilk yıllarında, Osmanlı imparatorluğunun kimliğinin gelişmesine çok büyük katkıda bulundu. 14. yüzyılın başlarındaki ılımlı başlangıçlardan itibaren Osmanlılar batıya doğru genişledi, 1360'da güneydoğu Avrupa'ya geçtiler. 16. yüzyılın başında imparatorluklarda, Hindistan ve İran'da hizmet eden diğer Türk yöneticileri gibi Osmanlılar, İran kültürü unsurlarını ve eski İran prototiplerini dâhil ettiler.⁷²

15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Edirne, geniş bir coğrafyadaki akademisyen, şair ve sanatçıları bir araya getirerek, Türk-Fars kültürünün yaşam ve uygarlık biçimini birbirine bağladı. Sultan II. Murad (1421-1451) ve oğlu Mehmed II (1451-81), klasik İran şiirinin lüks baskılarını kültüre tabi kılmak için bir araya getirdi. Her ikisi de Farsça dil edebi geleneğinde yazdılar. Osmanlılar, yeni fethedilen Avrupa topraklarının çoğunluğunu oluşturan Hristiyanlara olan

⁷⁰ Kılıç, **a.g.e.**, s. 41 vd.

⁷¹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 42.

⁷² Mehmed Saray. **Türk-İran İlişkileri**, TTK. Yay., Ankara 1999.s. 98.

yakınlıklarına rağmen, öncelikle İran sarısı sarayı, yönetim davranışları, kitapları ve edebi kültürü modellerini örnek aldı.

II. Mehmed'in Bizans Konstantinopolis'i 1453'te yenmesi ve üçüncü ve son Osmanlı başkentine (İstanbul) dönüşmesinden sonra Osmanlı edebiyatı kendi tarzını geliştirdi ve gittikçe Türkçe 'ye doğru bir gelişim gösterdi. Ancak İran hikayeleri ve temaları kilit unsurlar olmaya devam etti.

2.9. Sünni-Şii İttifak Çabası

Afşar, Dulkadir, Ustacalu, Şamlu, Tekelü, Varsak, Arapgirli, Turgutlu, Karadağlı gibi Türkmen bir araya getirilerek oluşturulan Safevî Devleti kuruluşu sonrasında politik alanda olduğu kadar dini alanda da yoğun faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Özellikle devletin kuruluşu sonrasında Tebriz camiinde Cuma hutbesinde 12 imam adının okunması ile özellikle siyasi alanda dini bakış açısını ortaya koymuş ve ilerleyen zamanlarda tam olarak devlet politikası haline gelmiştir. Devletin hem sınırları hem de demografik özellikleri dolayısıyla farklı dini yorumların etkisi altında kalabilecek olması dini bir yaklaşımın belirlenmesini ve bütünlüğün sağlanması amacıyla bu yaklaşımın devlet politikası haline getirilmesini gerekli kılmıştır.⁷³

İlerleyen dönemlerde Şiiliğin yayılmasında önemli bir devlet haline gelen Safevî hanedanlığı, özellikle etki alanı içerisindeki yerler başta olmak üzere İslam dünyasının birçok bölgesine Şiiliğin tesisi ve yayılması için Şii din adamları göndermiştir. Ayrıca Şiiliğin önemli isimlerini ülkesine davet etmiş ve her türlü desteği sağlamıştır. Gerçekte Şiiliğe önem verilmesi ve bu dini yorumun devlet politikası haline getirilmesinde önemli faktör Osmanlı tehlikesi ve sınırlarındaki bazı grupların tehdidi olmuştur. Safevîler, Şiiliği benimseyerek etraflarında oluşan bütünleşme, güç ve askeri yapılanma sayesinde kendine tehdit oluşturan Akkoyunlular, Şirvanşahlar, Özbekler gibi birçok rakibini ortadan kaldırmıştır. Yine

⁷³ Kılıç, a.g.e., s. 56.

dini yaklaşımın öne çıktığı ve daha ideolojik ve sağlam bir yapı içerisinde bir devlet inşa etmede başarılı olmuştur.⁷⁴

Bu açıdan en önemli rakibi olan Osmanlı Devletinin Sünni İslami yorumuna karşı Şiiliği benimseyerek bölgede önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Aslında Safevî devleti Erdebil Dergahı'nın dini kültürel anlayışı üzerine oluşturulmuş bir devlet yapısına sahiptir.⁷⁵ Aslında bu dergâh kuruluş aşamasında Sünni ve Şafii mezhebi içerisinde yer almıştır. Yaklaşık 150 yıl bu çerçevede varlığını sürdürmüştür. Bu çizginin değişmesi Şah İsmail'in dedesi olan Şeyh Cüneyd'in dergâha şeyh olması sonrasında olmuştur. Sünni ve Şafii anlayıştan aşırı Rafizi bir anlayışa kaymıştır.⁷⁶ Şeyh Cüneyd sonrasında sadece dergâhın dini yorumdaki değişiklik yaşanmamış ayrıca siyasi anlamda da birçok değişiklik geçirmiştir. Özellikle şeyhlik makamı Şahlık makamına çevrilmiştir. Yaşanan bu değişimler Safevî devletinin politikalarında Şiiliğin temel alınmasında etkili olmuştur. Bu süreç içerisinde Sünnilik ile birçok rakip olduğu durumlar meydana gelmiştir. Şiiliğin temsilciliğini yapan Safevî devletinin ilerleyen süreçte Sünni yaklaşım ile yakınlaşmaları da olmuştur.⁷⁷

Safevî devletinin Sünni inanç ile bu ittifak çabaları ise Nadir Şah döneminde görülmüştür. Nadir Şah, Şah II. Tahmasb'ı azletmiş ve onun yerine henüz çocuk yaştaki oğlunu III. Abbas adıyla Safevî tahtına oturtmuştur. 1736 yılında da başarılı bir darbe ile kendisi İran tahtının tek sahibi olmuştur. Özellikle Nadir Şah'ın tahta geçmesiyle birlikte farklı bir dini siyaset sürdürüleceği görülmeye başlanmıştır. Onun tahta çıkmasını sağlayanlar ve destek verenler tüm Müslümanlar tarafından saygı gören ve kabul edilen ilk üç halifenin İran'da saygı gösterilmelerini istemiştir. Ayrıca Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail'in ve atalarının İslam'ın Sünni inancına ters olan ve Müslümanların temiz inançlarını bozmak suretiyle İslam aleminde huzursuzluk çıkarmalarına son vermesini istemişlerdir. Şiilik yerine Ehli

⁷⁴ Kılıç, a.g.e., s. 58 vd.

⁷⁵ Aidar Zeinelov, Hacıbektaş İlçesindeki Alevîlerin İnanç Esasları ve Dinî Uygulamaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv. SBE., Kayseri 2018, s. 17.

⁷⁶ Zeinelov, a.g. YL. Tezi, s. 18.

⁷⁷ Zeinelov, a.g. YL. Tezi, s. 19 vd.

Sünnet mezhebi sayılan İmam Cafer mezhebine bağlanmalarının uygun olacağını vurgulamışlardır.⁷⁸

Bu politikaların içerisinde Sünni Osmanlı ile ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların çözülmesi önemli bir siyasi karardır. Ayrıca Özbekler ile yaşanan mezhep sorunlarından kaynaklı sorunların halledilmesi konusunda alınan kararlarda Şii bir İran'ın Sünni inanca yaklaşmasında önemli adımlardır. Her ne kadar alınan bu kararlar ve değişen politikalara bazı Şii ulema karşı çıkmış olsalar da korkudan pek ses çıkaramamışlardır. Diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ile beraber Osmanlı, Nadir Şah arasındaki ilişkilerde önemli bir şekilde iyileşme görülmüştür. Nadir şah Osmanlı sultanına bir mektup yazarak “Şah İsmail'in tesis ettiği Gulât-ı Şia telakkilerini tasfiye ettiğini, Şah İsmail'in dinî değerleri tahrif etmek suretiyle iki Müslüman ülkeyi birbirine düşürdüğünü ifade etmiştir”.⁷⁹

Diplomasi çerçevesinde ilişkilere önem veren Nadir Şah özellikle Osmanlı ile yakın ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir. Bu da Sünni inanç ile geçmişte yaşanan sorunların yumuşamasına neden olmuştur. Bu kapsamda “Mart 1736 tarihinde Abdülbaki Han adlı elçisini Tiflis'te bulunan Osmanlı elçisi Genç Ali Paşa'ya göndermiş ve IV. Murad devrinde Kasr-ı Şirin anlaşması ile belirlenen sınırlara riayet edeceğini bildirmiştir. İlâveten Caferi mezhebinin Osmanlı tarafından beşinci hak mezhep olarak kabul edilmesi, bu mezhebe Kâbe'de bir mihrap tahsisi, kendisinin tayin ettiği bir Hac Emiri'nin İran hac kafilesine eşlik etmesi, her iki ülkenin karşılıklı olarak İsfahan ve İstanbul'da elçi bulundurmalarını teklif etmiştir. Osmanlı elçisi, sadece sınır meselesi hakkında yetkisi olduğunu ifade edince Nadir Şâh Abdülbaki Han'ı Sadr-ı Memâlik Mirza Ebu'l-Kasım ve Reisu'l-Ulema Ali Ekber Molla refakatinde İstanbul'a göndermiştir.”⁸⁰

İstanbul'da devam eden görüşmeler sonucunda Osmanlı sultanı İran tarafına “fitne korkusu ve siyasi mülahazalarla Caferilere Kâbe'de bir mihrap tahsisinin mümkün olmadığını, dilerlerse dört mezhepten birine tâbi olabileceklerini İran

⁷⁸ Azmi Özcan, “Nadir Şah”, **DİA.**, c. XXXII, TDV Yay., İstanbul 2006, s. 276 vd.

⁷⁹ Saim Arı, I. Mahmut - Nâdir Şah Dönemlerinde Osmanlı-İran İlişkilerinde Sünni-Şii Diyalogu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa 2001, s. 35.

⁸⁰ Arı, a.g.Doktora Tezi, s. 57.

tarafına bildirmiş ve yapılan tartışmaların sonunda Sultan I. Mahmud, elçi Mustafa Nazif Efendi'yle gönderdiği mektubunda Nadir Şahın sultanlığını tebrik eder ve onun barış yönündeki çabalarını da takdir ettiğini bildirmiştir. Ayrıca mezhep ve mihrap hususunun şer'î ve siyasi sebeplerle yerine getirilmesinin mümkün olmadığını ve bunların aynen kabul edilmesi gerektiğini diplomatik bir çerçevede ve İran şahına saygılı bir biçimde iletmiştir.⁸¹

Nadir Şah'ın öncülük ettiği Sünni-Şii diyalogu çabaları birkaç aşamada gerçekleşmiştir. Bu diyalogların ilki 12 Ocak 1743 tarihinde Bağdatlı Sünni âlim Abdullah Süveydî ile dönemin en büyük Şîî temsilcisi sayılan Molla başı arasında olmuştur. Öncesinde Nadir Şah'ın daveti üzerine Afgan, Belh, Buhara ve Turan'dan gelen Sünni âlimler ile Necef, Hille ve Bağdat'tan gelen Şii âlimler de hazır bulunmuşlardır. Öncü bir konferans mahiyetinde olan bu toplantıda umumiyetle Hz. Ali'nin vasiliği ve Şia'nın sahabeler ile ilgili telakkileri konuşulmuştur.⁸² Dostane bir hava içinde cereyan eden buluşmanın sonuçları Nadir Şah'a aktarılınca memnun olmuş, İran, Afganistan, Horasan ve Maverâünnehir âlimlerinin de katılacağı yeni bir toplantının tertip edilmesini emretmiştir. Daha sonra yapılan ikinci bir toplantıda Şii âlimleri daha önceden yapılan sahabelere ve din adamlarına yönelik suçlayıcı konuşmaları yapmayacaklarını ve hakaret etmeyeceklerini kabul etmişlerdir. Bu toplantılar Sünni ulemanın İran'ın değişen dini görüşünde önemli bir yere sahip olan Caferi mezhebini hak olarak görmeleri ve bu mezhebin İran tarafından benimsenmesinden memnun olmaları açısından önemli bir yere sahiptir.⁸³

Yapılan bu toplantıdan sonra alınan kararlar büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve Nadir Şah bu konuda bazı emirlerin olduğu bir ferman yayınlamıştır. Bu ferman ile bundan sonra sahabeye kötü söz söylenmeyeceği ve bu konuda ısrar edenleri ve bu tutumlarına devam edenleri şiddetli olarak cezalandıracağını belirtmiştir.⁸⁴ Nadir Şah bu konuda oldukça yoğun bir çalışma yürütmüştür. Daha

⁸¹ Arı, a.g.Doktora Tezi, s. 71.

⁸² İsmail Safa Üstün "İran (Safevîlerden Günümüze Kadar)", **D.İ.A.**, c. XXII, TDV Yay., İstanbul 2000, s. 400-404.

⁸³ Mustafa Eravcı 2002 "Safevî Hanedanı", **Türkler**, c.VI, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 882-891.

⁸⁴ Saffet Sarıkaya, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 363, s. 406.

önceki saldırgan ve Şii ağırlıklı görüşün değiştirilmesi ve dönemin en önemli gücü olan Osmanlı ile ilişkilerin normalleşmesi için oldukça yoğun çalışmıştır. Yapılan bu girişimler sayesinde Şiilik ve Sünnilik arasında yakınlaşmalar önemli bir seviyeye gelmiştir. Nadir Şah her ne kadar bireysel açıdan bu ilişkilerin yakınlaşmasını ve Sünni Şii diyalogunu sağlamaya çalışmış olsa da Osmanlı Devleti bu konuda çok yoğun çaba göstermemiştir.⁸⁵

Osmanlı Devleti bu yakınlaşmaya güvenlik boyutu açısından bakmış ve doğudan gelebilecek bir saldırının olmama ihtimali ile daha çok batı diplomasisine önem vermiştir. Nadir Şah ise Sünni Şii ittifak çabalarını hem genel politik durum açısından hem de hâkimiyetinin devamı açısından değerlendirdiği de söylenebilir. Yönetim açısından ısrar edilecek Şii politikaların devletin genel Müslüman aleminden kopacağını ve her ne kadar bazı kesimler tarafından desteklenmiş olsa da dönemin bölgesel gücü ile gireceği bir çatışmadan zarar göreceğinin farkında olarak hareket etmiştir. Ancak bu ilişkiler ve politikalar Nadir Şah'ın ölmesi sonrasında devam ettirilememiştir.⁸⁶

Kaçar hanedanı ve sonrakiler yine Şii öğretiyi desteklemeye ve devlet politikasında güçlenmesine devam etmişlerdir. Bu politikaların Nadir Şah döneminden sonra devam edememesinin en önemli nedeni ise Şii ulemanın toplumdaki etkinliği ve gücü olduğu değerlendirilmiştir. Devam eden bu ulemanın etkinliği sayesinde İran bölgesi ve toplumu Şiiliğin etkisinden kurtulamamış ve her ne kadar Sünni Şii ittifakı söylemleri bir dönem gündemde olsa da daha sonra Sünnilik bir rakip olarak görülmeye devam edilmiştir. Diğer bir neden ise İran'ın bulunduğu bölgenin ve toplumun geçmişten gelen dini bakış açıları ile Şiiliği oldukça yoğun bir şekilde birleştirmeleri ve bu inançları hayatın her yerinde önemli bir etkiye sahip olmasıdır.⁸⁷

⁸⁵ Abdurrahman Ateş, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774- 1779)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 10, sayı: 3, s. 67 vd.

⁸⁶ John H. Kramers, “İran”, **İ.A.**, MEB Yay., c. V, İstanbul 1966, s.1028-1038.

⁸⁷ Faruk Sümer, “Kaçarlar”, **D.İ.A.**, c. XXIV, TDV yay., İstanbul 2001, s. 51 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ YAKLAŞIM AÇISINDAN OSMANLI-İRAN DİPLOMATİK İLİŞKİLER

3.1.İlk Şii Devletinin Kuruluşu ve Osmanlı-Safevî İlişkileri

Safevî hanedanının kökenleri, on dördüncü yüzyılın başlarından bu yana Azerbaycan'da gelişen Safevîyeh olarak bilinen, uzun süredir kurulmuş bir Sufi düzenine dayanmaktaydı. Kurucusu, İranlı mistik Şeyh Safi al-Din (1254-1334) idi.

Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî, bugünkü İran Azerbaycan'ında bulunan tapınağının bulunduğu Erdebil'ten geldi. Ana dilini Eski Tati (Azeri), İran diliyle yakından bağlantılı olan soyu tükenmiş kuzey İran lehçesi idi. O ünlü Sufi Şeyh Zahed Gilani (1216-1301) Lahijan'ın öğrencisi idi. Şeyh Zahed'in ruhani mirasçısı Safiyüddin, miras alınan Zahediyeh Sufi Düzeni'ni Safevî Düzeni'ne dönüştürdü. Başlangıçta, Safevîyeh Moğol istilasını takip eden on yıllarda kuzeybatı İran / doğu Anadolu'daki karışıklığa ve huzursuzluğa manevi, daha az mezhepsel bir yanıtı. On dokuzuncu yüzyılda, Safevîyeh, Timur hanedanının çöküşüyle azalan güç boşluğunda kademeli olarak siyasi ve askeri güç kazandı. 1447'de Safevîyeh lideri olduktan sonra, Şeyh Safiyüddin'in soyundan Şeyh Cüneyd, İran'da iktidarı ele geçirmek amacıyla onu devrimci bir Şii hareketi haline getirdi.⁸⁸

On beşinci yüzyılda Osmanlılar Anadolu'yu genişletti ve Şiilik ile çatışma içerisinde gücü merkezileştirildi. 1501 yılında, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun çeşitli muhalif milisler Kızılbaş olarak biliniyordu. Bu güçler Akkoyunlu olarak bilinen zamanın iktidarı Sünni Türkmen ittifakından Tebriz'i almak için Erdebil Safevîyeh ile birleşmişti.⁸⁹

⁸⁸ Nihat Çetinkaya, **Kızılbaş Türkler (Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi)**, Kumsaati Yay., İstanbul, 2005. s. 18.

⁸⁹ Çetinkaya, **a.g.e.**, 19 vd.

Safevî siyasi kökenini kurmak için Safevî hükümdarlarını seyit soyundan olduğu iddia etmeye başladı. Ayrıca Şah İsmail, iktidarını daha meşrulaştırmak için İran Şahı olarak kendi soyunun Sasani mirasının devamı olduğunu iddia etti.⁹⁰

Tebriz'in ele geçirilmesi ile Safevî hanedanlığı resmen başlamış oldu. Mayıs 1501'de İsmail, Tebriz'i başkenti ve kendisini de Şah'ı Azerbaycan ilan etti. İsmail, kuzeybatı İran'daki üssünü genişletmeye devam etti. O on yılın geri kalan kısmında 1502 yılında İran Şah'ı ilan edildi.

1514 yılında Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, batı Ermenistan'ı ele geçirerek, hazırlıksız Safevî ordusunun geri çekilmesini sağladı. Safevîler zayıf şekilde silahlanmışken, Osmanlılar tüfek ve topçulara sahipti. Osmanlılar daha ileri gitti ve 23 Ağustos 1514'te Tebriz'in batısında Çaldıran Savaşı'nda Safevîleri tutmayı başardı. Safevîler bu savaşta yenildi ve Osmanlı kuvveti Tebriz'e geçti ve Tebriz ele geçirildi, ancak Osmanlı ordusu Safevî halkını Fars yaylasına kadar takip etmedi ve kış aylarında Tebriz'den çekildi.⁹¹

Safevîler, İran'daki ilk Şîî yöneticileri olmasa da Şîîleri İran'da resmi din olarak görmede çok önemli bir rol oynadılar. Bununla birlikte, sekizinci yüzyılın başlarında Kum ve Sabzevar gibi bazı şehirlerde Şîî topluluklar vardı. Onuncu ve on birinci yüzyılda, Şîîlerin bir şubesi olan Zeydi'ye ait olan Büveyhiler, Fars, İsfahan ve Bağdat'ta hüküm sürüyordu. Moğol'un fethinden ve İlhanlıların görelî dini hoşgörüsünden dolayı Şîî hanedanları, en önemlisi olan Horasan'da İran-Sarbedaran'da kuruldu. Bununla birlikte, İran halkı Safevî dönemine kadar çoğunlukla Sünnî kaldı.⁹²

İran'ın fethinden sonra, İsmail büyük Sünnî nüfus için zorunlu bir dönüşüm gerçekleştirdi. Ulema denilen Sünnî bilim adamları öldürüldü ya da sürüldü. İsmail Şah, Ortodoks Şîîlikle uyumlu olmayan heterodoks Şîî inançlarına rağmen, Şîîlerin dini liderlerini himaye altına almaya ve onlara sadakat karşılığı arazi ve para

⁹⁰ Mirza Abbaslı, "Safevîler'in Kökenine Dair", **Belleten**, C. XL, sayı: 158, 1976, s. 287-329.

⁹¹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 101 vd.; Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadrşah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s.98.

⁹² İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 38.

vermeye ikna etmiştir. Daha sonra Safevî ve özellikle Kaçar döneminde Şii ulemanın rolü arttı ve hükümetten bağımsız olarak toplumsal ve siyasal hayatta bir rol üstlendi. Safevî hanedanının Tasavvuf kökenlerine rağmen, çoğu Sünni veya Şii Tasavvuf grubu Nimatullahi emri tarafından yasaklanmıştı. İran feodal bir teokrasi haline geldi. Din ve devletin ayrımı yapılmadı; Şah, her ikisinin de ilahi olarak seçilmiş başkanı olarak kaldı.⁹³

Sonraki yüzyıllarda, bu dinî ayrışma hem İran'ın iç tutarlılığını hem de ulusal duygularını çimento görevi yapacak ve Sünni komşuları tarafından saldırılara neden olacaktı. Osmanlılar ile sürekli savaşlar sonucu Şah I. Tahmasb başkenti Tebriz'den 1548'de iç şehir Kazvin'e taşıdı. Daha sonra Şah Abbas, başkentin merkezini İsfahan şehrine taşıdı. Safevîler sonuçta yeni bir İran ulusal monarşisi kurmayı başardılar.⁹⁴

Safevî hükümdarlarının en büyüğü olan Şah Abbas (1587-1629) 1587'de babası Şah Muhammed Khudabanda'nın zorla indirilmesinin ardından 16 yaşındayken iktidara geldi. Gürcistan'ı ve Ermenistan'ı ele geçiren Osmanlılar ve Doğu'da Meşhed ve Sistan'ı ele geçiren Özbekler tarafından sürekli yenilen ordunun etkisizliğini fark etti. İlk olarak, 1590'da Osmanlılarla barış için pazarlık yaptı ve kuzeybatıdaki topraklardan vazgeçti. Ardından iki İngiliz olan Robert Sherley ve kardeşi Anthony Abbas'a Şah'ın askerlerini Avrupa modeline benzeyen (Osmanlıların benimsemiş olduğu) kısmen de olsa iyi eğitim almış ve ayakta duran bir orduya dönüştürme konusunda yardım etti ve barutun kullanımını kabul ettirdiler.⁹⁵

Şah I. Abbas 1598'de Herat ve Meşhed'i tekrar ele geçirerek Özbeklerle savaştı. Daha sonra 1622'ye kadar Bağdat'ı, doğu Irak'ı ve Kafkasya'yı tekrar Osmanlılardan geri aldı. Ayrıca Portekiz'i Bahreyn'den (1602) çıkartmak için yeni kuvvetini kullandı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ile ticari

⁹³İsmail Hami Danişmend, **a.g.e.**, s. 39.

⁹⁴Marcel Bazin, "Kazvin", **D.İ.A.**, c. XXV, İstanbul 2002, s. 154 vd.

⁹⁵Şemsettin Günaltay, **İran Tarihi**, C. I, TTK. Yay., Ankara 1987, s.45.

bağlantılar geliştirdi. Böylece, Abbas, Kızılbaşlara karşı askeri güç ve merkezi kontrol bağımlılığını kırmayı başardı.⁹⁶

Osmanlı Türkleri ve Safevîler, 150 yılı aşkın bir süre Irak'ın verimli ovalarında savaşımlardır. 1509 yılında Bağdat İsmail tarafından ele geçirildi ancak 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından tekrar geri alındı. Daha sonraki dönemlerde Safevîler 1623'te Bağdat'ı yeniden ele geçirdi ancak 1638'de tekrar Sultan Murad'a yenildiler. 1639 yılında İran ve Türkiye arasında sınırı belirleyen Kasr-ı Şirin'de imzalanan ve bir antlaşma yapıldı.⁹⁷

1609-1610 yılları arasında Kürt aşiretleri ile Safevî İmparatorluğu arasında savaş patlak verdi. Kasım 1609'dan 1610 yazına kadar süregelen Safevî sadrazam Hatem Bey'in liderliğindeki uzun ve kanlı bir kuşatmadan sonra Dimdim'in Kürt kalesi ele geçirildi. Şah Abbas, Beradost ve Mukriyan'da (Mahabad) genel bir siyasete girişti ve bölgedeki Türk Afşar kavmini yeniden yerleştirerek birçok Kürt kavmini oradan attı.⁹⁸

Suikasttan korkması nedeniyle Şah Abbas şüphe uyandıran herhangi bir aile üyesini kör etti ya da idam ettirdi. Böylece oğullarından birisi idam edildi ve ikisi kör oldu. İmparatorluğun başında, I. Şah Abbas'ın uzun hükümdarlığı sırasında İran, Irak, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkmenistan, Özbekistan, Afganistan ve Pakistan'ın bazı bölgeleri ele geçirildi.⁹⁹

Osmanlı ve Safevî imparatorluklarının çatışmaları 1514'ten 1747'ye kadar sürdü. Bu savaşlar, yayılmacılığın ve Ortadoğu'yu her iki tarafın kontrol etme arzusu, özellikle de Safevîleri Osmanlı topraklarına yöneltti. Osmanlı-Safevî Savaşları, İslam'ın Sünni ve Şii kolları arasındaki ayrışmanın devam etmesi için de

⁹⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)**, Gece Kitaplığı Yay., 2. Baskı, Ankara 2017, s. 58 vd.

⁹⁷ Rhoads Murphy, "Kasr-ı Şirin Antlaşması", **D.İ.A.**, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 575.

⁹⁸ Erdinç Gülcü, **Osmanlı İdaresinde Bağdat (1534-1623)**, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.S. 122.

⁹⁹ Walter Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi**, (çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara, TTK. Yay., Ankara 1992, s.72.

yürütülüyordu. Nihayet, Osmanlı-Safevî Savaşları, Osmanlı felâketlerinde daha büyük bir savaş serisinin parçası olarak görülebilir.

Her şeyden önce Osmanlı ve Safevî Devletleri arasındaki savaşlar, Safevîlerin Osmanlı İmparatorluğu'na ve emperyalizme her iki imparatorluğa yönelik tehditlerinden kaynaklanıyordu. Savaşın kökenleri Safevî Devlet'in kurulmasına uzanıyor. 1500 yılında Şah İsmail, Azerbaycan'ın Şii savaşçı tarikatına Akkoyunlu sultanına karşı isyan etmek için yola çıktı. Akkoyunlular, İran'ın, Irak'ın ve Kafkasya'nın büyük alanlarını kontrol ediyorlardı ve öncelikli olarak İslam'ın Sünni şubesi idi. 1502 yılına gelindiğinde, Şah İsmail ve Şii Kızılbaş takipçileri, Akkoyunluların çoğunu aşarak liderleri yardım için Osmanlı Padişahı II. Bayezid'e itiraz ettiler.¹⁰⁰

II. Bayezid, Akkoyunlu'nun Kızılbaş ile savaşmasına yardımcı olmak için bir Osmanlı birliği gönderdi ve bu birlik, 1503'te Akkoyunlu ordusu ile birlikte yenildi. Bu zaferin ardından İsmail tüm İran platosunu fethedip Akkoyunlu devletini yok etti. 1507'de yapılan bir savaş sırasında İsmail, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki Dulkadir Türkmen'e saldırdı. Safevî ordusu Osmanlı toprakları olan Doğu Anadolu'ya geçti ancak Osmanlı Padişahı II. Bayezid misilleme yapmadı. Savaşın meydana gelmesi Doğu Anadolu'daki Şii isyanları sırasında gerçekleşti. Şii isyancılardan oluşan Safevî yanlısı isyan, Anadolu'nun Osmanlı illerinde Şahkulu tarafından yönetildi. 1511'de Şahkulu ayaklanmaya başladı ve il ordularına karşı birtakım başarılar sağladı. Bazı erken zaferlere rağmen Osmanlı ordusu tarafından köşeye sıkıştı ve öldürüldü. Şahkulu öldüğü halde müritleri teslim olmadı. Bazıları Safevîlere kaçarken bazıları tepelere çekildi. Savaşın başlamasından önceki olaylardan görülebileceği gibi, her iki imparatorluk da birbirlerinin politikalarına derinden karışmıştı.¹⁰¹

Ancak Safevîler topraklarını Irak, İran, Kafkaslar ve Anadolu üzerinden genişletti. Üstelik İsmail, Şii ve onun Kızılbaş takipçileri arasında Orta Doğu'nun hakiki yönetici olarak hak talep etmek için Halife Ali'den faydalanmaktaydı. Onu

¹⁰⁰ Seyfettin Erşahin, **Akkoyunlular**, Ankara 2002, s. 38.

¹⁰¹ Erşahin, **a.g.e.**, s. 39.

takip edenlerin çoğu onun Şii İmam veya Mesih olduğuna inanıyordu. Ancak bu başka bir deyişle, bölgedeki tüm yöneticilere karşı bir hakaret idi. Birçokları arasında Safevîlerin tehdidiyle karşı karşıya kaldıkları hoşnutsuzluk ve mevcut hükümdardan gelen yanıt eksikliği, II. Bayezid'in oğlu Selim'in lehine olan etkenleri oluşturunuyordu. Selim, 1512'de tahtta bulunması üzerine Şiileri ve Safevîler sempati duyulduğundan şüphelendiği herkesi tasfiye etmeye başladı. Sonunda 1514'de Yavuz Sultan Selim, Anadolu'daki Şii ayaklanmaların kaynağı olduğuna inandığı kaynağın kesilmesi amacıyla Safevîler üzerinde savaş ilan etti.¹⁰²

Yavuz Sultan Selim ayrıca Safevîler'in ortaya attığı tehdidi ortadan kaldırmak ve Safevî Devletini ortadan kaldırmak istiyordu. Yavuz Sultan Selim, Safevî'nin Tebriz başkentini işgal etti. Yavuz Sultan Selim, İran'a devam etmek ve Safevî Devleti fethetmek istiyordu. Yeniçeriler, Safevîlerin çarpık toprak taktiklerine çekilmek istemedi ve Selim'i Tebriz'den çekilmeye zorladı. Yavuz Sultan Selim, Doğu Anadolu'da isyankâr Şiilere ve Safevî yanlısı diğer kuvvetlere karşı 1517 yılına kadar operasyonlarına devam etti; ancak Şah İsmail ile olan savaşında resmi bir sonuca varılamadı. Bundan sonra Osmanlılar ve Safevîler resmen savaşa başlayacak ve birbirlerine karşı uzun bir savaş serisinde ilklere başlayacaktı. Osmanlı-Safevî Savaşlarının başlangıcı, Orta Doğu'yu yönetmek için her iki imparatorluğun emellerine kadar sürülebilir.¹⁰³

Osmanlı-Safevî Savaşları, Sünni ve Şii İslam arasındaki bölünmüşlüğü daha eski bir çatışmasının devamı niteliğindeydi. Peygamber Efendimizin devamı ile 600'lü yıllarda Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin'in ölümünden doğan asıl İslam ayrılığı 1500'lü yıllarda bir faktör olmaya devam etti. Safevîlerin yükselişi siyasette Şii'nin çoğunlukla bölgesel ya da eyaletsel iktidar mücadeleleri ile sınırlı kalmıştı. İstisna, Safevî İmparatorluğu'nun o zamandan beri kendisini büyük bir güç olarak kuran ilk

¹⁰² Mehmed İpşirli, "Osmanlı Vekâyinamelerinde İran (XVI.-XVII. Asırlar)", **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, TTK. Yay., Ankara 2003, s. 16.

¹⁰³ Kılıç, **a.g.e.**, s. 67.

devlet olmasına bakılmaksızın, Erken Orta Çağ döneminde Mısır'da yönetilen Fatımi Hilafeti idi.¹⁰⁴

Şah İsmail, iktidar kazanmak için Hz. Ali'den gelen sözde kan bağıını, Kızılbaş olarak bilinen dini savaşçı düzenini yönetmek için meşruiyet olarak kullandı. Şah İsmail, Safevî Devletini kurduğu zaman Ortadoğu'da tek büyük Şii liderdi. Şii bakış açısına göre, Ali'den gelmesi nedeniyle tek meşru hükümdar olduğu iddia edilebilirdi. Akkoyunlu'yu yendikten sonra İsmail İran Şahını ve Safevî devletini ve Kızılbaş hareketi Şii birliğini ilan etti. Akkoyunlular'ın Sünni halkı İsmail tarafından Şii inancına dönüştürüldü. Safevîler yüzünden İran, büyük ölçüde Şii bir ülkeye dönüştürüldü. Örneğin, Şah İsmail 1508 yılında Irak'ı işgal ettiğinde Sünni ibadetini bozmak amacıyla Sünni tapınakları ve camileri yok etti. İsmail'in Şiileri yayma girişimleri burada durmadı.¹⁰⁵

1511'de Şahkulu'nun isyanı, Safevî bir isyan olarak görülebilir. Aslında Şah kulu, "Şahın Efendisi" anlamına gelen sadece bir başlıktı ve bölgedeki Şii etkinliğin, muhtemelen, Safevîler'in halka olan bağlılığı fikrini yaymak olduğu anlaşıldı. Şiilerin ayaklanma kampanyaları ve Şiiliği bastırma kampanyaları Yavuz Sultan Selim zamanında ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman döneminde devam edecekti. Anadolu'daki Şii ayaklanma 1600'lü yıllarda bile ortaya çıkacaktı. İsyanların kendileri bazen yoksul idare ve hükümet yolsuzluğuyla karşı karşıya kaldıysalar da başta dini liderlerle yapılan dinsel motivasyonlu ayaklanma biçimine girdiler. İslam'ın bir veya daha çok dalının sapkın olduğu fikri, savaş önündeki imparatorlukların faaliyetlerinde de görülebilir. Selim'in imparatorluğunun dini liderleri kutsal savaş ilan etti ve aynı şekilde İsmail, her ikisi de Müslüman hükümdarlar olmasına rağmen Yavuz Sultan Selim'e savaş ilan etti.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Halil İnalcık, "Şerî'ât ve Kanun, Din ve Devlet", **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 39.

¹⁰⁵ Namıg Musalı, "I. Şah İsmail'in İdarî-Askerî ve İctimaî-İktisadî Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, c. 5, sayı:14, 2018, s.27.

¹⁰⁶ Yılmaz Karadeniz, **Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004. s. 35.

Çatışma kaynaklarını kalıcı olarak sona erdirmek için Şii ve Sünniliği her iki güçte uzlaştırmaya yönelik girişimler de vardı. Selim'in 1514'te İsmail üzerinde gerçekleştirdiği zaferden sonra iki imparatorluk arasında hiçbir sonuç ya da antlaşma yoktu. 1516 ve 1517 yıllarında Selim, Mısır Memlûklerinin fethi ile işgal edildi ve son Abbasi Halifesi tarafından Halife unvanı verildi. Selim ve halefleri Halifelîği talep edebildikçe, Osmanlı hükümdarı İslam dünyasında meşruiyetlerini büyük ölçüde artırdı. Süleyman döneminde savaşın 1514 yılından bu yana sürdüğü gerçeği, Safevîler ile Osmanlılar arasında ticaret ya da İran'dan Mekke'ye yapılan haclar anlamını taşımıyordu.¹⁰⁷

Yavuz Sultan Selim'in 1514'deki kazandığı Çaldıran Zaferi sonrasında fiili düşmanlıklar, oğlu Kanuni Sultan Süleyman ve Şah I. Tahmasb döneminde 1532 yılına kadar devam etmedi. Daha önceki savaşın devam etmesi, 1555 yılına kadar süren savaşı resmen tamamlayan Amasya antlaşması ve 1532 tarihli düşmanlıkları takiben 1555 yılına kadar sona ermedi. 1555 Amasya antlaşmasının şartları, Osmanlılar ve Safevîler arasındaki ticarete izin vererek, Kafkasya'yı İran Körfezi'ne kadar uzanan iki imparatorluk arasında sınır tanımlayan Safevîleri Mekke'ye hac ve Safevîler Osmanlı'yı İslam Hâkimi olarak kabul etmesine izin verdi. İslam dünyasının liderleri olarak tanınma karşılığında Şii bir ülke ile ticaret ve hac için izin vermenin uzlaşması, Şii devlet ile Sünni bir arasındaki uzlaşma ilk girişimini temsil etti; Selim ve İsmail'in karşılıklı düşmanlık politikasından farklıydı. Sultan III. Murad dönemindeki Osmanlılar, 1578'de Kafkas bölgelerini Safevî kontrolünde tuttuklarından bu yana uzlaşma pek sürmedi.¹⁰⁸

Osmanlı ordusu bölgedeki Safevîler yenip Şah I. Abbas'ı 1590'da İstanbul'da imzalamaya zorladı. Bu antlaşmayla Safevîler Kafkas bölgelerini Padişah'a bırakmak, III. Murad'ı Halife olarak kabul etmek ve Osmanlıların dini kararlarına ve Sünni dini liderlerine uymak zorundaydılar. Aşağıdaki antlaşmalar da kısa sürdü; Safevîlere dayatılan aşağılayıcı barış şartları Şah I. Abbas'ın karşı saldırısı ile

¹⁰⁷ Muhsin Abdülhamid, **İslâm'a Yönelen Yıkıcı Hareketler**, (çev. Saim Yeprem - Hasan Güleç), DİB Yay., Ankara, 1984. s.45.

¹⁰⁸ Vecih Kevserânî, **Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi**, (çev. Muhlis Canyürek), İstanbul, Denge Yay., 1992.s.5.

karşılandı.¹⁰⁹ Şah I. Abbas, 1603-1618 yılları arasında Irak, Kafkaslar ve Doğu Anadolu'daki bütün eski topraklara kavuşmayı başardı. Osmanlılar misilleme yaptı ve 1623'ten 1639'a kadar Sultan IV. Murad, Şah I. Abbas'ın ele geçirdiği toprakları geri aldı. 1639'da Kasr-ı Şirin (Zuhab) Antlaşması, Amasya Antlaşması gibi sınırı kurdu ve Osmanlılara ve Safevîlere önceki antlaşmalarla aynı şekilde dini haklara taviz vermişti, çünkü aşağıdaki antlaşmalar Zuhab Antlaşması'nı sınırların temeli olarak kullanacaktı. Şah'ın zorla imtiyazları, Sünni ve Şii imparatorlukları arasında geçici bir barış dönemi oluşturdu.¹¹⁰

3.2. İran Tasavvuf Akımları ve İki Devlet İlişkilerine Etkileri

Birçok çağdaş bilim adamı tasavvufun yükselişini klasik sonrası İslam düşüncesinin başlıca özelliklerinden biri olarak görüyor. John Walbridge'in de belirttiği gibi, "Mistisizm filozofların açıklamak için bir fenomendir, ancak sonunda klasik İslam filozoflarının metafizik ve epistemolojisinin merkezi olan felsefi bir araç haline gelmiştir." Çoğunlukla Klasik Çağ'a (Çasan el-Bârârîden Celâl-i Dîn el-Rûmî'ye ve onun "Konya okulu" ndan takipçilere) Tek uzantı, İran Sufi ve Şura yetkililerinin daha sonraki geleneklerinin önemi (Abdülkariam el-Celil, Mullâ Sedadrâ). 14. ve 18. yüzyıl arasındaki dönemlerde, birçok akademisyen çabalarını Tasavvufun emirlerinin tarihi, siyasi ve sosyal boyutlarıyla sınırlamaktadır. İslam felsefesinde olduğu gibi klasik Sufi emirlerinin çoğunlukla klasik Sufi düşünce kalıplarını takip ettiği ve bu nedenle sınırlı sayıda yeni fikir ürettiği düşünülmektedir.¹¹¹ Bununla birlikte, İslam düşüncesinin klasik sonrası döneminde yazılan bu edebiyatın çoğunun el yazması bir formda kalması ve bu nedenle genel olarak Tasavvuf doktrinlerinin gelişimi için asıl önemini değerlendirmek için daha fazla araştırmaya ihtiyacı vardır.¹¹²

İlhanlılar döneminde ortaya çıkan kargaşa ve güvensizlik ortamında birçok kişi Anadolu'ya göç etmiş ve yerleşmiştir. İran bölgesinde yaşanan bu sıkıntılar

¹⁰⁹ Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, s. 58.

¹¹⁰ Aydoğmuşoğlu, **a.g.e.**, 59 vd.

¹¹¹ Rıza Şabani, "Efşariye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210 / M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri", **Tarihten Günümüze Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, çev. Hicabi Kırılanc, TTK Yay., Ankara 2003, s. 79-86

¹¹² Sarıkaya, **a.g.m.**, s. 409.

nedeniyle Anadolu'ya göç cazip olarak görülmekte ve yeşil ve sulak alanlar açısından da verimli topraklara sahip Osmanlı Devleti toprakları birçok kişi için önemli bir sığınma yeri olmuştur. Bu grupların içerisinde birçok Sufi gruplarda yer almaktadır. Bu göçler sadece İlhanlılar dönemini değil 17. Yüzyıla kadar devam eden birçok zamanı içine almaktadır. Bu süreç içerisinde Osmanlı-İran arasındaki en önemli etkileşim ise Hurufiliğin Osmanlıya girişi olmuştur. Özellikle “14. ve 15. yüzyıllar arasında, İran'da Timurlu hükümdarlarına karşı giriştikleri isyanlar sonucu şiddetli kovuşturmayla uğrayan Hurufiler, Orta Doğu'ya dağıldılar. Bu arada Osmanlı Türkiye'sine de sığındılar ve çeşitli tasavvuf tarikatlarına, özellikle Kalenderi Akımı'na mensup olanları, Bektaşiliğe girdiler”.¹¹³

Sultan Çelebi I. Mehmed zamanında ortaya çıkan Şeyh Bedreddin ayaklanmasında geniş ölçüde Hurufi kaynaklı olduğu değerlendirilmektedir. “Şeyh Bedreddin daha Kahire'deki öğrenciliğini sürdürürken, muhtemelen bir Hurufi olan hocası Şeyh Hüseyin al-Ahlâtî'nin derin etkisinde kalmış, hatta onun yönlendirmesiyle bu mezhebin merkezi olan Tebriz'e gitmiş ve orada iki sene geçirmiştir. Onun bu esnada Hurufi çevrelerle teması kuvvetle muhtemeldir ve onlardan çok etkilenmiş olmalıdır. Nitekim 1416 yılındaki isyanı, Hurufi doktrinine çok yakın bir mehdilik ideolojisiyle gerçekleştirdiği söylenebilir.”¹¹⁴

Bu Sufi akım Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı sarayında bile bazı çevrelerde etkili olmuştur. Söz konusu bu öğretinin etkilerinden çekinen Veziriazam Mahmud Paşa ile Şeyhülislam Fahreddin-i Acemi Hurufilere karşı şiddetli bir mücadele içerisine girmiştir. Yine bu Sufi öğretilerin yayılması ile birlikte diğer bir etkin olan öğreti ise Osmanlının en büyük rakibi Safevîler tarafından desteklenmiştir. Osmanlı topraklarında ve özellikle merkezi iktidardan rahatsız olan bazı Türkmen gruplar üzerinden “Halifa” denilen “dâî”leri ve yazdırdığı kitaplar aracılığıyla Şiilik propagandası yapılması önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu gruplar aynı zamanda bazı ayaklanmalarda öncülük yapmakta ve Osmanlı Devleti tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmaktadır. Ayrıca İsmaililiğin bir kolu olan ve Balkanlar bölgesinde

¹¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1931, s. 108, 119-120,128

¹¹⁴ Gölpınarlı, **a.ge.**, 120 vd.

etkin olan Nazarî İsmaililiğin Osmanlı topraklarında propaganda yapmasında Safevîler'in etkisi bulunmaktadır.¹¹⁵

3.3. Osmanlı-Avşar İlişkileri ve Nadir Şah'ın Sünni Mezhebine Dönüş Teşebbüsü

Nadir Şah, 1736-47'de İran, Kuzey Hindistan ve Orta Asya'nın bir bölümünü geride bırakan bir imparatorluğu kontrol etmek olan bir hükümdardır. Yetenekli bir askeri komutan olarak ün kazandı ve Osmanlılar ve Moğollar da dahil olmak üzere çok sayıda rakibe karşı savaşlar yaptı. Nadir'in Hindistan'daki çatışması sırasında ve İran egemenliğindeki son Safevî'nin yerini almasından birkaç yıl sonra, Safevî ailenin büyük kısmının ortadan kaldırılması, Safevî restorasyonunun gerçek ihtimalini etkili bir şekilde sona erdirdi. Nadir Şah kendi fırtınalı saltanatının on yılını, çatışma, kaos ve baskıcı bir ortamda devam ettirdi. Nadir Şah 1747'de zalim ve kaprisli bir yönetici olarak görülmeye başlandıktan sonra öldürüldü. İmparatorluğu hızla çöktü ve İran'ın birkaç ayrı alana bölünmesi, on yıllar sonra Kaçarların yükselişine kadar sürdü.¹¹⁶

Nadir Şah'ın kariyerini doğrudan etkileyen ilk önemli uluslararası siyasi olay, 1719 yazında Afganistan'ın İran'ı işgal etmesi ve İsfahan'ın ele geçirilmesiydi. Bu olaylar son Safevî hükümdarı olan Şah Sultan Hüseyin'in 1722 sonbaharında düşürülmesine neden oldu. Bu olaydan sonra İsfahan'ın Safevî hanedanlığı iddiaları İran'ın her yerinde bir bir ortaya çıktı. Bunlardan biri Sultan Hüseyin'in oğlu Tahmasb'tır. 1720'lerde Afganlara karşı bir direniş hareketi başlattı. Ruslar ve Osmanlılar, Afgan fetihlerini İran'da toprak kazanma fırsatı olarak görüyorlardı, bu nedenle 1723'te bazı arazileri işgal ettiler ve ele geçirdiler. Ertesi yıl, birbirlerinin toprak kazançlarını tanıdıkları bir antlaşma imzaladılar.¹¹⁷

Bu zamana dek Nadir kariyerine Meşhed'in hemen kuzeyinde bir Afşar kontrolündeki Ebivard kentinde başladı. Baba Ali Beg'e hizmette bulundu ve o da

¹¹⁵ Gölpınarlı, **a.g.e.** s. 109.

¹¹⁶ Azmi Özcan, "Nadir Şah", **DiA.**, c. XXXII, TDV Yay., İstanbul 2006, s. 276 vd.

¹¹⁷ Abdurrahman Ateş, **Avşarlı Nadirşah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2001. s.56.

Nadir'i kızlarından birisiyle evlendirdi.¹¹⁸ İç kabile rekabetlerinden dolayı Nadir Baba Ali'nin ardılı olamadı; bu yüzden, Afganistan istilasından sonra ortaya çıkan çeşitli kuzeydoğu İran'daki askeri şeflerle iktidar için mücadele etti. 1720'lerin ortalarında, Nadir, bölgenin ana savaş ağalarından biri olan Malek Mahmud Sistani'yi yenmek için önemli bir rol oynamıştır. Bu gaspçıyı bastırma konusundaki rolü Tahmasb'ın dikkatine çekti. Tahmasb, Nadir'i Fatih'li Han Kâkal'ın yerine ordu komutanı seçti.¹¹⁹

Bu yükseltme ile Nadir, Tahmasb Kulu (Tahmasb'nın hizmetçisi) unvanını aldı. Tahmasb'ın ordularını sayısız zafere götürürken prestiji gittikçe arttı. Eşref Kandahar İsfahan'a kaçarken O ilk o zaman Mayıs 1729 yılında Herat yakınındaki Abdali Afganlarını mağlup etti. Bu savaştan sonra, 29 Eylül 1729 tarihinde Mehmandust'da Eşref liderliğindeki Galzaylı (Gılzaylı) Afganlar üzerinde zafer elde etti. Eşref'in yenilgisinin ardından birçok Afgan askeri Nadir ordusuna katıldı ve bir sonraki çatışmalara yardımcı oldu.¹²⁰

Mehmandust zaferinden üç ay önce, Nadir Osmanlı Sultanı III. Ahmed'e mektup göndermişti. Yanıt alamayan Nadir, Eşref'i yenilgiye uğrattı ve İsfahan yeniden istihdam edildikten sonra Osmanlı'ya saldırdı. 1730 ilkbaharında ve yazında başarılı bir savaş yürüttü ve önceki on yıl içinde Osmanlılar'ın almış olduğu toprakları tekrar ele geçirdi. Fakat saldırının hızlandığı zaman, Meşhed'den Abdul, Afganların Nadir'in kardeşi Ebrâhime saldırıp kent surlarının içine soktuğu haberleri geldi. Nadir onu rahatlatmak için Meşhed'e geldi.¹²¹

¹¹⁸ Sayed Shafiqula Sadat, "Nadir'in Şah Eşref Hotekî ile Mücadelesi", **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2017, C. 2, sayı: 1, s. 169 vd.

¹¹⁹ Ateş, **a.g.e.**, s. 54.

¹²⁰ Babak Shahed, Dürre-i Nadiri'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi (Tercüme ve Değerlendirme), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniv. SBE., Ankara 2016, s. 37.

¹²¹ <http://www.iranicaonline.org/articles/asraf-gilzay-the-afghan-> (11.06.2019)

Nadir, önümüzdeki on dört ayda, Allah-Yar Han'ın komutasındaki Abdal kuvvetlerini bastırdı. Sultan I. Mahmud Tahmasb ile Osmanlıların bu topraklarda kalmasına izin veren barış antlaşması ile müzakerelerde bulunurken, Nadir'i öfkeliendirmekten kaçınmak için Tebriz'i geri verdi.¹²²

Üç hafta sonra Rusya ve İran, Rast Antlaşması'nı imzaladılar. Rusya, İranlılar ile Osmanlı aleyhinde olarak, 1720'lerde eklediği İran topraklarının çoğundan çekilmeyi kabul etti.¹²³

Nadir, Tahmasb'ın Osmanlı'ya önemli bir toprak bıraktığını öğrendiğinde çabucak İsfahan'a döndü. Barış antlaşmasını, Tahmasb'ı 17 Ağustos'ta tahta çıkarmak için bahane olarak kullandı ve onu Tahmasb'ın sekiz aylık oğluyla değiştirdi ve ona III. Abbas unvanı verildi. Nadir, Osmanlılara karşı düşmanlığı sürdürdü. İran ve Belucistan'daki ayaklanmaları bastırmak için kısa bir gezi ile serpiştirilen belirgin bir tur zaferinin ardından, Aralık 1733'te Bağdat'ın Osmanlı valisi Ahmed Paşa ile yeni bir antlaşma imzaladı. O zamanlarda öngörülen sınırların restorasyonu, esir alışverişi ve tüm İran Osmanlı koruması çağrılmasından bu yana, 1049/1639 Osmanlı-Safevî Mutabakatı (Dahab) hükümlerini eski haline getirme girişiminde bulundu. Anlaşmazlıklar Kafkasya'nın parçalarının denetimi üzerinde ısrarcı olduğu için Osmanlı sultanı onaylanmadı ve bu yüzden aralıklı düşmanlıklar sürdü.¹²⁴

Kafkasya'da bir dizi Osmanlı-İran savaşı ve Nadir'in Ganja'yı kuşatması sırasında Rus mühendisleri yardım sağladı. Rusya ve İran, daha sonra Mart 1735'te Gence'de savunma ittifakı imzaladılar. Anlaşmada Ruslar, 1720'lerde fethedilen bölgelerin çoğunu iade etmeyi kabul ettiler. Bu anlaşma, bölgesel diplomatik odaklanmayı, Karadeniz bölgesinin kontrolü üzerindeki yaklaşan bir Osmanlı-Rus çatışmasına kaydırды ve Nadir'e batı sınırında askeri mühlet sağladı.¹²⁵

¹²² Shahed, a.g. YL. Tezi, s. 39.

¹²³ Rafael Blaga, **İran Halkları El Kitabı**, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 1997, s. 42.

¹²⁴ Abdurrahman Ateş, "Nadir Şah'ın Şahsiyeti ve Fikirleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi (TDTD)**, sayı: 94, 1995, s. 93 vd.

¹²⁵ Blaga, a.g.e., s. 43.

Nadir'in, 1735 yılı sonunda, bir dizi zaferle yeterince prestij kazandığını ve tahtın üstesinden gelebilecek kadar acil askeri durumu garanti altına aldığını hissetti. Şubat 1736'da Safevî bölgenin göçebe ve hareketsiz liderlerini Mogan stepinde geniş bir kampa topladı. Meclisin kendisini veya ülkeyi yönetmek için Safevîlerden birini seçmesini istedi. Birkaç gün süren görüşmelerden sonra, toplantı Nadir'in meşru hükümdarlığını ilan etti.¹²⁶

Nadir Şah, On İki İmam Şiiliği merkezi otorite olarak kabul edileceğine, altıncı İmam Cafer es-Sâdık'ın öğretilerinin Caferi mezhebi olarak tanınmasına hükmetti. Nadir, Sünnî İslam'ın dört geleneksel kabul görmüş mezhebiyle aynen muamele edilmesini istedi. Moânan'da bulunanların hepsi Nadir'in fikirlerini kabul ettiklerini gösteren bir belge imzaladılar.

Nadir, 8 Mart 1736'daki taç giyme töreni öncesinde Osmanlı Devleti ile barış için beş şart belirtti ve bunların çoğu önümüzdeki on yıl boyunca uygulanması için çalıştı. Bu şartlar şunlardı:¹²⁷

1-Rafiziliğin Sünnî İslam'ın beşinci Ortodoks İslam mezhebi olarak tanınması,

2-Kâbe avlusunda bir Caferi imam için resmi bir yerin atanması (Sünnî hukuk okullarınıninkine benzer bir şekilde),

3-Bir İranlı hac emirinin (amir el-hac) atanması,

4-Nadir Şah ile Osmanlı padişahı arasında kalıcı elçilerin değişimi,

5-Savaş esirleri değişimi ve bunların satışı veya satın alınmasının yasaklanması.

Buna karşılık, yeni Şah, Osmanlı Sünnileri'ne itaatsiz Şii pratiklerini yasaklamaya söz verdi.

Nadir İran'ın dini ve siyasi meşruluğunu simgesel ve maddi seviyelerde yeniden tanımlamaya çalıştı. Şah olarak ilk hareketlerinden biri Külâh-ı Nadir-i olarak bilinen bir dörtlü şapka tanıttı. Osmanlılara mektup yazarak Caferi

¹²⁶ Azmi Özcan, "Nadir Şah", *DİA.*, c. XXXII, s. 277.

¹²⁷ Sarıkaya, *a.g.m.*, s. 408.

mezhebinin kavramını açıkladı ve kendisinin ve Osmanlıların ortak Türkmen kökenlerini daha yakın bağlar kurmak için bir temel olarak kullanmayı denedi.¹²⁸

Bu müzakere ve sonraki görüşmeler sırasında Osmanlılar, Nadir'in Caferi mezhebi kavramıyla ilgili tüm önerilerini reddettiler ancak sonuçta Nadir'in bir İranlı amir el-hac'ın tanınması, büyükelçiler değişimi ve savaş esirleri ile ilgili talepleri üzerine anlaştılar. Bu talepler, uzun süren bir Osmanlı-Safevî anlaşmaları serisine, özellikle de İran'ın Afgan hükümdarı Ahmed'in (1725-29) Osmanlı padişahları ve Eşref arasında 1727'de hazırlanmış, ancak imzalanmamış olan bir anlaşmaya paralel olarak düzenlenmiştir. 1148/1736 müzakerelerinin bitiminde her iki taraf da Caferi mezhebi konsepti üzerinde anlaşmazlık olması nedeniyle yalnızca hac, elçiler ve tutukluların sorunlarından bahseden bir belgeyi onayladı. O tarihte gerçek bir barış antlaşması imzalanmamasına rağmen, bu diğer noktaların karşılıklı olarak kabul edilmesi, birkaç yıl süren bir çalışma ateşkesinin temelini oluşturdu.¹²⁹

Nadir, Şiiliği Sünni İslam'ın Caferi Meclisi olarak yeniden tanımlayarak ve çağdaş Müslüman hükümdarların ortak Türkmen asıllılığını uluslararası ilişkiler için bir temel olarak teşvik ederek Safevî 'den büyük ölçüde ayrıldı. Safevî meşruiyeti, Hanedanlığın İslam hukukunun kendine yeten bir geleneği olan Yedinci Şiilik ile olan yakınlığı ve Safevîlerin yedinci İmam Musa Kazım'ın (ö. 779) inancına bağlıydı. Nadir Yedinci Şiiliği, büyük Müslüman topluluk (umma) içindeki tek bir hukuk meclisi olarak görmesi, Şii yasama kurumlarının tümünün karmaşık yapısını örtüyordu, asıl amacı Sünni-Şii çatışmasının imparatorluğuna müdahale etme potansiyelini sınırlamaktı. Caferi mezhep önerisi, kendi ordusunun Sünni ve Şii unsurları arasındaki ilişkileri yumuşatmak için bir araç olarak tasarlanmış gibi görünüyor. Buna ek olarak, öneri ekonomik sonuçlar doğurdu, çünkü bir hac karavanı kontrolü şahın kazançlı hac ticaretinin gelirine erişmesini sağlayacaktı.¹³⁰

¹²⁸ Ateş, **a.g.e.**, s. 93 vd.

¹²⁹ Sadat, **a.g.m.**, s. 170.

¹³⁰ Said Amir Arjomand, **The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the beginning to 1890**, Chicago University Press, Chicago 1984. s. 11.

Nadir'in ortak Türkmen asıllı üzerine odaklanması, Safevî seleflerinden daha yakından onu hem Osmanlı hem de Müslümanlara bağlayabilecek geniş bir siyasi çerçeve oluşturmak üzere tasarlandı. Çeşitli resmî belgelerde Nadir, Osmanlılar, Özbekler ve Moğolların ortak bir Türkmen mirasını nasıl paylaştıklarını hatırladı. Onun için bu kavram, geniş anlamda, 15. yüzyıl Anadolu Türkmen hanedanlarının menşe mitlerini andırıyordu. Bununla birlikte, Nadir, Babür imparatorunu "Türkmen" yönetici olarak ele aldığı için, "Türkmen" sözcüğünü sadece yirmi dört oğuz kabilelerinin değil, Timur'un torunlarının da soyundan geldiği şeklinde genişletti.¹³¹

3.4. Osmanlı-Kaçar İlişkilerinde Dinin Rolü

Kaçarların İran bölgesindeki hâkimiyeti Nadir şah ile düşüşe geçen Şii ulemasının etkinliğinin yeniden tesis edilmesinde önemli bir olay olmuştur. “Sadece Kaçar ve Safevîler arasında olan fark, Safevîler’in zati bir meşruiyet kaynaklarının olması ve çevreleri tarafından yarım tanrılık bir sığata tanınmalarıdır. Aslına bakılırsa Kaçarlar böyle bir meşruiyet kaynağına hiçte ihtiyaç duymadılar. Kaçarların meşruiyet kaynakları keskin kılıçları oldu. Şah İsmail tahta otururken Tebriz “Came’ Mescidi’nde On İki Şii İmamın adına hutbe okuduysa ve Şiiliği İran’ın resmi mezhebi kıldıysa üç asır sonra ilk Kaçar Şah’ı Ağa Muhammed Han, Şah İsmail’in kılıcını Erdebil’den başkente getirip beline takarak bu sembolik hareketle saltanatı ve kılıcının da Şah İsmail gibi Şiiliğe hizmet edeceğini söylemiştir.”¹³²

Kaçarlar Safevîler kadar Şiiliğe bağlı olan bir hâkimiyet olmuştur. Kaçar hanedanlığı döneminde ortaya çıkan en önemli meselelerden biride İçtihat meselesinin ve “Müçtehidiye” hareketlerinin “Ahbariyun” kesimine karşı başarı kazanmasıdır. “Müçtehidiye’ye göre ulema ve din adamları kuran ve peygamber ve imamlara dayanan hadis ve rivayetleri kullanarak yeni hükümler ortaya koymaları gerekmektedir.”¹³³

¹³¹ Azmi Özcan, “Nadir Şah”, *DiA.*, c. XXXII, s. 277.

¹³² Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*, The University of Chicago Press, Chicago, 1984, s.216.

¹³³ Sadeg Zibakalam *Sonnat va Modernite*, Rozane Yayınevi, Tahran, 1999 s.178-181.

Rusların yüzyıllardır Akdeniz'e inme stratejileri çerçevesinde başlayan İran Rus savaşları sonucunda İran Kaçkar hanedanlığı batılı güçlerden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Bu yardım çerçevesinde askeriye'nin modernizasyonu gündeme gelmiştir. Batılı güçler verdikleri sözde durmaması nedeniyle Kaçkar hanedanlığı buna kızmış ve Kaçar Veliahdı Abbas Mirza, Irak'ın Necef kentinde bulunan ve Kafkasya bölgesindeki Şiilerin ayaklanması çağrısında bulunmuştur. Bölgede meydana gelen sorunlar ilerleyen zamanlarda Osmanlı İran çatışmalarına kapı araladı.¹³⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun İran Azerbaycan'ından gelen aşiretleri barındırması nedeniyle iki imparatorluk arasındaki çekişmeler artıyordu. Gizli olarak da olsa, Rus İmparatorluğu Yunanlılarla savaşta olan Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapmaya çalışıyordu. İran yönetiminin kışkırtıcısı olan Abbas Mirza, Batı Ermenistan'ı ve İran Azerbaycan'ını çevreleyen alanları işgal etti. Bu arada Abbas Mirza, 30.000 askerle doğu Anadolu'ya doğru yürüdü ve Erzurum Savaşı'nda 50 bin Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Abbas Mirza, ordusunda bir kolera salgınından muzdarip olmasına rağmen, Osmanlılar üzerinde ezici bir yenilgi sağladı.¹³⁵

İki yıl sonra Erzurum Antlaşması'na kadar barış yapılmadı; İki taraf da önceki sınırları tanıdı, toprak değişiklikleri yapılmadı. Antlaşma ile İran din adamlarının Osmanlı İmparatorluğu içindeki kutsal alanlara erişimi garanti altına alındı.¹³⁶

3.5. Osmanlı'da Elçi Kabulü

Uluslararası ilişkilerde olmazsa olmazlardan birisi de karşılıklı elçi göndermektir. Elçilerin gelip gitmesi, karşılanması belli kurallar çerçevesinde yapılmaktaydı.

Osmanlı Devleti'ne gönderilmiş olan bir elçi, sınırdan içeri girer girmez misafir hükmündedir. İstanbul'a getirilmek üzere bir mihmandar tarafından karşılanır, o

¹³⁴ Faruk Sümer, "Kaçarlar Devrinde Türkçe Şahıs Adları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 38, s. 4-9.

¹³⁵ Rıza Şabani, "Afşarlar ve Zendiler Dönemi Tarih Kaynakları", *İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası*, C. I, Ankara, TTK Yay., s. 133 vd.

¹³⁶ Şabani, *a.g.m.*, s. 134.

andan itibaren tüm masrafları devletin hazinesinden tasarruf edilirdi. Tüm yapılan masraflar bir defter halinde tutulurdu. Gelen elçinin dini ne olursa olsun İstanbul'a gelmeleri, padişahın ve veziriazamın huzuruna çıkışları merasim ile gerçekleşirdi. Gelen elçinin orta elçi mi, büyük elçi mi oluşuna göre merasimde farklılık gözlenirdi. Gelen elçi daimi elçi değil ise küçük elçi ise onlarla görüşme sadrazam aracılığıyla gerçekleştirilir, bazen padişah huzuruna çıkarılmadan geri gönderilirlerdi. Padişahın cevabnamesi Divan-ı Hümayun'da sadrazama verilir, sadrazam tarafından da küçük elçiye takdim edilirdi.¹³⁷

Osmanlı Devleti gelen elçilerini belli kurallar dâhilinde kabulünü sağlarlardı. Huzura kabul edilen elçiler Galebe Divanı denilen Ulufe Divanı'na denk getirilir ki Osmanlı Devletinin ihtişamı ve görkemi de aynı zamanda gösterilmiş olsun. Osmanlı Devleti'nin elçiye karşı üstün bir şekilde ilgisini göstermesi, karşılama olayının olması görkemi psikolojik olarak güçlü imaj oluşturma, üzerlerinde etkili bir izlenim bırakma sebebiyle olduğu söylenebilmektedir.¹³⁸

İstanbul'a gelen elçi, birkaç gün dinlendikten sonra huzura kabul edilirdi. Padişahın huzuruna çıkmadan evvel "hil'at" adında bir kürk giymesi için verilirdi. Bunun sebebi de yine Osmanlı Devleti'nin kendi güç otoritesine dair ince mesajlar içermekteydi. Kıyafetleriniz padişahın huzuruna çıkılacak liyakatte değil manasını taşımaktaydı. Elçi, huzura iki koluna kapıcıbaşı girmiş şekilde gelir. Elçinin başının eğilmesini sağlarlardı. Buna itiraz eden çıkarsa hadsizlik sayılırdı.¹³⁹

Tarihte bunun bir örneği 1668'de gerçekleşmiştir. Rus elçisi İstanbul'a gelip padişahın huzurunda eğilmeyi kabul etmemiş, getirdiği mektubu Padişah IV. Mehmed'e kendisi vermek istemiştir. Görevliler bu esnada elçinin ensesinden tutarak başını sertçe yere vurmuşlardır. Elçi, padişahın huzurdan da kovuldu. Aynı zamanda

¹³⁷ İbrahim Yıldırım, **Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 27.

¹³⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 29.

¹³⁹ Ömer Düzbakar, "XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçiâşelerinin Karşılmasında Bursa'nın Yeri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 2, sayı: 6, 2009, s. 183 vd.

padişahın huzurunda bulunan Sadaret Kaymakamı da elçiyi ve yanındakileri sözleriyle azarlamıştır.¹⁴⁰

Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin dost milletten ya da düşman devletten olup olmaması da önemsenen ayrı bir husustu. Mesela İran elçisi barış sebebiyle geldiğinde itibar olarak saygı ve hürmetle mukabele edilirken, Avusturya elçisine daha sertçe bir tavır sergilenmekteydi. Tarihte kayıt altına alınan bir durum da Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Macaristan'a yaptığı seferlerin sınırlandırılması talebi doğrultusunda gelen elçi Busbeck'in uzaklaştırılması sağlanıp, teklifi reddedilmiştir.¹⁴¹

Edepsizlik yapan elçiler, bir daha huzura kabul edilmezdi. Bunun örneği tarihte şu şekilde görülmüştür. 8 Aralık 1699 tarihinde Osmanlı tarafına gelen Fransız elçisi Ferriol'un diplomasi kurallarını hiçe sayarak nâmesini teslim için silahları ile huzura girmek istemesi üzerine kapıdaki görevli elçinin silahlarını almak ister. Elçi silahla girme hususunda inat ettiğinden buna müsaade verilmeyerek hediyeleri de kabul edilmez. Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, elçiye Çavuşbaşı Mustafa Ağa ile “Bir tarihte mülûk-i nasaradan gelen elçiler âlet-i harp ile divâna gelib girdikleri yoktur. Bu edepsizliği etmesinler” diye haber göndermesine rağmen, Fransız elçisi inadında ısrar eder. Hatta elçi biraz daha ileri giderek “Elbette böyle mec ile girerüm, müsaade verilmediği surette elçiye zeval olmaz geldiğim yola giderim” diyerek küstah bir tavır içerisine girmiştir. Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, elçiye tekrar haber yollayarak ısrarından vazgeçmesini isterse de elçi inadından vazgeçmez. Bunun üzerine elçinin bir daha huzura gelmesine müsaade verilmeyip, hediyeleri de iade edildikten sonra Galata'da kalmasına müsaade edilmiştir.¹⁴²

İran, Buhara, Hindistan tarafından gönderilen geçici olan elçiler öncelikle Üsküdar'dan alınır, İstanbul'da kendilerine ayrılmış olan konağa yerleştirilirler ve daha sonra uygun bir günde alayla Paşakapısı'na getirilirler. Buradan da sadrazam

¹⁴⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴¹ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Yay., 10. Baskı Ankara 2016, 1987, s. 91.

¹⁴² Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, **Uşşâkizâde Târîhi**, C. I-II, (haz. R. Gündoğdu), Çamlıca Yay., İstanbul, 2005, s. 411-412.

tarafından kabul edilirdi. Kendilerine ikramda bulunulurdu. İran elçisine nargile ikram edilir, sadrazam ise çubuk içerdi. Çubuk, o zamanlarda kullanılan ucuna tütün konulan bir gereçtir. Uzunca bir çubuktur. Uzunluğunun sebebi vücuttan ne kadar uzak durursa o kadar zararı önler.¹⁴³

Sadrazam tam bir misafirperverlikle güler yüzle davranır, tercüman vasıtasıyla elçiye iltifatlarla bulunur, hal hatır sorar, kahve ve tatlı ikramlarında bulunurdu. Elçi ise itimadnamesi ve getirdiği mektupları arz eder, reis efendi alarak sadrazamın yanındaki yastığa yerleştirirdi. Görüşme sona erince elçiye baştanbaşa kürk giydirilir ve getirdikleri incelenip tercüme edilirdi. Kapıkullarına ulufe dağıtılacağı gün Ulufe divanında merasimle huzura getirtilir, yemekler yendikten sonra padişahın huzuruna kabul olunurdu.¹⁴⁴

¹⁴³ İzzet Sak, “1136-1141 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, sayı: 17, 2006, s. 119.

¹⁴⁴ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 57.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE GÖREV YAPAN DİPLOMATLAR

Osmanlı Devleti İran ile ilişkileri kapsamında birçok dönem elçiler göndermiştir. Bu elçilerin bazıları dinî açıdan iyi eğitim almış kişilerdir. Bu bölümde, sırasıyla bu elçiler hakkında bilgi vereceğiz.

4.1. Dürrî Ahmed Efendi

Van'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Vanlı Ebû Bekir Vehbi Efendi'nin oğludur. Yekçeşm, Kôr, Vâfî lakaplarıyla da tanınır. Şiirlerinde Vâfî veya Dürrî mahlaslarını kullanmıştır. Öğrenimi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla beraber iyi bir medrese tahsili gördüğü anlaşılmaktadır. İstanbul'a giderek Divan Kalemi'ne girdi. Önce divan kâtibi oldu; şairliği sebebiyle devrin ileri gelen devlet adamlarının takdirini kazandığı için süratle yükseldi ve hâcegânlık mesleğinin çeşitli kademelerinde görev yaptı. Receb 1125'te (Ağustos 1713) vak'anüvis Naîmâ'dan boşalan Anadolu muhasebeciliğine, 27 Muharrem 1127'de (2 Şubat 1715) sipahiler kâtipliğine getirildi.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti Safevî Devleti'nin siyasi yapısındaki gidişattan, Safevî sınırında olan eyalet valilerinin göndermiş olduğu raporlar aracılığıyla haberdar oluyordu. Pasarofça Antlaşması yapıldıktan sonra Safevîlerin iç durumunu daha yakından takip edebilmek adına Dürrî Ahmed Efendi'yi Haziran 1720'de İsfahan'a elçi olarak gönderme kararı alındı.¹⁴⁶

Dürrî Ahmed Efendi, bu elçiliği sırasında İran'da yapmış olduğu diplomatik faaliyetleri ve gözlemlerini anlatan bir sefaretname kaleme almıştır. Ahmed Dürrî Efendi'nin İran Sefaretnamesi, elde bulunan ilk İran sefaretnamesi olması sebebi ile Osmanlı Diplomasi Tarihi açısından çok değerli bir kaynak eseridir. Eserin yedi farklı

¹⁴⁵ Daha geniş bilgi için bkn: Aydın Atalay, "Dürrî Ahmed Efendi", **D.İ.A.**, C. X, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 34.

¹⁴⁶ Ayhan Ürkündağ, Ahmed Dürrî Efendi'nin İran Sefaretnamesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniv. SBE., Afyon 2006, s.28 vd.

nüshası vardır. Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi'nin Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerinde gerek yazma gerekse basma nüshalarının bulunması, ayrıca 1820 yılında Paris'te basılması gerçekten de çok önemli kaynak bir eser olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷

Safevî ricali Sadrazam Ali Paşa'nın Mora Seferinden sonra Safevî Devleti üzerine sefer düzenleyeceği söylentileri kuşkulu bir süreç yaşamalarına sebep oldu. Dürri Ahmed Efendi'nin de elçi olarak gönderildiği haberi ulaşınca topraklarının bir bölümünün alınacağı zannına kapıldılar.¹⁴⁸

Dürri Ahmed Efendi Pasarofça Antlaşması'nda alınan karar gereğince Avusturya ile Safevî Devleti arasındaki ticaret yolunun transit olarak Anadolu'dan geçmesi hakkında görüşecek ve Safevî yönetimi ile ortak bir karara bağlanacaktı. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Dürri Ahmed Efendi'ye Safevîlerin siyasi durumu ve örf ve âdetleri ile ilgili notlar almasını emretti.¹⁴⁹

Dürri Ahmed Efendi 1720 yılı, Ağustos ayında İstanbul'dan Bağdat'a yola çıktı. Bağdat'a gelince vali ile görüştü. Bağdat Valisi Vezir Han Paşa, Kirmanşah Han'a Osmanlı elçisinin İran'a gelmek üzere olduğunu bildirdi. Dürri Ahmed Efendi 2 Kasım'da Bağdat'tan İran'a doğru yola revan oldu. 13 Kasım'da Safevî topraklarına ulaştı. Kirmanşah Han'ın mihmandarı elçiyi karşıladı. Dürri Ahmed Efendi 18 Kasım'da Kirmanşah'a 27 Kasım'da Dergüzin'e, 3 Aralık'ta Hemedan'a, 15 Ocak 1721 de Kazvin'e, 25 Ocak'ta da Şah'ın olduğu Tahran bölgesine vardı.¹⁵⁰

3 Şubat 1721 tarihinde İtimadüddeve tarafından Dürri Ahmed Efendi'nin huzura çıkarılması ve namelerini takdim etmesi istendi. Elçiye göre Safevî ricali bir Osmanlı heyeti gelecek diye çekinceler yaşamıştı. Çünkü Safevî Devleti bir iç karışıklık yaşıyordu ve Osmanlı Devleti de bundan faydalanacak diye düşünüyorlardı. Böyle bir durumda Revan veya Kerkük sınırındaki bazı yerleri

¹⁴⁷ Unat, **a.g.e.**, s. 59 vd.

¹⁴⁸ İlker Külbilge, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE., İzmir 2010, s. 82.

¹⁴⁹ Mehmed Aladdin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Cilt 7, Sayı: 7, 1996, s. 332.

¹⁵⁰ Mehmed Münir Aktepe, "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı: 1, İstanbul 1967, s.56.

vermeyi gözden çıkarmışlardı. Hatta böyle bir durum için Osmanlı'ya elçi dahi göndermeyi düşünmüşlerdi ki, Osmanlı elçisinin yola çıktığını duydular. Elçi gönderme işini daha sonraya bıraktılar. Nameleri hemen görme taleplerinin nedeni de buydu. Ama Dürri Ahmed Efendi ancak Şah'a teslim edebileceğini söyleyerek taleplerini geri çevirmiştir.¹⁵¹

Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin onların topraklarından herhangi bir talepte olmadıklarını, böyle zor bir zaman ve durumda faydalanma gibi bir durumun gerçekleşmeyeceğinin güvenini İtimadüddeve'ye verdi. Dürri Ahmed Efendi 10 Şubat 1721'de Şah'ın huzuruna getirildi ve III. Ahmed'in namesini Şah Hüseyin'e teslim etti. 17 Şubat'ta tekrardan huzura çıkarılan elçi, bu kez de Damat İbrahim Paşa'nın namelerini takdim etti.¹⁵²

Dürri Ahmed Efendi 25 Şubat'ta yeniden huzura kabul edildi. Şah Hüseyin, elçiye III. Ahmed'in gündelik yaşantısı ile ilgili merak ettiklerini sordu. Bu görüşmeden sonra Şah Hüseyin, elçinin geliş amacının Avusturya-İran transit geçişleri ile ilgili olduğunu anlayınca bununla alakalı bir ferman yayınlayarak Dürri Ahmed Efendi'nin geliş sebebiyle alakalı akılda oluşan şüpheleri ortadan kaldırmak amaçlıydı.¹⁵³

5 Mart'ta elçi, Şah Hüseyin'in huzuruna çıkarıldı. Nevruz hazırlıkları Şah'ın huzurunda yapılırken, elçi de temaşa etti. 6 Mart'ta da Şah Hüseyin elçiyi yanına çağırıp III. Ahmed'in kendisi hakkında ne gibi bir kanaatinin olduğunu sordu. Bu sorular elbette Şah Hüseyin'in karşı cepheden herhangi bir saldırı veya toprak almak gibi bir durumun olup olmadığıyla alakalı kendisini eman altına aldığı bir göstergesiydi. 12 Mart günü Şah, son kez elçiyi huzuruna kabul etti ve elçiye Şah'ın mektubu takdim edildi.¹⁵⁴

İtimadüddeve, mart ayının son günlerinde elçiyi sarayda özel bir odada ağırladı. Burada yapılan görüşme de İtimadüddeve, Mir Mahmud ve Lezgilerin çıkardıkları isyanlardan dolayı şikâyetçi olduğunu, onlarla uğraştıklarını dile getirdi. Sonrasında da herhangi bir sefer hazırlığı olup olmadığını tekrardan sorması hâlâ

¹⁵¹ Ateş, a.g. Doktora Tezi, s. 23.

¹⁵² Aktepe, **a.g.m.**, s. 57.

¹⁵³ Ateş, a.g. Doktora Tezi, s. 24.

¹⁵⁴ Ünal Araç, "Kültürel Rekabet ve Üstünlükler Bağlamında Osmanlı-İran İlişkileri: 1718-1730", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 1, 2015, s. 29 vd.

Osmanlı Devleti'nden yana bir kuşkuya sahip olduklarının göstergesiydi. Bu sorular karşısında elçi onların içini rahatlatacak sözler verdi.¹⁵⁵

Dürri Ahmed Efendi, mart ayının sonlarına doğru Tahran'dan yola çıktı. Bu yolculuktan edinmiş olduğu bilgileri şu şekilde sıralamamız mümkündür:¹⁵⁶

-Surlu kale sayısı üç tanedir. Bunlar Kandahar Kalesi, Heşderhan Kalesi ve Revan Kalesidir.

-Vilayetlerde toprak ve cephanelikler yer almamaktadır fakat asker bu teçhizatları kullanmakta ustadır.

-Mir Üveys isyan çıkarıp Kandahar Kalesini almış ve kendisine saldıran tüm Safevî ordularını yenerek adına sikke kestirip hutbe okunmasını başarmıştır.

-Bu olaydan altı ay sonra Mir Üveys vefat etmiş, önce yerine kardeşi tahta oturmuştur. Altı ay geçtikten sonra ise Mir Üveys'in oğlu Mahmud Han tahta oturmuş ve o da babası gibi Safevî Devleti ile mücadele etmeye devam etmiştir. Kirman ve Meşhed havalilerine de halen hücum etmektedir.

-Mir Uveys aşireti Afgan'dır, Safevî Devleti bu aşirete Poliç der. Sünni olan bu aşiret iyi askerlerden oluşmaktadır.

-Lezgiler de Sünnidir. İbrahim Sultan ve Hacı Davud Bey başbuğlarıdır. Onlarda üç yıldır Safevî Devleti ile mücadele etmektedir. Şemahı'yı almışlar ve Gence'yi de istila ederek Derbend'e doğru devam etmişler.

-Aslında İran'da yaşayan birçok kişi Sünni'dir, ama açıkça ifade edemiyorlar. İbadethaneleri her daim açıktır ve hiçbir kimse ibadetlerini yaparken onlara karışamazlar.

-Şirvan, Şemahı, Karabağ ve Gence'nin tamamı Sünnilerden oluşmaktadır.

¹⁵⁵ Ümit Katırcı, "Tarih Araştırmalarında Usûl ve Kaynak Bilgisi: 18.Yüzyıl Vakanüvisleri", https://www.academia.edu/7925910/Osmanlı_XVIII._Yüzyıl_Vakanüvisleri

¹⁵⁶ Aktepe, **a.g.m.**, s. 58-59.

-İran'ın toprakları kalkınmıştır fakat devlet ricali Şah'ın devleti tamam oldu diyerek devletin ömründen ümit kesmiş olmaları büyük bir hezeyandır.

Dürrî Ahmed Efendi elçilik görevini ifa ettikten sonra hemen İstanbul'a gelmedi. Memleketi Van'a gidip altı ay kadar orada kalmıştır. İstanbul'a 5 Aralık 1721'de gelmişti. Şah Hüseyin'in vermiş olduğu nameleri III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya teslim etti. Ayrıca İtimadüddeve Muhammed Kulu Han'dan sadrazama gönderilen nameleri de teslim etti.¹⁵⁷

4.2. Osman Ağa

Bağdat Valisi Eyyûbî Hasan Paşa, İsfahan'ı ele geçiren Mir Mahmud'a, tebrik amaçlı 1722 yılının Aralık ayında 120 kişiden oluşan bir elçi heyeti gönderdi. Osman Ağa heyetin başındaydı. Elçi heyeti, 26 Ocak 1723'te İsfahan'a geldiğinde, Mir Mahmud'un göstermiş olduğu ilk tepki, akıl hastalığının ilerleme kaydettiğini belli etmiştir. Mir Mahmud, "Elçi aç bırakılarak öldürülsün" diye emretmiştir, çünkü elçinin casus olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁸

Baş hâkimliğini yapan Muhammed Nişan, elçilerin dokunulmazlık haklarının olduğunu ifade ederek Mir Mahmud'un bu fikrinin olamayacağını söylemişti. Osman Ağa, İsfahan'da olan her şeyle alakalı gözlem yaparak, notlarını topluyordu. Elçi heyetinin sayısının fazlaca olmasının amacı da buydu. Jozef Apisalaymian Osman Ağa'nın daha önceden tanışmış olduğu bir Ermeni'dir. Osman Ağa Jozef'i yanına çağırttı. İsfahan'la alakalı bilgiler almak istedi, öncelikle İsfahan'ın düşüşünü sormuş, sonrasında da göndermiş olduğu bir adamı ile Bender Abbas Limanı'nın ve Bahreyn incilerinin gelir hesabının ne kadar olduğunu sorarak öğrenmek istemişti.¹⁵⁹

Elçilik heyeti, 15 Şubat 1723 tarihinde İsfahan'dan çıktı. Bağdat'a geri dönüş esnasında, Şehzade Tahmasb'ın emri ile 1723 Şubat ayı sonlarında Hemedan Hanı tarafından gözaltına alındı. Osman Ağa, Mir Mahmud'un huzuruna Şah Hüseyin'e ihanet ettiğinden değil, olayların ne şekilde gerçekleştiğini öğrenmek amaçlı gittiğini söylemişti. 45 gün süren bu durum sonucunda II. Tahmasb'ın emri ile serbest kaldı.

¹⁵⁷ Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s. 83 vd.

¹⁵⁸ Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s. 24.

¹⁵⁹ Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s. 25-26.

Gerek Mir Mahmud'un sıcak davranmaması, gerekse Bâbîâlî'nin siyasî önceliği, Rusya'nın hâkimiyetine girme tehlikesi altında bulunan Gürcistan ve Şirvan'a vermesi sebebiyle Afganlılar ile ciddi bir siyasî temas kurulamamıştı. İlişkilerin ilk etapta gelişmemesinde Osmanlı Devleti'nin henüz Afganlıları rakip olarak görmemesinin de büyük bir etkisi vardı.¹⁶⁰

4.3. Ruznâmecî Mustafa Efendi

Şah II. Tahmasb 1726 yılında Osmanlı ile Afganlar arasında meydana gelen anlaşmazlıktan yararlanarak Osmanlı Devleti ile anlaşmaya çalışmıştır. Bu maksatla Tebriz Seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya müracaat ederek anlaşma teklifinde bulunmuştur. II. Tahmasb'ın elçisi, Osmanlı serdarına Tahmasb'ın da babası gibi Osmanlı Devleti ile barış yapmak niyetinde olduğunu söylemişti. Durum serasker Köprülüzâde Abdullah Paşa tarafından Bâbîâlî'ye bildirilmiştir. Osmanlı Devleti, II. Tahmasb'ın bu barış teklifine sıcak bakarak Safevîlerden işgal edilmiş toprakların Osmanlı Devleti'nde kalması şartıyla bir anlaşmanın sağlanabileceği bildirmiştir.¹⁶¹

Osmanlı Devleti, barış görüşmelerinde bulunmak üzere Ruznâmecî Mustafa Efendi'yi 1726 yılının Mayıs ayı sonlarında Tebriz'e gönderdi. Ruznâmecî Mustafa Efendi, Tebriz'de İranlı yetkililerle yaptığı görüşmelerde olumlu sonuç alamayıp geri dönmüştür.¹⁶²

4.4. Raşid Mehmed Efendi

Afganlılara karşı tek başına başarılı olamayacağını anlayan II. Tahmasb; ilk önce Osmanlılara, sonra da Ruslara başvurmuş, ancak istediği sonucu alamayınca, 1726 yılında Horasan'a gelerek bölgenin güçlü hâkimi Nadir ile ittifak yapmıştır. II. Tahmasb, Nadir'i "Tahmasb Kulu Han" unvanı ile ordusunun başına geçirmiştir. Bu sırada Mir Mahmud'un yerine amcazadesi Eşref Şah başa geçmişti. Eşref Şah tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Osmanlı Devleti'ne bir mektup göndererek Osmanlı

¹⁶⁰ Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s. 24.

¹⁶¹ Yalçınkaya, **a.g.m.**, s. 356 vd.

¹⁶² Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s.159-160.

Devleti'nin zapt ettiği Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Gence, Erdelan, Revan ve Tiflis'ten çekilmesini istedi.¹⁶³

Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın askerî kuvvetlerini geri çekmesini ve iki ülkenin eski sınırlarına geri dönmesini istedi.¹⁶⁴ Eşref Şah'ın bu teklifi reddedilerek, Ahmed Paşa'nın İsfahan'a yürümesi için emir verildi. Ancak Hemedan yakınlarında yapılan savaşta Ahmed Paşa kuvvetleri Eşref Han'a yenildi. Buna rağmen Eşref Han, Nadir Şah ile uğraşmak zorunda olduğundan Osmanlılara barış teklifinde bulundu. Osmanlı kaynaklarında "Ahmed Paşa Muahedesi" veya "Hemedan Antlaşması" (4 Ekim 1727) şeklinde zikredilen 12 maddelik bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti Eşref Şah'ın İsfahan'daki hâkimiyetini tanımıştır. Osmanlı Devleti savaşta ele geçirdiği yerleri koruyacak, son savaştan sonra Afganların/Gılzayların eline geçen yerler (Sultaniye, Tarum, Zencan ve Ebher) ve savaş malzemeleri Osmanlı Devletine geri verilecekti.¹⁶⁵

Antlaşmadan sonra Eşref Şah'a gönderilecek elçi olarak Vakanüvis Raşid Mehmed Efendi¹⁶⁶ seçilmiş ve elçilik hil'atı kendisine Padişah III. Ahmed'in huzurunda 3 Ağustos günü giydirilmiştir. İran'a gidecek elçilik heyeti, Padişah'ın isteği üzerine 12 Ağustos günü Beşiktaş'ta bir geçit töreni yaptı ve 18 Ağustos günü de Üsküdar'dan hareket etti. Raşid Mehmed Efendi, 4 Mart 1729'da İsfahan'a vardı. Görüşmelerini kısa sürede tamamlayan heyet, 31 Mart tarihinde İsfahan'dan ayrıldı. Raşid Mehmed Efendi Haziran sonlarında, Eşref Şah tarafından gönderilen nameler ile birlikte İstanbul'a geri döndü.¹⁶⁷

4.5. Ragıb Paşa

Ragıb Paşa h.1110 / m.1699 yılında İstanbul'da, Mehmed Şevki Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Şiirlerinde kullandığı "Ragıb" mahlasından dolayı Mehmed Ragıb olarak tanınmıştır. Otuz yaşlarından itibaren devlet kademelerinde

¹⁶³ Ateş, a.g. Doktora Tezi, s. 45.

¹⁶⁴ Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi (1700-1925)**, Selenge Yay., İstanbul 2011, s. 49 vd.

¹⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, TTK Yay., Ankara 1983, s. 177 vd.

¹⁶⁶ Hayatı için bkn: Fatih Günay, "Raşid Mehmed Efendi", **D.İ.A.**, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 463 vd.; Halil Biltekin, "Vak'anüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği", **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. III, sayı: 11, 2010, s. 162 vd.

¹⁶⁷ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1912)**, C. IV, s. 58 vd.

gösterdiği idareci kişiliği ve başarılarından dolayı kendisine “Koca”lık vasfı verilmiş ve zamanla “Koca Ragıb Paşa” olarak tanınmıştır.¹⁶⁸

Kendisi de babası gibi Defterhane kâtipliği ile başladığı memuriyet hayatında çok çeşitli yerlerde ve mevkilerde görev alarak sadrazamlık makamına kadar yükselebilmiş bir devlet adamı, şair, yazar ve âlimdir. Bürokrat, asker, mâliyecî, şâir, hattât, mûsıkîşinas ve ilim adamı özelliklerine haiz olan Ragıb Paşa’ya mütefekkir mânâsını da çağrıştıran Koca lakabının uygun görülmesi yerindedir.¹⁶⁹

Kaynakların hemen tamamı onun tahsiline özen gösterildiği, akranlarına göre çok iyi bir eğitim aldığı, keskin zekâsı ve üstün yeteneğiyle dikkat çektiği konusunda mutabıktır. Hoca Salih Efendi'den Farsça öğrendi, Yusuf Efendizâde'den sülûs ve nesih öğrendi. Kitabet, inşa, hesap ve defter usûllerini öğrendiği Defterhane'de kendisine "Ragıb" mahlası verildi.¹⁷⁰

1722 Osmanlı-İran savaşı sebebiyle bölgeye tayin edilen Defterhane görevlileri arasında yer aldı. Serasker Arifi Ahmed Paşa'nın maiyetine dâhil oldu ve onun mektupçuluğu hizmetine yükseldi. Revan fethinin ardından umur-ı mühimme kitabetine getirildi (1137/1725).¹⁷¹

Ragıb Mehmed, Bağdat’a defterdâr olarak gönderilmeden önce kâtiplik, mektupçuluk, defter eminliği, ordu riyaseti vekilliği, cizye muhasebeciliği, murahaslık vb. çeşitli görevlerde bulunmuş; Köprülüzâde Abdullah Paşa, Bağdat Valisi Ahmed Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa gibi muzaffer komutanların yanında hizmet ederek tecrübe kazanmıştır.¹⁷²

Ragıb Paşa, Riyâset vekâleti sıfatıyla halen İran sınırları içerisinde olan Hemedan eyâletinin tımar ve zeametlerinin kontrolüyle görevlendirilir. Ragıb Paşa, 1730’da Bağdat’a Atlu Mukabelesi görevine ek olarak defterdar olarak da

¹⁶⁸ Mesut Aydınar, “Ragıb Paşa”, **D.İ.A.**, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 403 vd.

¹⁶⁹ Hasan Gültekin, “Koca Râgıb Paşa Münşeat’ında Nâdir Şah ve Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, sayı: 76, 2015, s. 55 vd.

¹⁷⁰ Hasan Gültekin, “Koca Râgıb Paşa’dan Nâdir Şah’ın Nedimi Mirza Zeki’ye Cevâb-Nâme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 38, 2015, s. 61 vd.

¹⁷¹ Hüsnü Abdulkadir Özel, “Koca Ragıb Paşa’nın Münşeat’ı ve Tarihî Ehemmiyeti”, **Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 25, Sayı 4, 2016, s. 159 vd.

¹⁷² Mehmed Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, MEB. Yay., İstanbul 1993, C. I, s.462 vd.

gönderilmiştir. Ragıb Paşa, Bağdat'ta söz konusu görevini sürdürdüğü sırada, Osmanlı-İran müzakereleri devam etmekteydi. İranlılar, Osmanlıların fethettikleri toprakları ve bilhassa stratejik ve tarihi önemi büyük olan Bağdat'ı geri almak için gayret sarf etmekteydiler.¹⁷³

Nadir Şah, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Bağdat şehrini almak istiyordu. Nadir Şah, Bağdat'ı ele geçirmeden önce Osmanlıların elinde bulunan Samarra, Hille, Kerbela ve Necef'i aldı; söz konusu şehirlerin Nadir'in eline düşmesiyle Bağdat'ın çevre ile bağlantısı kesilmiş oluyordu. Bu başarılarıyla beraber Bağdat kuşatmasını uzatıp, şehri açlıkla tehdit ederek düşürmek istediği anlaşılan Nadir'in girişimi kuşatma topraklarına sahip olmaması nedeniyle bir sonuç vermedi. Bunda Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın emrindeki Osmanlı bahadırlarının şehri gayret ve hamiyetle müdafaa etmesi etkili oldu. Çünkü Bağdat'ın savunması için gerekli tedbirleri alan Ahmed Paşa'ya Osmanlı Devleti tarafından, her ne suretle olursa olsun Bağdat'ı terk etmemesi emrolunmuştu. Buna rağmen Bağdat'ın durumu sıkıntılı idi. Nadir Şah, Bağdat'ın teslimini istiyordu. Onu oyalayarak zaman kazanmak isteyen Vali Ahmed Paşa, birkaç gün düşünmek üzere kendisine müsaade edilmesi için 1732 senesinde Ragıb Paşa (Koca Ragıb Paşa) ile Defterdar Mehmed Ağa'yı Nadir Şah'a elçi olarak gönderdi.¹⁷⁴

Bu sırada büyük bir orduyla Bağdat'ın imdadına gelen Erzurum Valisi Topal Osman Paşa Samara'ya kadar ilerledi. Bu durum üzerine Nâdir Han, Bağdat muhasarası için on iki bin kişilik bir ordu ayırarak, kalan ordusuyla şehre iki saat mesafedeki Duçum (Dulceylık) mevkiine geldi. Bu durum üzerine Topal Osman Paşa'da bölgeye gelerek Duçum mevkiinde karargâhını kurdu. Burada yapılan çok çetin savaş neticesinde Osmanlı ordusu zafer elde etti. Büyük bir hezimete uğrayan İranlılar, kırk bine yakın bir zayıat verirken, ordunun bütün savaş malzemesi ve ağırlıkları Osmanlıların eline geçti. Nadir Şah ise yaralı olduğu halde kaçarak, canını kurtarabildi (1733). Bağdat'ın kurtarılmasında İran tarafını oyalamak suretiyle Osmanlı kuvvetlerinin yardıma gelmelerini sağlayan Ragıb Paşa ile Mehmed

¹⁷³ Aydın, a.g.e., s. 404.

¹⁷⁴ Ateş, a.g. Doktora tezi, s. 62 vd.

Ağa'nın faaliyetlerinin rolü büyüktür. Nitekim bu sayede şehrin İranlıların eline geçmesi önlenmiştir.¹⁷⁵

4.6. Genç Ali Paşa

Osmanlı toprakları üzerinde genişleme ve yayılma faaliyetlerini sürdüren Nadir Şah, 6 Kasım 1734'te ordusuyla Gence Kalesi'ni kuşatmaya başlamıştır. Nadir Gence Kalesi'ni üç aydan fazla kuşatmasına rağmen kaleyi ele geçirememiş, yapılmış olan hücumlar sırasında büyük kayıplar vererek geri çekilmiştir. Nadir Şah'ın Kars'ı kuşatması üzerine, bunu haber alan Abdullah Paşa, Van Valisi Timur Paşa'yı 30 bin kişilik bir kuvvetle Nadir'in üzerine göndermiştir. Nadir Şah, Van Valisi Timur Paşa komutasındaki bu 30 bin kişilik orduyu mağlup etmiştir. Bu maksatla Kars Kalesi'nin kuşatmasını kaldırarak Ali Paşa tarafından müdafaa edilen Revan Kalesi üzerine harekete geçmiştir. Nadir Şah'ın Revan Kalesi'ne harekete geçmesi üzerine Serasker Abdullah Paşa Kars Kalesi'nden çıkarak Revan yakınlarında bulunan Safevî ordusuna doğru yürüyüşe geçmeye mecbur kalmıştır.¹⁷⁶

Serasker Abdullah Paşa, hiçbir ön keşif ve gerekli hazırlıklar yapmadan 80 bin kişilik bir orduyla Kars'tan hareketle Revan'a varmıştır. 18 Haziran 1735 tarihinde Revan yakınlarındaki Bagaverd mevkiinde 70 bin kişiden oluşan Safevî ordusuyla Osmanlı ordusu arasında yapılan savaşta Osmanlı ordusu ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Tarihe Arpaçay Muharebesi olarak geçen bu savaşta Osmanlı ordusu Seraskeri Abdullah Paşa ve Diyarbakır Valisi Sarı Mustafa Paşa, savaş meydanında can vermiş, Osmanlı ordusunun bütün top ve mühimmatı Nadir tarafından ele geçirilmiştir. Nadir Şah, bu muharebeden sonra Osmanlı birliklerinin Güney Kafkasya'yı boşaltmaları üzerine hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın Gence-Karabağ, Revan, Tiflis ve Kahetiya'yı tekrar Safevî Devleti'ne kazandırmıştır. Böylece Güney Kafkasya'da yaklaşık on iki yıl süren Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri (1731-1747)", s.188.

¹⁷⁶ Ateş, a.g. Doktora Tezi, s. 74 vd.

¹⁷⁷ Elvin Valiyev - Doğan Yörük, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı: 40, 2016, s. 24 vd.

Nadir Şah'ın barış görüşmeleri isteği üzerine Osmanlı Devleti, Gence Valisi Genç Ali Paşa'yı Nadir Şah'a gönderdi (1736). Yapılan barış görüşmelerinde Osmanlılar IV. Murad zamanında belirlenen Osmanlı-İran sınırlarının aynen geçerli olmasını, Rusya ile İran arasında evvelce gerçekleştirilmiş olan ittifak anlaşmasının iptalini ve Rusların Dağıstan'dan çekilmesini şart koşmuştu.¹⁷⁸

Buna karşılık İranlılar, Genç Ali Paşa'ya şu şartları ileri sürmüşlerdir:¹⁷⁹

1-İran hacılarının İran Hac emiri ile gönderilmesi ve bunlardan bağ alınmaması,

2-İranlıların mensup olduğu Caferî mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilerek, Kâbe'de bu mezhebe dair bir rükûn yani ayrı bir namaz yeri tahsis edilmesi,

3-Her iki hükümetin İstanbul ve İsfahan'da birer şehbender bulundurmaları ve İran şehbender kethüdasının İran hacılarıyla birlikte Hicaz'a gitmesi,

4-Her iki taraf esirlerinin serbest bırakılmaları.

İranlı delegelerin bu dört teklifine karşı Osmanlı elçisi Genç Ali Paşa: "Ben ancak hudud ile ilgili meselelerde görüş bildiririm. Bu maddelerin hepsine cevap vermeye yetkili değilim" diye cevap verdi. Bunun üzerine Nadir Şah, bu maddeleri görüşmek ve aynı zamanda kendisinin İran Şah'ı olduğunu bildirmek üzere Abdülbaki Han isminde bir adamını ve ulemadan sadr-ı memalik denilen Mirza Ebû'l-Kasım ve Horasan müderrislerinden kendi imamı ve reisü'l-ulemâ Ali Ekber Molla'yı İstanbul'a göndermiştir. Genç Ali Paşa da bu İranlı elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a dönmüştür.

4.7. Münif Mustafa Efendi

Nadir Şah, Hindistan seferinden dönüşü sonrasında hem Hindistan'daki başarılarını bildirmek hem de vaktiyle İstanbul'da barış görüşmelerinde (1736 Müzakereleri) pürüzlü kalan Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulünün ve Kâbe'de Caferiyye mezhebi için bir "rükûn" verilmesi meselesini tekrar ortaya

¹⁷⁸ Valiyev-Yörük, **a.g.m.**, s. 25.

¹⁷⁹ Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri (1731-1747)", s. 192.

atarak Ali Merdan Han'ı İstanbul'a gönderdi. Ancak Ali Merdan Han'ın Sivas'ta vefat ettiğini öğrenince, yerine Hacı Han'ı tayin etti.¹⁸⁰

4 Nisan 1741 (17 Muharrem 1154)'de Hacı Han ve heyeti huzura kabul edilip, Nadir Şah'ın gönderdiği name ve hediyeleri sultan I. Mahmud'a takdim etti. Elçilerin onuruna verilen ziyafetten sonra iki taraf arasındaki görüşmeler başladı. Görüşmelerin gündemi Caferîlik mezhebinin Osmanlı Devleti tarafından beşinci hak mezhep olarak kabulü ve bu mezhebe Kâbe'de bir makam verilmesiydi. Yapılan görüşmeler sonrasında elçi Hacı Han'a ve maiyetine padişahın name-i hümayun'u takdim edilerek yola çıkarıldılar. Elçi Hacı Han ile gönderilen padişahın name-i hümayununda Nadir Şah'ın kabul edilmesini istediği beş maddeden üçünün kabul edildiği, dinî konuları ihtiva eden diğer iki maddenin şer'î sakıncaları nedeniyle kabul edilmediği daha önce kendilerine bildirildiği halde şimdi de elçi Hacı Han ile gönderdiği name-i şahisinde yine iki madde üzerinde durularak, kabul edilmesi hususunda ısrar edildiği, şer'î sakıncaları nedeniyle bu maddelerin kabul edilemeyeceği bir kere daha belirtilerek, iki devlet arasında dostluk ve kardeşlik temenni edilmiştir.¹⁸¹

İstanbul'da Nadir Şah'ın elçileriyle görüşmelerin devam ettiği sırada Osmanlı Devleti Nadir Şah'ın hem gerçek niyetini öğrenmek hem de evvelce yapılan anlaşmaya sâdık kalındığı takdirde dostluğun devam edeceğini ayrıca Nadir Şah, güney Kafkasya'da meskûn Lezgi taifesi üzerine sefer yapmak bahanesi ile Osmanlı Devleti sınırlarını ihlal ettiği takdirde, Osmanlı Devleti'nin de silahla karşılık vereceğini bildirmek amacıyla Maliye Tezkirecisi Münif Mustafa Efendi'yi İran'a elçi olarak göndermeye karar verdi (1741). Nitekim Münif Mustafa Efendi ile birlikte Nazif Mustafa Efendi İran'a elçiliğe tayin olundular.¹⁸²

Münif Mustafa Efendi ve Nazif Mustafa Efendi, Ocak 1742'de Derbend'e 20 km. mesafedeki Nadir Şah'ın ordugâhına varıp, Padişah I. Mahmud'un name-i hümayununu takdim ettiler. Ancak ne var ki namenin içeriği Şah'ın hiç hoşuna gitmemişti. Zira namede Nadir Şah'ın ısrarla kabul edilmesini istediği iki maddenin kabul edilmediği ve neden kabul edilmediği mazeretiyle beraber ifade ediliyordu

¹⁸⁰ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1912)**, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt: IV, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 81.

¹⁸¹ Ateş, a.g. Doktora tezi, s. 92.

¹⁸² Yalçınkaya, **a.g.m.**, s. 336.

Neticede o, reddedilen maddeler için ileri sürülen mazeretlere aldırış etmeden davasında haklı olduğunu, teklif ettiği beş maddeden tamamının kabul edilmesini istemiş, kabul edilmediği takdirde Osmanlı topraklarına saldıracağı tehdidinde bulunmuştur. Nadir Şah, Sultan I. Mahmud’a verilmek üzere Münif Mustafa vasıtasıyla name-i şahiler göndermiş, Münif Mustafa da İstanbul’a dönmüştür (1741).¹⁸³

4.8. Mustafa Nazif Efendi

Mustafa Nazif Efendi, İran’a sefir olarak gönderilen önemli devlet adamlarındandır. Mustafa Nazif efendi’ye Osmanlı Devleti tarafından elçilik görevi 1746 yılında tevdi edilmiştir.

Mustafa Nazif Efendi, bu elçiliği sırasında İran’da yapmış olduğu diplomatik faaliyetleri ve gözlemlerini anlatan bir sefaretname kaleme almıştır.¹⁸⁴ Bu sefaretname hakkında, Adnan Budak Yüksek Lisans Tezi yapmıştır.¹⁸⁵ Sefaretnamenin İstanbul Millet Kütüphanesinde yazması mevcuttur.¹⁸⁶

I. Mahmud zamanında, İran’da Safevîlerin yıkılması sonrası hâkimiyeti ele geçiren Nadir Şah döneminde İran’a gönderilmiştir. Mustafa Nazif Efendi’nin İran’a gönderilme sebebi “Nadir Şah’ın Şiiliğin Caferiye kolunun Osmanlılar tarafından beşinci mezhep olarak kabul edilmesi ve Kâbe’de bu mezhebe bir rükûn verilmesi isteğinden vazgeçmesi ve Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması yapmak için Feth Ali Han adında bir elçi göndermesine karşılık olarak İran’a gönderilmesidir.”¹⁸⁷

İran ile yapılan görüşmelerde Nadir Şah Afşar’ın Nazif Mustafa Efendi’ye söylediği sözlerinde görüleceği üzere Osmanlı sultanına “ulu, aziz karındaşım” diye hitap etmesi ve “halifetullah ve Mekke ve Medine padişahıdır... Eğer büyük bilmez isek şer’î ve peygamberi bilmemiş oluruz” sözleri, onu halife olarak tanıdığını gösterdiği gibi Osmanlı-İran ilişkileri açısından önemli bir gelişmeyi de ortaya koymaktadır. Kaldı ki Nadir Şah’ın bu yaklaşımı XVI. asır başlarında Şah İsmail

¹⁸³ Jorga, **a.g.e.**, s. 59-60.

¹⁸⁴ Unat, **a.g.e.**, s. 84 vd.

¹⁸⁵ Adnan Budak, Mustafa Nazif Efendi’nin İran Elçiliği (1746-1747), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE., Trabzon 1999.

¹⁸⁶ Unat, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁸⁷ Budak, a.g. YLT., s. 45.

tarafından kurulmuş olan Şii Safevî Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği politika göz önüne alındığında son derece önemli bir değişikliktir.¹⁸⁸

Ayrıca Mustafa Nazif Efendi'nin İran heyeti ile yaptığı görüşmeler sonucunda iki devlet arasında barış sağlandı. 1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma II. Kasr-ı Şirin Antlaşması olarak da bilinir. Zira bu antlaşmayla 1639 yılında yapılan I. Kasr-ı Şirin Antlaşması sınırlarına geri dönmüştür. Kerden Antlaşması ile Osmanlı-İran Savaşlarına bir süre ara verilmiş, 1775 yılına kadar sürecektir bir barış dönemini başlamıştır.¹⁸⁹ Mustafa Nazif Efendi, İran'daki elçilik görevini tamamladıktan sonra Ekim 1746 yılında Bağdat'a gelmiş ve 7 Şubat 1747 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır.¹⁹⁰

4.9. Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa

Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa'nın İran'a Büyükelçi olarak atanması ise Mustafa Nazif Efendi sonrasında gerçekleşmiştir. Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa'nın İran'daki sefareti hakkındaki bilgileri elçilik heyetinde vakaninüvis sıfatıyla bulunan Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin yazmış olduğu İran Sefaretnamesinden öğreniyoruz.¹⁹¹ Söz konusu sefaretname hakkında Süleyman Toğaç,¹⁹² Fatma Keleş Önder,¹⁹³ Sevgi Elmas¹⁹⁴ Yüksek Lisans Tezi yapmışlardır.

Mustafa Nazif Efendi'nin İran elçiliği sonucunda imzalanan barış anlaşmasının onaylanması için İran Şah'ı tarafından Osmanlı'ya gönderilen hediyelere karşılık Sultan I. Mahmud tarafından İran'a elçi olarak atanmıştır. Bu sefaret heyeti oldukça kalabalık bir grubu kapsamaktadır. Nadir Şah'ın ölümü

¹⁸⁸ Yalçinkaya, **a.g.m.**, s. 334.

¹⁸⁹ Osman Kimya, "Nadir Şah Afşar Dönemi Osmanlı-İran Münasebetleri ile İlgili Türkiye'de Yapılan Akademik Çalışmalar", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 5, sayı: 14, 2018, s. 55.

¹⁹⁰ Ateş, a.g..Doktora Tezi, s. 109 vd.

¹⁹¹ Unat, **a.g.e.**, s. 86 vd.

¹⁹² Süleyman Toğaç, Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnamesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2000.

¹⁹³ Fatma Keleş Önder, Kırımlı Rahmi Efendi'nin Sefaretnâme-i İran (1747)'in Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE., Tokat 2002.

¹⁹⁴ Sevgi Elmas, Rahmi (Kırımlı, Mustafa) Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Ün. SBE., Edirne 1997.

sonrasında geri dönen bu heyet, yolculuk sırasında yapılan gözlemlerden oluşan detaylı bir rapor hazırlamıştır.¹⁹⁵

Sultan I. Mahmud, temessükü beğenince, Nadir Şah'a gönderilecek olan elçi belirlendi. Kesriyeli Ahmed Efendi, daha evvel Kars kuşatmasında ordunun defterdarlık görevinde yer aldığı ve Nadir Şah ile görüşme yaptığından İran tarafının meselelerine hâkim olduğundan elçi olarak göreve getirilmişti. Kesriyeli Ahmed Efendi aynı zamanda Sivas valiliğine tayin edildi. Bağdat Valisi olan Vezir Ahmed Paşa'ya, İran'dan gelecek olan Nadir Şah'ın elçileri ile İran'a gönderilecek olan Osmanlı elçilerinin mübadele törenini yaptırmasını ve elçilere gereken önemin verilmesi emredildi. Doğabilecek olası bir protokol krizinin antlaşmayı geciktirmesine ya da yapılmasını engellemesine müsaade edilmemeliydi. Kesriyeli Ahmed Efendi'nin tüm ihtiyaçları giderildikten sonra elçinin geçeceği güzergâhlar Adana, Halep, Rakka ve Mardin yolu olarak seçildi.¹⁹⁶

2 Ocak 1747'de Sadrazamın huzuruna Nadir Şah için seçilmiş olan hediyeler getirilip gösterildi. Kesriyeli Ahmed Paşa'ya, sefareti sırasında kullanacağı, sonrasında ise iade edeceği Osmanlı Devletinin şanı ve ihtişamını gösteren çeşitli silah ve takılar 6 Ocak'ta verilerek sefere çıkarıldı. Kesriyeli Ahmed Paşa, Sultan I. Mahmud'un huzuruna 19 Ocak'ta geldi. Ordu Defterdarı payesiyle Mustafa Efendi, ikinci elçi göreviyle Recep Paşa, ordunun kadısı olarak Ebu Sehl Numan Efendi ve vakanüvis olarak Rahmi Efendi de vardı. Heyet'e hil'atlar giydirilerek ve Nadir Şah'a gönderilecek olan mektuplar ve Ahidname-i Hümayun verildi.¹⁹⁷

Ahidname-i Hümayun'nun içeriğinin sadeleştirilmiş hali şu şekildedir: *“Badel el-Kab: Mugan'da İran Şahı olmanızdan sonra İran'da Rafiziliği kaldırıp Ehl-i Sünnet akaidini yerleştirmek için çalışmaya başladınız. Ve bizden beş maddelik bir talepte bulundunuz. Bunlardan üç tanesi umur-ı mülkiye ile ilgili olduğu için kabul edilmiş, diğer ikisi umur-ı şer'îyyeden olduğu ve bazı mahzurlar taşıdığı için kabul edilmemiş ve durum tarafınıza bildirilmişti. Yine anlaşmazlık devam ederken tarafınızdan, amacınızın mal ya da toprak ya da savaşmak olmadığı, tek amacınızın*

¹⁹⁵ Toğaç, a.g. YL. Tezi, s. 23.

¹⁹⁶ Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s. 327.

¹⁹⁷ Ateş, a.g. Doktora Tezi, s. 105 vd.

ümmetin birliğı olduğı, zaten İran halkının da Ehl-i Sünnet yoluna ittiba etmesi nedeniyle artık bu maddelerin tasdiki talebinizden vazgeçtiğini bildiren mektubunuz tarafımıza ulaştı. Ayrıca bazı sınır düzeltmeleri konusundaki talebinizin de antlaşma yapılmasına şart koşulmadığını, kararı bize bıraktığınızı bildirmişsiniz. Bizde Murad-ı Rabi hazretlerinin zamanında yapılan antlaşma üzerinden tekrar antlaşma yapılmasına izin verdik. Ve bu iş için Mustafa Nazif Efendi ve Bağdat Valisi Vezir Ahmed Paşa murahhas kılındı. Elçimiz Mustafa Nazif Efendi yanınıza ulaşp namemizi size teslim etti. Ve Muayyirü'l- memalik-i İran olan Hasan Ali Can ile görüşmelere başladı. Yapılan görüşmeler sonucunda bir antlaşmaya varıldı ve 17 Şaban 1159'da¹⁹⁸ temessükler alınıp verilmiştir. Ayrıca bu temessüklerin tasdiknamelerinin her iki ülkenin birbirine müsavi büyük elçileri ile her iki ülkenin başkentlerine getirilmesine karar verilmiştir. Tarafınızdan verilen temessük Mustafa Nazif Efendi ve mihmandarı kılınan Muhammed Hüseyin Bey ile birlikte Bağdat'a getirilmiş, oradan da Bağdat Valisi Vezir Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve Sadrazamım Mehmed Paşa tarafından katımıza sunulmuştur. Ve tarafımızdan kabul edilmiştir. İki ülke arasında Murad-ı Rabi hazretlerinin zamanında yapılan antlaşmanın üzerinden aynen antlaşma yapılmasına ve sınırlarının hiçbir şekilde tahdid edilmemesini uygun gördüm. Madde-i Evvel: İranlı hacılar Bağdat veya Şam yolu ile hac yapacaklardır. Yol üzerindeki valiler ve mirü'l-hacler İranlı hacıların güvenliğini sağlayacaklardır. Madde-i Sani: İki devletin dostluğunu teyid için her üç senede bir karşılıklı olarak elçiler teati edilecektir. Madde-i Salis: Her iki tarafın esirleri serbest bırakılacak ve alınıp satılmalarına izin verilmeyecektir. Tezyil: Sınır, Murad-ı Rabi hazretlerinin zamanındaki gibi olacak, her iki tarafın sınır muhafızları antlaşmayı ihlal eden hareketlerden kaçınacaklardır. İranlı hacılar artık Rafizîliği terk ettikleri için kendileri gerektiği gibi korunacak ve kendilerinden kanun dışı bir nesne talep edilmeyecektir. Bağdat civarına ziyaret amacıyla gelen İranlı ziyaretçilerden eğer yanlarında ticaret malı yoksa kanun dışı bir nesne talep edilmeyecektir. Aynı şekilde İran'da da Osmanlı tebaasına bu şekilde muamele edilecektir. Osmanlı Devleti'nden İran'a, İran'dan Osmanlı Devleti'ne firar edenler himaye edilmeyecek ve talep edilenler iade edilecektir. Sizin

¹⁹⁸ 4 Eylül 1746 tarihi.

*tarafınızdan bu antlaşmaya uyulduğu sürece bizim tarafımızdan da bir tek fert bile antlaşmaya mugayir hareket etmeyecektir.”*¹⁹⁹

21 Ocak'ta resmi bir geçitle padişahın önünden geçildi, oradan Üsküdar'a geçerek 1 hafta kadar kaldı. 28 Ocak'ta İran'a doğru yola çıktı. Elçi Heyeti, 30 Mayıs'ta Bağdat'a ulaştı. Bağdat Valisi Vezir Ahmed Paşa, elçi heyetini huzura kabul ederek Nadir Şah'ın “ola ki mezhep konusunu açarsa heyet içerisinde bu sorulara cevap verebilecek nitelikte biri var mı yok mu?” diye sormuştu. Ebu Sehl Numan Efendi'nin bu konuda yeterli donanımına sahip olduğu söylendi, Ahmed Paşa Numan Efendi'ye birkaç soru sormuş, Numan Efendi'nin verdiği cevaplarla kendisine hayran bırakmıştır. Ahmed Paşa'ya göre, “Nadir Şah'ın aslında İslâm ya da Şia meselesi ile alakası yoktu. Dehri kâfirin biri idi.”²⁰⁰

Elçi Heyeti, İran'a doğru gitmeye hazırlık yaparken Bağdat Valisi, Büyük Elçi Kesriyeli Ahmed Paşa'ya, İran'da durumların karışık olduğunu buna dair haberler geldiğini, ortalık sakinleşinceye dek Bağdat'ta durmasını söylemişti, ama Kesriyeli Ahmed Paşa reddetti. Elçi Heyeti 10 Haziran'da Bağdat'tan yola çıktı. 26 Haziran'da, İran ve Osmanlı elçilik heyetleri sınırı geldiklerinde mübadele olup, her iki heyet de kendi istikametine doğru harekete geçti. 29 Haziran'da Kirmanşahan'a ulaşan heyet İran'daki durumun ciddiyetini fark etti. Kirmanşahan Han'ı Abdülcélil Han, yollarda erzak sıkıntısı olduğunu söyleyerek hemen yola çıkılmamasını, Kirmanşahan'da konaklamalarını istediye de, Büyük Elçi Kesriyeli Ahmed Paşa teklifi reddetti ve Hemedan'a doğru yola çıkıldı.²⁰¹

9 Temmuz'da Hemedan'a varan heyet, 10 Temmuz'da Nadir Şah'ın katledildiğini duydu. Nadir Şah'ın öldürüldüğünü heyet Bağdat Valisi'ne iletmış, Hemedan'dan çıkıp Sinne ve Baban üzerinden Bağdat'a gelmeye çalışacaklarını söylemişti. Üzerlerinde değerli eşyalar taşıyan bu heyet Baban kürt beylerinin zarar dokundurmasını sağlayabilirdi, Baban Kürtlerine zarar vermesinler diye bir zahire yazılmasını talep ettiler. Büyük Elçi Kesriyeli Ahmed Paşa, Nadir Şah'ın

¹⁹⁹ Toğaç, a.g. YL. Tezi, s. 28 vd.

²⁰⁰ Yalçınkaya, **a.g.m.**, s. 334.

²⁰¹ Toğaç, a.g. YL. Tezi, s. 29-31.

öldürüldüğüne inanmayıp, kararından vazgeçti ve 19 Temmuz'da İsfahan'a gitmeye karar verdi.²⁰²

Elçilik Heyeti, Hemedan dışında oldukları için, Nadir Şah'ın Azerbaycan'a göndermiş olduğu Afgan birlikleri dağılınca daha ileri gitmeme kararı alındı ve Hemedan'ın dış bölgesinde kamp kurarak durumu da Bağdat Valisi'ne yazdılar. Kesriyeli Ahmed Paşa ve heyet 2 Temmuz'da Hemedan'dan yola çıkarak Sinne'ye doğru ilerledi. Yol güvenliği pek olmadığı için gelmiş oldukları yoldan geri dönemediler. 25 Temmuz'da Sinne'ye vardılar. Nadir Şah'ın katli burada da konuşulmaktaydı ve Büyük Elçi Kesriyeli Ahmed Paşa, bu kez Nadir Şah'ın katledildiğine emin oldu. Sinne'de heyet 1 hafta kaldı, 3 Ağustos'ta Sinne'den çıktı ve 18 Ağustos'ta Bağdat'a gelebildi.²⁰³

4.10. Sümbülzâde Vehbi Efendi

Maraşlı bir ulemâ ailesi olan Sümbülzâdelere mensuptur. Babası Râşid Efendi ve dedesi Maraş müftüsü Mehmed Efendi de eserleri bulunan birer âlimdir. İlk eğitimini Maraş'ta alan Vehbî, daha sonra İstanbul'a giderek yazdığı kasideler ve tarihler sayesinde devrin önde gelenlerinin meclislerine girdi. Döneminin "Sultanü's-Şuarâ (Şairler Sultanı) unvanına sahip önemli bir şairdi. Müderrislikle başladığı memuriyet hayatını kadılıkla sürdürdü. İnşâya olan yeteneği anlaşıncı Yenişehirli Osman ve Reîsülküttâb İsmâil efendilerin himayesiyle hâcegân rütbesini aldı ve mühimme yazıcılığı yaptı.²⁰⁴

Osmanlı Devleti, Sümbülzâde Vehbi Efendi'yi 1775 yılında İran'a elçilik göreviyle göndermiştir. Sümbülzâde Vehbi Efendi'nin İran elçiliğine atanma sebebi ise Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran devletinin yönetimine geçen Zend Kerim Han ile ilgilidir. "İran kuvvetlerinin Basra'yı kuşatması ve Baban sancağına saldırması üzerine Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın yardım istemesi ve Osmanlı Devleti'nin İran üzerine sefer ilan etmesi üzerine Zend Kerim Han bir tahrirat göndererek, Osmanlı aleyhine bir hareketi olmadığını ve Ömer Paşa'dan şikayetçi olduğunu bildirdi. Bunu

²⁰² Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s. 328.

²⁰³ Külbilge, a.g. Doktora Tezi, s. 329-30.

²⁰⁴ Daha geniş bilgi için bkn: Selim Sırrı Kuru, "Sümbülzade Vehbi", **D.İ.A.**, C. XXXVIII, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 140 vd.

üzerine Babîâli durumu yerinde incelemek için Vehbi Efendi'yi, Kerim Han'ın merkez edindiği Şiraz'a göndermiştir.”²⁰⁵

İran'a giden Vehbi Efendi, görevini tamamlayarak, “olaylardan Ömer Paşa'nın sorumlu olduğunu Babîâli'ye bir tahriratla bildirmiştir. Ömer Paşa'nın Vehbi Efendi'nin İran'da iken zina yaptığını, Kerim Handan fazla iltifat gördüğünü ve onun tarafında yer aldığını Padişah'a bildirmiştir. Bunun üzerine I. Abdülhamid, Vehbi Efendi'nin hemen öldürülmesini istemiştir. Ancak Vehbi Efendi, dostları sayesinde İstanbul'a gelerek bu konu hakkında bir manzum sefaret tahriri olan Kaside-i Tannane isimli eseri hazırlayarak Padişah'a sunmuştur. Bu eserde Ömer Paşa'nın şikayetine konu olan mesele hakkında bilgi vermektedir. Olaylardan Ömer Paşa'nın sorumlu olduğunun anlaşılması üzerine Vehbi Efendi, Padişah I. Abdülhamid tarafından affedilmiştir.”²⁰⁶

4.11. Seyyid Mehmed Refi Efendi

19. yüzyılın başlarında İran hükümdarı Feth Ali Şah, Dağıstan ve Gürcistan bölgesini işgal eden Ruslara savaş açmış, ancak bunda başarılı olamamıştır. Bu başarısızlık sonunda Ruslar Azerbaycan'a girmişlerdir. Bu durumdan sadece İran değil Osmanlı Devleti de rahatsız olmuş ve endişelenmiştir. Fransızların önerisi ile Osmanlı ve İran arasında bir ittifakın kurulabilmesi için bir İran'a bir elçi gönderilmesi düşünülmüştür. Aslında Fransızların böyle bir teklifi yapmalarında ana düşünce İngilizlerin bölgedeki etkinliğinin azaltılması ve Fransızların etkisinin artırılmasıdır.²⁰⁷

Bu kapsamda da Divan-ı Hümayun'dan, Mektubi Kalemi'den yetişerek oldukça önemli mevkilerde görev yapmış, uyanık, siyaset işleri ve adabını iyi bilen bir şahsiyet olan Seyyid Mehmed Refi Efendi, Osmanlı Devleti tarafından 1807

²⁰⁵ Unat, **a.g.e.**, s.134-136.

²⁰⁶ Togaç, a.g. YLT, s. 52.

²⁰⁷ Daha geniş bilgi için bkn: Tahsin Yazıcı, “Feth Ali Şah”, **D.İ.A.**, C. XII, TDV Yay., İstanbul 1995, s. 140 vd.

yılında İran'a gönderilmiştir. Mehmed Refi Efendi, bu elçilik görevinde yaptığı resmi ve özel görüşmeleri Osmanlı Devletine bir sefaretname olarak sunmuştur.²⁰⁸

Sefaretname'nin giriş kısmı şöyle başlamaktadır. “*Ba sefaret azm ve avdet ettiğim devlet ve memleket-i İranyan'ın mahiyyet ve keyfiyyeti ma'lum-i aleman ve ceride-i vakayi' terkimi abesle iştiğal kabilinden olacağı nümayan olduğundan ol babda atf-i tumar-ı güftar ve hemen vacibü'l-inha umur-i hafaya icmalen işbu varakpareye sebt ve terkim ile huzur-i lamiu'-nur-i veliyyü'n -niamanelerine arz ve iş'are ictisar olunduğu...*” şeklinde devam eden sefaretname seksen beş varaktan oluşmaktadır. Elçinin bizzat el yazısıyla kaleme aldığı bu kıymetli eser, bize Osmanlı ve İran Devletleri'nin dış politikalarıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.²⁰⁹

Refi Efendi, sefaretnamesinde görevinin Osmanlı ve İran arasındaki çıkabilecek olan anlaşmazlıkların çözülmesi ve iyi ilişkilerin kurulması amacıyla gittiğini ifade etmiştir.²¹⁰

4.12. Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi

Seyyid Osman Efendi'nin oğludur. Dedesi Seyyid Mustafa Efendi'nin Ayasofya Camii'nde “yâsînhan” olmasından dolayı Yâsincizâde lakabıyla şöhret buldu. Gençliğinde Enderûn-ı Hümâyûn'a intisap ederek Gelenbevî İsmâil Efendi'den aklî ve naklî ilimleri okudu. Ocak 1786'da müderrislik ruûs*unu kazanarak öğretim hayatına başladı. Bayezid ve Yenicami medreselerindeki dersleriyle meşhur oldu. Bu dönemde pek çok talebe yetiştirdi. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kadılık mesleğine geçti.²¹¹

Sultan II. Mahmud, Şehzade Abbas Mirza'nın mektubuna ve hediyelere karşılık olması; İran ile ilişkileri bozacak küçük anlaşmazlıkların çözülmesi ve Rusya'ya karşı ortak hareket edilmesi için 1811 tarihinde, Yasincizâde Abdülvehhab

²⁰⁸ Unat, **a.g.e.**, s. 203 vd.; Filiz Güney, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005, s. 66.

²⁰⁹ Güney, a.g. YLT., s. 67-68.

²¹⁰ Güney, a.g. YL. Tezi, s. 68.

²¹¹ Mehmed İpşirli, “Abdülvehhâb Efendi, Yâsincizâde”, **D.İ.A.**, C. I, TDV Yay., İstanbul 1998, s. 285 vd.

Efendi'yi, Bozoklu Osman Şakir Efendi tercümanlığında elçi olarak İran'a göndermiştir.²¹²

Sefaretname, elçilik heyetinde tercüman sıfatıyla bulunan Osman Şakir Efendi tarafından kaleme alınmıştır.²¹³ Sefaretnamede gidilen yerlerin tasvirlerinin, açıklamaların ve resimlerin yer alması bu eserin hem dönemin tarihini hem de coğrafi ve fizikî özelliklerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.²¹⁴ Bu sefaretnamenin diğerlerine benzemeyen ve yazarından kaynaklanan bir özeliği vardır. Sefaretnameyi yazan Bozoklu Osman Şakir Efendi, aynı zamanda bir ressamdır ve uğradıkları yerleri yazmanın yanında resimlerini de yapmıştır. Nitekim 80 varaktan oluşan sefaretnamede 31 yerin resmi vardır.²¹⁵ Gerek sefaretnamedeki resimler ve üzerlerindeki resmi tanıtan küçük yazılar, gerekse eserdeki diğer tanımlayıcı yazılar bize o dönemi yansıtan önemli ve orijinal bilgilerdir. Dolayısıyla, sefaretname günümüzdeki bilimsel çalışmalara ışık tutacak niteliktedir.²¹⁶ Bu sefaretname hakkında Gülnur Kavak Yüksek Lisans tezi yapmıştır.²¹⁷

Tahran'a gelen Abdülvehhab Efendi, Feth Ali Şah'ın huzuruna çıkarak geliş sebebini bildirmiştir. Abdülvehhab Efendi'nin asıl görevi, İranlı yöneticiler tarafından Baban Paşalarına ve özellikle Abdurrahman Paşa'ya destek verilmemesi, Kars ve Ahıska sınırlarındaki Osmanlı Devleti görevlilerine gerekirse yardımcı olunması isteğinden ibarettir. Diğer taraftan İranlılar ise Baban Paşaları'nın İran Devleti'nin onayı alınmadan seçilmemesi ve Bağdat valilerinin İran'ın istekleri doğrultusunda hareket etmelerini ileri sürmüştür. Lakin İran'ın bu istekleri, Osmanlı Devleti tarafından devletler hukukuna ve dostluk ilişkilerine aykırı görülmüştür.²¹⁸

²¹² A. Zeki Memioğlu, "Musavver İran Sefaretnâmesi (1811) Elçi: Yasincizâde Seyyid Abdolvahhab Efendi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, sayı: 17, 2001, s. 237 vd.

²¹³ Unat, *a.g.e.*, s. 206 vd.

²¹⁴ Cahit Bilim, "Elçi, M. Seyid Abdülvahab Efendi, Yazar, Sefaret Tercümanı Bozoklu Osman Şakir Efendi Musavver İran Sefaretnamesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Cilt: 13, Sayı: 13, 2002, s. 261 vd.

²¹⁵ Bilim, *a.g.m.*, s. 261.

²¹⁶ Yasincizâde Abdülvehhab Efendi, *Sefaretname-i İran*, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

²¹⁷ Gülnur Kavak, *Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi ve Musavver İran Sefaretnamesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. SBE., İstanbul 2016.

²¹⁸ Yalçınkaya, *a.g.m.*, s. 334.

İran, bu sırada Ruslar ile savaştığı için İran'ın askeri işlerinden sorumlu ve Feth Ali Şah'ın oğlu olan Abbas Mirza, Tebriz'de bulunmaktaydı. Bunun üzerine Abdülvehhab Efendi, kendisine yapılan Tebriz'e gitme teklifini kabul ederek Tebriz'e hareket etmiştir. Bu sırada İranlılar, Van sınırını zorla geçerek, Osmanlı tebaasından bir kısım halkı esir almıştır. Abdülvehhab Efendi'nin temasları üzerine, Abbas Mirza para karşılığında bu esirleri serbest bırakmıştır.²¹⁹

Yasincizâde Abdülvehhab Efendi, Feth Ali Şah ve Şehzade Abbas Mirza ile yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuç alamamış, 1812 baharında İran kuvvetlerinin Bağdat ve Irak civarını yağmalaması, iki devlet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiş, İran, Osmanlı topraklarının doğu sınırında sorun çıkarmaya devam etmiştir.²²⁰

İranlı yetkililer, Baban Paşaları'nın İran tarafından tayin edilmedikçe, bu aşiretlerin Osmanlı Devleti'yle olan münasebetleri bozacağını belirterek, devletler hukukuna uymayan sözler söyleyip, çeşitli isteklerde bulunmuşlardır. Bu görüşmelerden kesin sonuç alınamayacağını anlayan Yasincizâde Abdülvehhab Efendi, Tebriz'den ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.²²¹

4.13. Celaleddin Efendi

Osmanlı Devleti, 1813 yılında Celaleddin Efendi'yi, Babanlı Abdurrahman Paşa'ya İran tarafından yapılan yardımın protesto edilmesi, Irak'ta yağma edilen mal ve eşyaların kurtarılıp geri alınması amacıyla, İran'a elçi olarak göndermiştir.²²²

Bağdat yolunu izleyerek İran'a giden ve II. Mahmud tarafından Şah'a gönderilen mektubu 18 Haziran 1813 tarihinde teslim ederek memuriyetini bildiren Celaleddin Efendi, Feth Ali Şah'a sert bir hitapta bulunmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde yine bir anlaşmaya varılamamış, Şah tarafından, Tebriz'de bulunan

²¹⁹ Tahsin Yazıcı, "Feth Ali Şah", *D.İ.A.*, C. XII, s. 141-42.

²²⁰ Güney, a.g.YLT., s. 38.

²²¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. V, s. 2518 vd.

²²² Güney, a.g.YLT., s. 38 vd.

Yasincizâde Abdülvehhab Efendi'nin yanına gitmesinin bildirilmesi üzerine Celaleddin Efendi, Tebriz'e hareket etmiştir.²²³

Tebriz'de Yasincizâde Abdülvehhab Efendi ile Celaleddin Efendi'nin İranlı yetkililerle yaptığı toplantıda, Irak'ta yağmalanan malların geri alınması konusu da görüşülmüştür. Ancak İranlı yetkililer, Irak-ı Arab'da pek çok İranlı'nın mal ve eşyasına Osmanlı idarecileri tarafından el konulduğunu, bunların da İran'a geri verilmesini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca İran'ın Baban Paşaları ve Şehrizar'a müdahalesi konusunda ise Osmanlı sefirlerinin iddialarını tamamen reddetmişlerdir.²²⁴

Feth Ali Şah'ın teklifi üzerine bir süre daha Tebriz'de bulunan Celaleddin Efendi, İranlı yetkililerden olumlu bir sonuç alınamayacağını bildiği için Erzurum Seraskeri Ahmed Paşa'yı görme bahanesiyle, İranlı yetkililere veda bile etmeden Tebriz'den ayrılmış ve İstanbul'a dönmüştür.²²⁵

4.14. Esad Efendi

İran'a elçi olarak görevlendirilen diğer bir diplomat ise Esad Efendi'dir. 1823 tarihinde Erzurum Antlaşması ile iki devlet arasında sorunlar bitmemiştir. Bu anlaşmadan kaynaklanan bazı sorunlar, iki devlet arasındaki sorunların kaynağı olmaya devam etmiştir.²²⁶

Esad Efendi'nin öncelikle görevi Bağdat'a gidecek ve burada Abbas Mirza'nın, Bağdat Valisi Davud Paşa'yla olan anlaşmazlığını ortadan kaldırmaya çalışacaktı. Sonrasında da asıl konu olan Süleymaniye, Köy, Harir ve Zohab'ın içinde bulunduğu ve Bağdat'ın kuzey kesimlerini oluşturan bu havalinin durumunu İranlı yetkili ile müzakere ederek, bir sonuca ulaştıracaktı.²²⁷

²²³ Şaban Bayrak, "Osmanlı-İran Devletlerinin Irak'ın Kuzeyindeki Aşiretlere Yönelik Siyasetleri ve Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa Olayı (1790-1813)" **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, C. I, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 2012, s. 658; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, (sad. Dündar Günday), C. 10, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974, s. 133 vd.

²²⁴ Güney, a.g.YLT., s. 39.

²²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 2520 vd.

²²⁶ Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 58 vd.

²²⁷ Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, sayı: 2, 2012, s. 315.

Sorunlar önceden olduğu gibi savaşıarak değil diplomatik alanda sürdürülmüştür. Erzurum anlaşmasındaki bu sorunları halledilmesi, iki tarafın dostluğunun sağlanması ve anlaşmadaki İran'ın yapması gereken maddeleri yapması ve ayrıca sınır anlaşmazlıkları çözmek üzere Esad Efendi, 1825 yılında Osmanlı Devleti tarafından İran'a elçi olarak gönderilmiştir. İki devlet arasındaki anlaşmazlık konusunun temelinde Erzurum anlaşmasından sonra İran'ın ele geçirdiği toprakları geri vermesi gerekirken geri vermemiş olmasıdır.²²⁸

Bazı yerler İran tarafından boşaltılarak Osmanlı'ya geri verilmişse de Osmanlı topraklarından Van eyaletine dahil olan Hakkari aşireti sancağı ile Mahmudiye diğer adıyla Zuşab sancağı gibi yerler teslim edilmemiştir.²²⁹ Osmanlı tarafından görevlendirilen Esad Efendi İran'a giderek bu toprakların Osmanlıya geri iade edilmesi konusunda çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar bazı meyvelerini vermiş ve bu toprakların iadesi konusunda kararlar alınmıştır. Ancak Hakkâri'de yer alan bazı kaleler konusunda sorunlar çıkmış ve ayrıca Osmanlı toprağı olan ancak İran'ın sınırının iç bölgelerine uzanan bazı yerler konusunda yine tartışmalar yapılmıştır.²³⁰

İran'a elçi olarak gönderilen Esad Efendi, sefirliği sırasında bir takrir hazırlamıştır. Bu takrir orada bulunduğu dönemde edindiğı bilgiler ve görüşmeleri içermektedir. Dönemin Osmanlı İran ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir.²³¹

İranlı yetkililerle yaptığı görüşmelerden olumlu bir netice alamayacağını anlayan Esad Efendi, 27 Ekim 1825 senesinde İstanbul'a geri dönmüş, durumu ayrıntılarıyla anlatan bir raporu Babıâli'ye sunmuştur.²³²

4.15. İbrahim Sarım Efendi

İstanbul'da doğdu. Ayasofya türbedarlarından Kadı Hâfız Mûsâ Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Dîvân-ı Hümâyun Kalemî'ne girdi. Çalışkanlığıyla Reîsülküttâb Süleyman Necip Efendi'nin dikkatini çekti ve onun

²²⁸ Güney, a.g. YLT, s. 95 vd.

²²⁹ Behçet Kemal Çağlar-Sadi Irmak, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, II*, İstanbul 1973, s. 352.

²³⁰ Uluerler, a.g.m., s. 316 vd.

²³¹ Güney, a.g. YLT, s. 97.

²³² Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. V, s. 2527 vd.

kızıyla evlendi. Kısa süre içinde hâcegânlık rütbesi aldı, Âmedî Odası halifeliğine getirildi. Nisan 1829'da başmukâtaacılığa tayin edildi. Aynı yılın kasım ayında Halil Rifat Paşa'nın maiyetinde başkâtip olarak Rusya'ya gönderildi. Dönüşünde Küçük Evkaf Kalemi muhasebecisi oldu (Mart 1831). Ocak 1833'te Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile görüşmek için Mısır'a giden Dîvân-ı Hümâyûn âmedcisi Mustafa Reşid Bey'e vekâlet etti. Aynı yıl bu görevin yanında ikinci defa başmukataacılığa, 9 Mayıs 1834'te kaptan paşanın kapı kethüdâlığına ve ardından aklâm-ı seb'a hocalığına getirildi.²³³

İbrahim Sarim Efendi, iyi yetişmiş iyi bir siyaset adamı ve idarecidir. Ayrıca daha önce Londra sefaretlerinde bulunmuş bir diplomattır. Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın, Muhammere şehrine harekâtı ve bu harekât ile bölgeye verilen zararlar, zaten çatışma noktasına gelen Osmanlı-İran Devletleri arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesine ve aynı zamanda giderek devletlerarası bir sorun haline gelen Mısır meselesiyle uğraşmak durumunda kalan II. Mahmud, bir de doğuda İran ile mücadele etmek taraftarı değildi.²³⁴

II. Mahmud'un vefatı ile birlikte yeni tahta geçen I. Abdülmecid mevcut sorunların çözümü, tahta çıkışının ilan edilmesi ve Muhammere'nin hangi tarafa ait olduğu konusuna açıklık getirmek için 1839 tarihinde İbrahim Sarim Efendi'yi İran'a elçi olarak göndermiştir.²³⁵

İbrahim Sarim Efendi, İstanbul'dan on altı gün sonra Erzurum'a varmıştır. Daha sonra Erzurum'dan Bayezit'e, oradan da Tahran'a ulaşmıştır. Sarim Efendi, bu yolculuğu sırasında İran'ın iç durumuyla ilgili malumat sahibi olmaya çalışmıştır. Çünkü zeki bir devlet adamı olan Sarim Efendi, İranlılarla yapılacak olan görüşmelerde bu gözlemler sırasında elde edilen bilgilerin işe yarayacağını düşünmüştür. Bu sırada ülkenin içyapısındaki karışıklıklarla uğraşan Şah'ın, bir müddet dirense de neticede barışa razı olabileceği muhtemel görülmüştür. Sarim Efendi, yapmış olduğu incelemeler sonucunda, daha önce İran'ın Osmanlı sınırlarına saldıracağı şeklinde ortaya çıkan konuşmaların bir söylentiden ibaret olduğu kanısına

²³³ Begüm Yavaş, "İbrahim Sârim Paşa", **D.İ.A.**, Cilt: Ek-1, TDV Yay., İstanbul 2016, s. 625; Begüm Yavaş, Sadrazam İbrahim Sarim Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri: 1801-1854, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. SBE., İstanbul 2012, s. 16 vd.

²³⁴ Sıtkı Uluerler, **Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)**, Sonçağ Yay., Ankara 2015, s. 109 vd.

²³⁵ Razi Çeviker, İbrahim Sarim Efendi'nin Sefaretleri, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1941, s. 17.

varmıştır. İbrahim Sarim Efendi, Tahran’da uzun bir süre kalmış ve daha önceden de burada bulunduğundan dolayı tecrübe kazanmış, İranlıların gizli işlerinden de zaman zaman haberdar olmuştur.²³⁶

İbrahim Sarim Efendi, İran’ın siyasî, askerî, iktisadî, mâlî ve diğerkonulardaki yapısını anlamaya ve durumunu belirlemeye yönelik incelemeler yapmıştır.²³⁷ Ayrıca Sarim Efendi, “İranlıların kutsal yer olarak tabir ettikleriKerbela için bütün mallarını ve canlarını feda edebileceklerini, bu amaçla Osmanlıaleyhinde sürekli fırsat kolladıklarını bildirmiştir.” Bununla birlikte Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa Hazretlerinin Muhammere derbendini harap eylemiş olduğı ve bu sıralarda Feth Ali şah’ın oğulları olan İran şehzadelerinin Osmanlı tarafına sığınmalarından dolayı İranlıların Osmanlı Devletine kırıgın olduklarını ifade etmiştir.²³⁸

İbrahim Sarim Efendi, Tahran’da bulunduğı süre içinde mümkün olduğunca, İran’ın iç yapısı, sınır meseleleri, veliaht sorunu, Süleymaniye’de bulunan tahriratın tespit ve tayini ile İran Devleti üzerinde fazlalaşan Rus ve İngiliz politikalarıyla da ilgilenmiştir. Bu konularla ilgili olarak elde ettiğı bilgileri de Osmanlı Devletine rapor halinde göndermiştir. Bu bilgiler ise daha sonra yapılacak olan İran görüşmelerinde oldukça faydalı olmuştur.²³⁹

İran, her ne kadar sınırlarda birtakım sorunlar oluşturarak topraklarını genişletmeye çalışmışsa da iç bütünlüğünün olmadığı göze çarpmaktadır. Öyle ki, İran’da iki hükümet bulunmaktaydı. Bunlar Azerbaycan’da bulunan naip hükümeti ve Irak-ı Acem’de bulunan veliaht hükümetidir. Bu iki kesimin halkı birbirleri ile anlaşamamakla birlikte İran sadrazamının Azerbaycanlı olması Irak halkının tepkisine yol açmış ve idarenin tamamen Azerbaycanlıların eline geçeceğinden endişelenmişlerdi. Ancak bu karışıklıkların arkasında muhtemelen İngiliz ve Rus etkisi vardır. İran’ın iç yapısında bir çekişme olmasına rağmen dış politikasını ihmal etmeyerek devletlerarası politikalarla topraklarını genişletmeyi hedeflediğini

²³⁶ Güney, a.g.YLT., s. 98.

²³⁷ Çeviker, a.g. t., s. 19 vd.

²³⁸ Güney, a.g. YLT, s. 68.

²³⁹ Çeviker, a.g.t., s. 21 vd.

görülmektedir. Böylece, İbrahim Sarim Efendi'nin İran sefareti sırasında da Muhammère meselesi, Osmanlı-İran sınırındaki aşiretlerin sürekli yer değiştirmeleri ve İran'ın Süleymaniye'ye müdahalesi gibi sorunlarda yine bir karara varılamamıştır.²⁴⁰

İbrahim Sarim Efendi, İranlı yetkililerle Osmanlı sınırlarının güvenliği, Muhammère (günümüzdeki adı Hüüremşehir) şehrinin kime ait olduğu, Osmanlı-İran sınırındaki aşiretlerin sürekli yer değiştirmeleri ve İran'ın Süleymaniye'ye müdahalesi gibi meseleleri görüşmüşse de olumlu bir sonuç alamayarak İstanbul'a geri dönmüştür.²⁴¹

²⁴⁰ Güney, a.g.t., s. 101.

²⁴¹ Çeviker, a.g.t., s. 32-33.

SONUÇ

Osmanlı Devleti döneminin en güçlü ve en medeni devleti olarak farklı medeniyetlerin ve fethedilen ülkelerdeki kültürlerinin etkisi altında kalmış, ancak binlerce yıllık tarihinden gelen geleneği ve siyasi kabiliyeti kendine has devlet oluşumunda belirleyici unsurlar olmuştur. Köklü devlet yapısı diğer ülkeler ile ilişkilerinde diplomasi geleneğinin de kendine has bir yapıda olmasını beraberinde getirmiştir.

Güçlü bir devlet olmanın öz güveniyle siyasi ilişkilerinde yıllarca kendine has geçici bir diplomasi (Ad hoc) geleneğine bağlı kalmıştır. Devletin İslam hukukuyla yönetilmesi Darü'l Harb, Darü'l İslam ve Cihad gibi kavramların devletin güçlü olduğu dönemlerdeki siyasetini belirlemesinde en büyük etken olmuştur. Bu argümanlar sadece Müslüman olmayan devletlere değil İslam'ın içerisinden çıkmış sapkın inançlar olarak değerlendirilen Haricî ve Bâtınî grupları da içine alan bir siyasetin temelini oluşturmuştur. Ancak Devletin gücünü kaybetmesi, toprak bütünlüğü ve egemenliğinin tehdit edilmeye başlanmasıyla beraber sürekli diplomasiye geçmek, Osmanlı için kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Bu kapsamda Avrupa'ya birçok diplomatik temsilcilikler açılmış ve elçiler gönderilmiştir. Sadece batı siyaseti değil doğu siyaseti açısından da diplomaside farklı uygulamalara geçmiştir.

İslam hukuku içerisinde önemli bir yere sahip olan ve Osmanlı Devleti açısından titizlikle uygulanan diğer bir anlayış ise adalet ve ahde vefa ilkesidir. Adalet ilkesi çerçevesinde “nasıl davranılıyorsa aynı şekilde karşılık verme” anlayışı Osmanlı yönetiminin devletlerarası ilişkilerinde, “mukabele bi'l-misl” (aynıyla karşılık verme) ilkesi olarak yorumlanmıştır.

Savaşın zorunlu olduğu hallerde Osmanlı Devleti, geçmişinden gelen savaşma algısını İslam'daki gaza ve cihat algısıyla birleştirmiştir. İslam'ın kendisine saldırılması durumunda yapılacak mücadeleyi ve savaş cihat olarak tanımlaması, düşman üzerine yapılacak seferleri ise gaza olarak nitelendirilmesi diplomasinin bir aracı olan savaş üzerinde dini anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti

diplomasinin bir aracı olan savaş ve mücadele aracını kullanırken İslami referanslar içerisinde bu ilkelere atıfla hareket etmiştir.

Ayrıca Osmanlı Devleti gayrimüslim topluluklar ile ilişkilerinde ve diplomasisinde İslami anlayış içerisinde istimâlet olarak nitelendirilen ilkeyi başarıyla kullanmıştır. İstimâlet denilen bu ilke, özellikle Müslüman olmayan halkların gönüllerini Müslümanlığa ısıtırmak ve gönüllerini ısıtmak ve bu kapsamda hâkimiyetini kurmak anlamına gelmektedir.

Bulunduğu bölge açısından Osmanlı-İran ilişkileri yıllarca iki devlet açısından birçok mücadeleye ve birbirlerine meydan okuyan mezhep çatışmalarının paralelinde yürümüştür. Tarihte İslam'ın Şii yorumunu devlet görüşü haline getiren Safevîler, Sünni bir devlet olan Osmanlı için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Osmanlı Devleti İslam'ın Sünni yorumuna dayalı bir ideolojiye sahip olmuş ve yaşadığı bölgede İslam dininin en yoğun nüfusuna sahip bir halk topluluğunu yönetmiştir. Osmanlı'da din ve siyaset iç içe olması ve Halifeliğin tüm Müslümanlar tarafından dinî lider olarak tanımlanması Şii bir devlet ile ilişkiler, en önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İslam dininin temsilciliğini yapan bir devletin sınırlarında siyasî meşruiyetine ve dinî hâkimiyetine ters olan bir ideolojiye sahip devletle güvenlik sorunları yaşaması kaçınılmaz olmuştur.

İki devlet arasında yaşanan dinî ve siyasî birçok mücadelelerin yanında belirli dönemlerde yakınlaşmalar olmuştur. İkili ilişkilerin yumuşadığı dönemlerde karşılıklı elçiler ve diplomatik temsilciler gönderilmiş, iyi ve yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Diplomatik ilişkiler kapsamında Osmanlı Devleti tarafından İran'a gönderilen bu devlet adamları arasında iyi eğitim almış ve dinî kimliği ile öne çıkan kişiler de bulunmaktadır. Bunlardan en meşhurları ise sonradan şeyhülislamlığa getirilen Dürrî Ahmed Efendi, Mustafa Nazif Efendi, Sümblüzâde Vehbi Efendi, Seyyid Mehmed Refi' Efendi, Seyyid Yasincizade Abdülvehhab Efendi, Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa gibi kişilerdir.

KAYNAKÇA

SEFARETNÂMELER

- Çeviker, Razi, **İbrahim Sarım Efendi'nin Sefaretleri**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, İstanbul 1941.
- Dürrî Ahmed Efendi, **İran Sefâretnamesi**, Üniversite Ktp. Ty. nr. 3228.
- Kırımlı Rahmi Efendi, **İran Sefaretnamesi**, Üniversite Ktp. Ty. nr.3782.
- Mehmed Refi Efendi, **İran Sefaretnâmesi**, Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 823.
- Mustafa Nazif Efendi, **İran Sefaretnamesi**, İstanbul Millet Ktp., nr.824.
- Toğaç, Süleyman, **Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnamesi**, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2000.
- Yasincizâde Abdülvehhab Efendi, **İran Sefaretnâmesi**, Millet Genel Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, nr. 822.

KİTAPLAR

- Abdülhamid, Muhsin: **İslâm'a Yönelen Yıkıcı Hareketler**, (çev. Saim Yeprem - Hasan Güleç), Ankara, DİB. Yay., 1984.

- Abrahamian, Ervand: **Iran Between Two Revolutions**, United States of America Princeton University Press, 1983.
- Afyoncu, Erhan: **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Ahmed Cevdet Paşa: **Tarih-i Cevdet**, (Yay. Haz., Dündar Günday), C. I-V-VI-VII, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1984.
- Ahmed Lutfi Efendi: **Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi**, c. II-III, yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999.
- Aka, İsmail: **İran'da Türkmen Hâkimiyeti**, (Karakoyunlular Devleti), T.T.K., Ankara 2001.
- Akarlı, Engin: **Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşa'ların Siyasi Vasiyetnameleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.
- Akkoyunlu, Necip Aygün, Adil Şen: **Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu**, Ankara 2003.
- Aktepe, Mehmed Münir: **1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi**, İstanbul, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., 1970.
- Aktepe, Mehmed Münir: **1720-1724 Osmanlı İran Münâsebetleri ve Silâhşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revân Fetihnâmesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

- Akyılmaz, Gül: **Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teskilatı**, Konya, Gül Yayınevi, 2000.
- Akyol, Taha: **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, İstanbul, Milliyet yayınları, 1999.
- Allouche, Adel: **Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi**, (çev. Ahmed Emin Dağ), İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- Arjomand, Said Amir: **The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the beginning to 1890**, Chicago, Chicago University Press, 1984.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat: **Safevî Devleti Tarihi (1501-1736)**, 2. Baskı, Ankara, Gece Kitaplığı Yayınları 2017.
- Baddeley, John F.: **Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, (Çev. Sedat Özen), İstanbul, Kayıhan Yay., 3. Baskı, , 1995.
- Blaga, Rafael: **İran Halkları El Kitabı**, İstanbul, Yeni Zamanlar Dağıtım 1997.
- Baykara, Hüseyin: **İran İnkılâbı ve Azatlık Hareketleri**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1978.
- Bosworth, C. E.: **İslâm Devletleri Tarihi**, (çev. E. Merçil-M. İpşirli), Oğuz Yay., İstanbul, 1990.
- Çağlar, Behçet Kemal, Sadi Irmak: **Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler II**, M.E.B., İstanbul 1973.
- Çetinkaya, Nihat: **Kızılbaş Türkler (Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi)**, İstanbul, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2005.

- Danişmend, İsmail Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- Diyanet, Ali Ekber: **İlk Osmanlı-İran Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)**, İstanbul, İ.Ü.E.F. Basımevi, 1971.
- Dursun Davut: **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1989.
- Erendil, Muzaffer: **Tarihte Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1976.
- Fleisher, Cornell: **Bureaucrat and Intellectual in the Otoman Empire, The Historian Mustafa Âlî (1541-1600)**, Princeton, 1986.
- Furon, Raymond: **İran**, (çev. Galip Kemali Söylemezoğlu), İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1943.
- Günaltay Şemsettin: **İran Tarihi**, C. I, Ankara, TTK. Yay., 1987.
- Hammer, Joseph Von: **Osmanlı Devleti Tarihi**, çev. Vecdi Bürün, C. IX, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983.
- Hinz, Walter: **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi**, (çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara, TTK. Yay., 1992.
- İnalcık, Halil: **“Serî’ât ve Kanun, Din ve Devlet”, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul, Eren Yayınları, 2000.
- İpşirli, Mehmed: **“Osmanlı Vekâyinamelerinde İran (XVI.-XVII. Asırlar)”, Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara, TTK. Yay., 2003.

- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, 15. baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 1997.
- Jorga, Nicolae: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1912)**, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt: IV, İstanbul, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.
- Kevserani, Vecih: **Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi**, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul, Denge Yay., 1992.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C.V, 4. baskı, Ankara, TTK Yay., 1983.
- Karatepe, Sükrü: “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”, **Osmanlı**, C. 6, Ankara 1999.
- Kevserânî, Vecih: **Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi**, (çev. Muhlis Canyürek), İstanbul, Denge Yayınları, 1992.
- Kılıç, Remzi: **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları**, İstanbul, Tez Yay., 2001.
- Kılıç, Remzi: **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, İstanbul IQ Kültür Sanat Yay., 2006.
- Küçükdağ, Yusuf: “Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiîleştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, **Osmanlı**, C. I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- Kütükoğlu, Bekir: **Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri (1578-1612)**, Ankara, TTK. Yay., 1993.
- Mehmed Hurşid Paşa: **Seyahatname-i Hudud**, çevrimyazı: Alaattin Eser, İstanbul, Simurg Yay., 1997.

- Nasırı, Mohammed Reza: **Nasıreddîn Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)**, Tokyo, 1991.
- Ocak, Ahmed Yaşar: “Alevilik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevilik ve Nizari İsmaililiği”, Isparta, **Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I: Bildiriler ve Müzakereler**, 2005, s. 26-33.
- Roux, Jean Paul: **Türkler’in Tarihi**, çev. Galip Üstün, 6. baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998.
- San’an Azer: **İran Türkleri**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1942.
- Saray, Mehmed: **Türk-İran Münasebetlerinde Şîliğin Rolü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1990.
- Saray, Mehmed: **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Sümer, Faruk: **Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü**, 1992, T.T.K., Yay., Ankara.
- Tuncer, Hüner: **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler**, 2. Baskı, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1998.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, IV/I, Ankara, TTK Yay., 1995.
- Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Ankara, TTK Yay., 1992.
- Yıldırım, İbrahim: **Osmanlı Devleti’nde Elçi Kabulleri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

MAKALELER

- Abbaslı, Mirza, 1976 “Safevîlerin Kökenine Dair”, **Belleten**, C. XL, sayı: 158, s. 287-329.
- Aka, İsmail: 2002 “Selçuklu Sonrası Ortadoğu’da Türk Varlığı”, **Genel Türk Tarihi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 315-349.
- Aka, İsmail: 2003 “Anadolu’dan İran’a Göçler”, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara, T.T.K., s. 57-63.
- Aktepe, Münir: 1988 “Esad Efendi”, **İ.A.**, C. IV, İstanbul, M.E.B., s., 363-365.
- Ateş, Abdurrahman: 1995 “Nadir Şah’ın Şahsiyeti ve Fikirleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı: 94, s. 93-110.
- Aydın, Mehmed Akif: 1999 “Osmanlı’da Hukuk”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi** (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. 1, İstanbul.
- Aykun, İbrahim: 1999 “Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit”, **Osmanlı (Siyaset)**, C. I, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 689-702.
- Bala, Mirza: 1988 “Kaçar”, **İ.A.**, C. VI, İstanbul, M.E.B., s. 33-38.
- Başar, Fahameddin: 1999 “Kaçarlar”, **D.İ.A.**, c. IX, İstanbul, Çağ Yay., s. 567-572.

- Bayrak, Şaban: 2012 “Osmanlı-İran Devletlerinin Irak’ın Kuzeyindeki Aşiretlere Yönelik Siyasetleri ve Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa Olayı (1790-1813)”, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, C. I, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 2012, ss. 647-662.
- Boyle, John Andrew: 1975, “İran’ın Millî Bir Devlet Olarak Gelişmesi”, (çev. Berin U. Yurdadoğ), **Belleten**, XXXIX/156, (Ekim), s. 643-657.
- Budak, Mustafa: 1999 “Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. Yüzyıllar), Osmanlı (Siyaset) c. I, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 594-610.
- Coşkun, Ali Fuat: 1999 “Dağıstan’da Bağımsız İslam Devleti, Vehhabilik ve Türkler”, **Orkun**, sayı: 20, s. 26-27.
- Eravcı, H. Mustafa: 2002 “Safevî Hanedanı”, **Türkler**, c.VI, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 882-891.
- Eravcı, H. Mustafa: 2001 “II. Şah İsmail Dönemi’nde Doğu Anadolu’da Safevî Tehdidi, **Fırat Üniversitesi Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu**, s. 200-230.
- Gündoğdu, Abdullah: 1999 “Türkistan’da Osmanlı-İran Rekabeti”, **Osmanlı**, I, (edt. Güler Eren), Ankara, s. 581-587.
- Gündüz, Tufan: “Safevîler”, **DİA**, XXXV, 2008, s. 451-459.
- Halaçoğlu, Yusuf: 1991 “Bağdat, II. Osmanlı Dönemi”, **DİA**, IV, s. 434.

- Hasani, Ataullah-i: 2003 “İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049/1577-1639)”, çev. Derya Örs, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara, s. 15-31.
- Huart, C. L.: 1948 “Feth Ali Şah”, **İ. A.**, c. IV, İstanbul, M.E.B., s. 581.
- İpşirli, Mehmed: 2002 “Kaçarlar Dönemi ile İlgili Türk Kaynakları”, **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası**, I, Ankara, s. 173-184.
- İpşirli, Mehmed: 2003 “Osmanlı Vekayinamelerinde İran (XVI.-XVII. Asırlar)”, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara, TTK Yay., s. 49-55.
- Keyvani, Mehdi: 1998 “İsmail-i evvel”, **Dâiratü'l-ma‘ârif-i Bozorg-i İslâmî**, VIII, s. 637-639.
- Kılıç, Remzi: 2000 “Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması (1639)”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 5 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı], s. 265-283.
- Kılıç, Remzi: 2008 “Osmanlı Devleti’nin İran Politikası (16. ve 17. Yüzyıllar)”, **Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi**, c. I-II, Editör: Mustafa Bıyıklı, Gökkuş Yay., İstanbul, c. I, s. 75-116.
- Kimya, Osman: 2018 “Nadir Şah Afşar Dönemi Osmanlı-İran Münasebetleri ile İlgili Türkiye’de Yapılan Akademik Çalışmalar”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 5, sayı: 14, s. 48-66.

- Kramers, Johannes Hendrik: 1966 “İran”, **İ.A.**, MEB Yay., c. V, İstanbul, s.1028-1038.
- Kurtaran, Uğur: 2011 "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri (1731-1747)", **History Studies Dergisi**, C. 3, sayı: 3, s. 177-213.
- Kurtaran Uğur: 2016 “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açidan Değerlendirilmesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.35, sayı: 60, s. 97-139.
- Naskalı, Esko: 2000 “İran (Başlangıçtan Müslümanlar Tarafından Fethine Kadar)”, **D.İ.A.**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 394-395.
- Sarıkaya, Saffet: 1993 “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 363, s. 406-422.
- Savaş, Saim: 2002 “Osmanlı-Safevî Mücadelesi’nin Toplumsal Sonuçları”, **Türkler**, c. VI, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 907-915.
- Savaş, Saim: 2000 “XVI. Asırda Safevîlerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler”, **Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi**, 07-09 Nisan 1999, Bildiriler, (yay. haz. Alaaddin Aköz-Bayram Ürekli-Ruhi Özcan), Konya, s. 183-197.

- Sertoğlu, Mithat: 1958 “Sefaret Tercümanı”, **Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, s. 250-255.
- Sümer, Faruk: 1993 “Avşarlar”, **DİA**, C.III., İstanbul, s.185-195 .
- Sümer, Faruk: 2001 “Kaçarlar”, **D.İ.A.**, c. XXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 51-53.
- Sümer, Faruk: 1990 “Kaçarlar Devrinde Türkçe Şahıs Adları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 38, s. 4-9.
- Sümer, Faruk: 1998 “Az Tanınmış Bir Türk Hükümdarı Uzun Hasan Bey”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, c. XIX, s. 14-19.
- Sümer, Faruk: 1991 “Avşarlılar”, **İ.A.**, c. IV, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı Yay., s.
- Sümer, Faruk: 1987 “Ağa Muhammed Şah(1741-1797) Kaçar Devleti’nin Kurucusu”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 47, s. 15-21.
- Sümer, Faruk: 1986 “Afşarlar, İran’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı: 41, s. 125-133.
- Sümer, Faruk: 1990 “Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı: 65, s. 9-32.
- Sümer, Faruk: 1986 “Akkoyunlular”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı: 40, s. 1-38.
- Strothmann, R., 1979 “Şia”, **İ.A.**, c. XI, İstanbul, M.E.B., s. 502-506.

- Şabani, Rıza: 2003 “Efşariye ve Zendiye Döneminde (H. 1135-1210 / M. 1723-1796) İran-Osmanlı İlişkileri”, çev. Hicabi Kırlangıç, **Tarihten Günümüze Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara, T.T.K., s. 79-86
- Şabani, Rıza: 2002 “Afşarlar ve Zendiler Dönemi Tarih Kaynakları”, **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası**, I, Ankara, TTK. Yay., s. 133-144.
- Şahin, Muhammet: 2009 “**Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi**”, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 4, Sayı: 46, s.824-834.
- Tekindağ, M. Şehabeddin: 1967 “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, sayı: 22, **Tarih Dergisi**, 1967, s. 50-58.
- Teyyuboğlu Tofiq: 2002 Mustafazade, “Safevî Hanedanı’nın Son Yılları”, çev. Bilgehan Gökdağ, **Türkler**, c. VI, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 925-933.
- Uçarol, Rifat: 1993 “Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1839 ‘a Kadar Osmanlı İmparatorluğu”, **D.İ.A.**, c. XII, İstanbul, Çağ Yay., s. 179-426.
- Uluerler, Sıtkı: 2012 “Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza’nın Rolü (1800-1833)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, sayı: 2, s. 308-320.

- Üstün, İsmail Safa: 2000 “İran (Safevîlerden Günümüze Kadar)”, **D.İ.A.**, c. XXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 400-404.
- Vekili, Hadi: 2003 “1920-1940 Yıllarında Ortadoğu’daki Kültürel Söylemler”, çev. Hasan Almaz, **Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu**, Ankara, s. 87-92.
- Yalçinkaya, Mehmed Alaaddin: 1996 “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri”, **OTAM**, sy. 7, s. 319-338.
- Yazıcı, Tahsin: 1995 “Feth Ali Şah”, **D.İ.A.**, c. XII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 451-452.
- Yediyıldız, Bahaeddin: 2002 “Türkiye’de Yapılan Araştırmalara Göre İran ve İranlılar” **İran ve Türkiye Arasındaki Tarihi Kültürel İlişkiler Konulu Makaleler Mecmuası**, I, Ankara s. 185-214.
- Yılmazer, Ziya: 1995 “Esad Efendi Sahaflar Şeyhizade(1789-1848)”, **D.İ.A.**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 341-344.

TEZLER

- Ahmedov, Shahı: **Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Ateş, Abdurrahman: **Avşarlı Nadirşah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001.

- Aykun, İbrahim: **Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudud Antlaşması**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.
- Balcı, Sezai: **II. Mahmud Döneminde Tercümanlık ve Bâb-ı Âli Tercümanlık Odası**, Ankara Üniversitesi SBE., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- Çelenk, Mehmed: **16. ve 17. Yüzyıllarda Safevî Şiîliği**, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Eravcı, H. Mustafa: **Gelibolulu Mustafa' Âlî's Nusretname**, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg 1998.
- Gülcü, Erdinç: **Osmanlı İdaresinde Bağdat (1534-1623)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.
- Güney, Filiz: **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE., Afyon 2005.
- Kalantari, Yahya: **Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri, 1797-1834**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1976.
- Karadeniz, Yılmaz: **Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 2004.

Külbilge İlker:

18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747), Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE., İzmir 2010.

Polatcı, Türkan:

Osmanlı Devleti'nde Sefaret Tercümanları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2009.

Toğaç, Süleyman:

Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin İran Sefaretnamesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2000.

Ürkündağ, Ayhan:

Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniv. SBE., Afyon 2006.

Yavaş, Begüm:

Sadrızam İbrahim Sarım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri: 1801-1854, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. SBE., İstanbul 2012.

Zeinelov, Aidar:

Hacıbektaş İlçesindeki Alevîlerin İnanç Esasları ve Dinî Uygulamaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniv. SBE., Kayseri 2018.